

**Paraplubestemmingsplan
cultureel erfgoed
Wassenaar, panden en
objecten en
archeologisch erfgoed**

2016

**Paraplubestemmingsplan
Cultureel Erfgoed Wassenaar
Panden, objecten en
Archeologisch erfgoed**

Inhoudsopgave

Toelichting	3
Hoofdstuk 1 Inleiding	4
1.1 Aanleiding	4
1.2 Ligging plangebied	5
1.3 Geldende bestemmingsplannen	6
1.4 Leeswijzer	9
Hoofdstuk 2 Beleidskader	10
2.1 Wereld/ Europa	10
2.2 Rijksbeleid	11
2.3 Provinciaal beleid	17
2.4 Intergemeentelijk beleid	20
2.5 Gemeentelijk beleid	23
2.6 Conclusie	26
Hoofdstuk 3 Inventarisatie cultuurhistorische panden en objecten	27
3.1 De inventarisatie van het erfgoed: panden en objecten	27
3.2 Archeologisch erfgoed	35
Hoofdstuk 4 Milieu en omgevingsfactoren	37
4.1 Algemeen	37
Hoofdstuk 5 Visie en doel	38
5.1 Cultureel erfgoed: panden en objecten	38
5.2 Herbestemmen	41
5.3 Archeologisch erfgoed	42
Hoofdstuk 6 Juridische planopzet	46
6.1 Algemeen	46
6.2 Methodiek	46
6.3 Verbeelding	47
6.4 Planregels	47
6.5 Algemene regels	51
Hoofdstuk 7 Uitvoerbaarheid	52
7.1 Economische uitvoerbaarheid	52
7.2 inspraak en overleg ex artikel 3.1.1 Bro	53

Bijlagen bij de Toelichting:

- Bijlage 1** Toelichting op de beschrijvingen
- Bijlage 2** Bouwkundige termen en begrippen
- Bijlage 3** Bronnen
- Bijlage 4** Beschermd gezicht Wassenaar
- Bijlage 5** Toelichting op het bepalen van cultuurhistorische waarde en de gehanteerde criteria
- Bijlage 6** Toetsingscriteria en uitgangspunten voor het omgaan met cultuurhistorisch waardevol erfgoed
- Bijlage 7** Archeologische termen en begrippen
- Bijlage 8** Het verhaal van Wassenaar

Toelichting

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Dit paraplubestemmingsplan is een uitvoering van de nota "Voortbouwen op eigen waarde" (raadsbesluit van september 2012) en de nota "Archeologie herijking 2013" (raadsbesluit van februari 2014). Met dit plan wordt een grote stap gezet in het voldoen aan de wettelijke verplichting om, conform het Besluit ruimtelijke ordening (Bro artikel 3.1.6. lid 2a), bij bestemmingsplannen rekening te houden met de cultuurhistorische waarde; dit geldt voor bovengronds erfgoed sinds 1 januari 2012 en voor dit archeologie al sinds 2007. Hoewel al in verschillende bestemmingsplannen regels zijn opgenomen voor het beschermen van cultureel erfgoed, wordt hiermee voor panden en objecten en voor archeologie een belangrijke stap gezet naar een uniforme regelgeving voor het gehele grondgebied van Wassenaar en voor dit deel van het erfgoed.

Cultureel erfgoed is het geheel van materiële en immateriële sporen, die mensen hebben nagelaten, zoals gebouwen, landschappen, archeologische vondsten en de daaraan verbonden verhalen en gewoonten, die van generatie op generatie worden overgedragen. Voor de omgang met het erfgoed is het van belang om de afleesbare sporen uit het verleden te inventariseren en te analyseren, zodat ze vervolgens ook gewaardeerd kunnen worden. De methodiek hiervoor vindt zijn basis in de Monumentenwet 1988 (per 1 juli 2016 de Erfgoedwet), de gemeentelijke Erfgoedverordening en de in nader beleid en ruimtelijke plannen vastgestelde uitgangspunten en criteria. Deze kaders vormen de basis voor de uitvoering van het erfgoedbeleid, waaronder het inbrengen van cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening.

Cultureel erfgoed: panden en objecten

Met de vaststelling van de nota "Voortbouwen op eigen waarde" in september 2012 is besloten om een paraplubestemmingsplan op te stellen om bescherming te waarborgen voor panden op de zogenoemde lijst van het Gemeentelijke Inventarisatie Project (GIP), die zijn gewaardeerd met hoge of zeer hoge cultuurhistorische waarde. Dit paraplubestemmingsplan beoogt het gebouwde, bovengrondse erfgoed dat geen beschermde status heeft via de (per 1 juli 2016 Erfgoedwet of de) gemeentelijke Erfgoedverordening onder een beschermend regime in het bestemmingsplan te laten vallen. Het paraplubestemmingsplan is een middel om het doel, namelijk het benoemen en veiligstellen van de cultuurhistorische waardevolle objecten/panden van Wassenaar, te bereiken. De methodiek hiervoor, in de vorm van dubbelbestemmingen en daaraan verbonden regels, is inmiddels een landelijk veelvuldig toegepaste methodiek waarover ook jurisprudentie bestaat (RVS, 15 januari 2014, nr. 201305457/1/R1).

Archeologisch erfgoed

Voor archeologische waarden geldt per 1 september 2007 op basis van de gewijzigde Monumentenwet 1988 de wettelijke verplichting om bij vaststelling van een bestemmingsplan rekening te houden met de in de grond aanwezige, dan wel te verwachten monumenten (art. 38a). Op 10 februari 2014 heeft de gemeente Wassenaar de nota "Archeologie herijking 2013" vastgesteld. Deze nota geeft de kaders weer waarmee het archeologiebeleid conform vigerende wetgeving kan worden uitgevoerd. Met de vaststelling van de archeologienota is besloten de verankering van het nieuwe beleid op bestemmingsplanniveau te realiseren door middel van een paraplubestemmingsplan. Met dit paraplubestemmingsplan kunnen de archeologische bepalingen, die op dit moment nog kunnen verschillen per bestemmingsplan, in een keer planologisch worden geüniformeerd.

Proces

De gemeenteraad heeft op 8 juli 2013 een voorbereidingsbesluit genomen dat van kracht was van 17 juli 2013 tot 17 juli 2014. Op basis van de op 14 oktober 2013 door de raad vastgestelde startnotitie is het voorontwerp paraplubestemmingsplan opgesteld, dat in de periode van 12 februari tot en met 25 maart 2014 ter inzage heeft gelegen. Voor de instandhouding van de aanhoudingsplicht is voor 17 juli 2014 een ontwerp-bestemmingsplan ter inzage gelegd. De raad besloot in zijn vergadering van 13 oktober 2014:

1. De gewaarmerkte en als zodanig bij het besluit behorende reactienota op de naar voren gebrachte zienswijzen niet vast te stellen;
2. Het paraplubestemmingsplan cultureel Erfgoed Wassenaar, panden en objecten en archeologisch erfgoed met de digitale planidentificatie NL.IMRO.0629.BPCULTERF2014-VGO1 niet vast te stellen;
3. Het college op te dragen om een aangepaste beleidsnota op te stellen voor het beschermen van Cultuurhistorisch Erfgoed en Archeologie in bestemmingsplannen en deze gewijzigde nota aan te raad ter besluitvorming voor te leggen in 2014;
4. Het college op te dragen een voorstel te doen voor het nemen van een voorbereidingsbesluit.

Door de raad werd wederom een voorbereidingsbesluit genomen op 15 december 2014. Het college heeft een beleidsvoorstel gedaan, dat vrij gegeven is voor de inspraak. In afwachting van de besluitvorming is 14 december 2015 wederom een voorbereidingsbesluit genomen. In zijn vergadering van 25 januari 2016 heeft de raad het voorstel niet overgenomen en het bestaande beleid bekrachtigd en het college opgedragen om een integrale visie op cultureel erfgoed te ontwikkelen ter voorbereiding op de Omgevingswet en de Erfgoedwet. In afwachting daarvan is tevens besloten het college opdracht te geven een nieuwe procedure te starten om te komen tot een paraplubestemmingsplan Cultureel Erfgoed panden en objecten en Archeologie.

1.2 Ligging plangebied

Het paraplubestemmingsplan betreft panden, objecten en complexen gelegen in de gehele gemeente Wassenaar. Het onderwerp archeologie

heeft betrekking op vrijwel het gehele grondgebied van Wassenaar. Het bestemmingsplan heeft dus betrekking op verschillende percelen gelegen over het gehele grondgebied van Wassenaar. De planbegrenzing betreft dus feitelijk de gemeentegrenzen.

Afbeelding 1.1: plangrens

1.3 Geldende bestemmingsplannen

In verschillende bestemmingsplannen van de gemeente Wassenaar is het onderwerp cultuurhistorie en archeologie al (deels) geregeld. Via dit paraplubestemmingsplan worden de regels voor de dubbelbestemmingen Archeologie vervangen. Dit betekent dat alle bestemmingen Archeologie uit de vigerende bestemmingsplannen in Wassenaar met het vaststellen van dit bestemmingsplan vervallen. In de tabel hieronder staat een opsomming van de regelingen die vervallen. Het paraplubestemmingsplan gaat in principe over alle vastgestelde bestemmingsplannen in de gemeente heen. Voor zover er in de geldende bestemmingsplannen (nog) geen dubbelbestemming voor archeologie voor komt voegt het paraplubestemmingsplan deze toe. Uitzondering hierop vormt het recente vaststellingsbesluit van de gemeenteraad voor bestemmingsplan Duinrell 2015. Door de Raad werd besloten om daarvoor geen dubbelbestemming Archeologie op te nemen. Dit recente raadsbesluit wordt gevolgd en het plangebied bestemmingsplan Duinrell blijft op grond hiervan buiten de aanvullende werking van dit paraplubestemmingsplan.

Naam BP	Artikel	Planidentificatie	Vastgesteld
Ammonslaantje -Maaldrift 2013	Artikel 15	NL.IMRO.0629.AMMON2013-VG01	10-06-2013
Centrum	Artikel 21	NL.IMRO.06290000.BPCentr2006	21-12-2009 (onher)
Hofcamp 2013	Artikel 23	NL.IMRO.0629.BPHOFCA2013-VG01	10-06-2013
Kerkehout	Artikel 19	NL.IMRO.0629.Kerke2010-OH01	11-04-2011
Landelijk gebied 2015	Artikel 50, 51, 52	NL.IMRO.0629.BPLANDGEB 2015	14-07-2015
Oostdorp Hoge Klei 2013	Artikel 16	NL.IMRO.0629.BPOOSTDHOG EK2013-VG01	13-05-2013
Prinsenwijk 2007	Artikel 1, lid 5	NL.IMRO.06290000.BPPrins2007-	19-04-2010 (onher)
Villawijken	Artikel 21	NL.IMRO.0629.BPVILLA2010-VG01	17-05-2010
Weteringpark	Artikel 26	NL.IMRO.06290000.BPWPark2008-	23-12-2009 (onher)

Tabel 1.1: vervallen regelingen archeologie

Panden en objecten.

Voor de vigerende dubbelbestemmingen die betrekking hebben op cultuurhistorie geldt dat de regels van deze dubbelbestemmingen met vaststelling van dit parapluplan gedeeltelijk vervallen voor die percelen waar dit parapluplan betrekking op heeft. Voor de percelen waar dit parapluplan géén betrekking op heeft blijft de vigerende regeling bestaan. Het paraplubestemmingsplan geldt alleen binnen de op de verbeelding aangegeven perceelsgrenzen van de geselecteerde individuele panden en objecten. De regels voor deze panden en objecten gaan over: Bestemmingsomschrijving, bouwregels, specifieke gebruiksregels, omgevingsvergunning voor het slopen van een bouwwerk en wijzigingsbevoegdheid. Buiten de geselecteerde percelen geldt het paraplubestemmingsplan voor panden en objecten niet en blijven de bestaande regelingen inclusief structuurbescherming binnen beschermd dorpsgezicht in stand.

Via bijlage 3 bij de regels wordt duidelijk gemaakt welke onderdelen van de onderliggende (dubbel-) bestemmingen vanwege de nieuwe pand- en objectbescherming van het paraplubestemmingsplan precies vervangen worden. Artikel 8.2 uit de regels van dit parapluplan stelt: "Voor wat betreft de regeling voor cultuurhistorie komen de bestaande regelingen voor cultuurhistorie voor de panden en objecten die opgenomen zijn in dit parapluplan bij vaststelling van voorliggend bestemmingsplan te vervallen, voor zoverre het regels betreft waarin de nieuwe regels voorzien. Het betreft de regelingen zoals opgenomen in bijlage 3."

Structuurbescherming en de bescherming gericht op de waarden van het beschermde gezicht op de percelen blijft in de onderliggende bestemmingen cultuurhistorie geregeld, onder meer via het bestaande aanlegvergunningstelsel voor het uitvoeren van bepaalde werken en werkzaamheden en waarbij vertrekpunt is dat o.a. de cultuurhistorische waarde van de gronden niet mogen worden aangetast. De relatie van het pand/object met zijn omgeving blijft geregeld via de geldende gebiedsgerichte bestemmingsplannen. Het paraplubestemmingsplan regelt geen aanlegvergunningstelsel omdat het alleen over panden en objecten gaat. Het vertrekpunt is dat hierop de geldende regeling uit onderliggende dubbelbestemmingen cultuurhistorie blijven gelden.

In onderstaande tabel wordt weergegeven welke onderdelen van planregels voor de panden en objecten die centraal staan in dit bestemmingsplan vervangen worden met vaststelling van dit paraplubestemmingsplan. Waar in de onderliggende bestemmingsplannen nog geen regels waren opgenomen inzake cultuurhistorische waardevolle panden en objecten en archeologie (Hofcamp 2013) wordt dit via dit paraplubestemmingsplan geregeld. Dit met uitzondering van het bestemmingsplan Duinrell 2015. Ter uitvoering van dit recente raadsbesluit blijft dit plangebied op het onderdeel archeologie buiten de werking van dit paraplubestemmingsplan en voegt

het geen dubbelbestemming archeologie toe.

Naam BP	Artikel	Vervangen door	Planidentificatie	Vastgesteld
Ammonslaantje -Maaldrift 2013	16.2 16.5	6.2 6.4	NL.IMRO.0629.AMMON 2013-V G01	10-06-2013
Centrum	geen	nvt	NL.IMRO.06290000.BP Centr2006	21-12-2009 (onher)
Kerkehout	20.2; 20.4	6.2 6.4	NL.IMRO.0629.Kerke 2010-OH0 1	11-04-2011
Landelijk gebied 2015	53.2.1 53.2.2. 53.4 <i>In Bijlage 6 bij de regels: Uitgangs- punten bij de toepassing van artikel 53 dubbelbestem- ming waarde- cultuurhistorie de zin: "In afwachting van de uitwerking van het amendement van 13 oktober 2014 worden geen panden en objecten in dit plan opgenomen".</i>	6.2 6.4 6.3 Zin vervalt	NL.IMRO.0629.BPLANDGE B2015-VG01	07-04-2015
Oostdorp Hoge Klei 2013	geen	nvt	NL.IMRO.0629.BPOOST DHOGE K2013-VG01	13-05-2013
Prinsenwijk 2007	1.1 1.3	Lid 1 MIP-panden vervangen door GIP- panden uit paraplu 6.4	NL.IMRO.06290000.BP Prins2007	19-04-2010 (onher)
Villawijken	22.2 22.5	6.2 6.4	NL.IMRO.0629.BPVILLA 2010-VG 01	17-05-2010
Duinrell	15.215.3	6.2	NL.IMRO.0629.BPDuinrell2	14-12-2015

	15.4	6.36.4	015-VG01	
Hofcamp 2013	geen	nvt	NL.IMRO.0629.BPHOFCA 2013-VG01	10-06-2013

Tabel 1.2: Te vervangen regels voor de cultuurhistorisch waardevolle panden en objecten die voorkomen in het parapluplan

1.4 Leeswijzer

In dit eerste hoofdstuk wordt ingegaan op de aanleiding van het paraplubestemmingsplan, de ligging van het plangebied en de vigerende bestemmingsplannen. In hoofdstuk 2 wordt het beleidskader besproken. In hoofdstuk 3 volgt een inventarisatie van de cultuurhistorische panden en objecten. In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de milieu en omgevingsfactoren. De visie en het doel van het bestemmingsplan volgt in hoofdstuk 5. In hoofdstuk 6 wordt de juridische planbeschrijving gegeven en in hoofdstuk 7 wordt ingegaan op de uitvoerbaarheid van het paraplubestemmingsplan.

Hoofdstuk 2 Beleidskader

De structurele zorg voor cultureel erfgoed vanuit het besef van het belang daarvoor voor de mensheid kent inmiddels een ontwikkeling van ongeveer 60 jaar. In dit hoofdstuk wordt deze ontwikkeling en huidige stand van zaken rond het beleid geschetst (voor zoverre relevant), waardoor duidelijk wordt binnen welke beleidskaders dit paraplubestemmingsplan tot stand is gekomen - en hoe gemeentelijk beleid zijn oorsprong vindt in rijks-, provinciaal- en intergemeentelijk beleid.

2.1 Wereld/ Europa

2.1.1 Werelderfgoed (UNESCO)

In 1992 is Nederland toegetreden tot de Werelderfgoed Conventie van 1972; hierin wordt erkend dat cultureel erfgoed van belang is. In totaal hebben nu 190 van de 193 bij de UNESCO aangesloten landen deze conventie geratificeerd. Dit betekent dat Nederland cultureel erfgoed van universele betekenis voor de geschiedenis van de mensheid kan voordragen voor plaatsing op de Lijst van het Werelderfgoed van UNESCO. Nederland heeft op dit moment negen door UNESCO erkende wereld-erfgoederen. De gemeente Wassenaar bezit geen Werelderfgoed.

2.1.2 Europees cultureel erfgoed

De Europese Culturele Conventie van 1954 vormt het kader voor de Europese samenwerking op het gebied van cultuur en erfgoed. De conventie bevat ook artikelen over de instandhouding van gemeenschappelijk (Europees) erfgoed. Door Nederland geratificeerd in 1956.

Het Verdrag van Granada van 1985 (door Nederland geratificeerd in 1994) is een aanvulling op en uitwerking van de Europese Culturele Conventie en van de Werelderfgoed Conventie van UNESCO. Het geeft een bredere definitie van erfgoed, dat nu ook van toepassing is op bijvoorbeeld industrieel erfgoed, cultuurlandschappen, ensembles en roerend erfgoed. Het verdrag bevat bepalingen aangaande inventarisatie, documentatie, bescherming en restauratie. Daarmee heeft Nederland zich verplicht om te zorgen voor het culturele erfgoed. Dit heeft een nationale doorwerking gekregen in de beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg uit 2009. De ruimtelijke ordening heeft zijn intrede gedaan als middel tot instandhouding. Daarnaast wordt het erfgoed ook als economische factor van belang erkend.

Het Verdrag van Malta van 1992 (door Nederland geratificeerd in 2007) beoogt behoud en bescherming van het archeologisch erfgoed als bron van Europa's collectieve geheugen en zet daarbij de ruimtelijke ordening in als beheersinstrument. De Nederlandse wetgeving is aangepast op het Verdrag van Malta.

De afgelopen eeuwen is het tempo waarin wij de grond onder onze voeten roeren in razend tempo toegenomen. Of het nu woningbouw, intensieve landbouw, infrastructuur, industrie of natuurontwikkeling is: vrijwel alle ingrepen gaan gepaard met verstoring of vernietiging van bodemlagen die sporen van ons collectieve verleden bevatten. Daarom ondertekende Nederland het Europese Verdrag inzake de Bescherming van het archeologische erfgoed - kortweg het Verdrag van Malta (ook wel: Valletta). De achterliggende gedachte is dat het bodemarchief eindig en kwetsbaar is en als bron van onze geschiedenis beschermd moet worden. Sindsdien is het uitgangspunt van het rijksbeleid dat archeologische waarden volwaardig meetellen bij beslissingen over gebruik en inrichting van de ruimte in ons land. De term 'archeologische monumentenzorg' (afgekort aangeduid als: AMZ) geeft de kern daarvan goed weer: archeologie is niet meer synoniem voor wetenschappelijk onderzoek en opgravingen, maar bestrijkt het hele proces van beheer van de ondergrond, behoud, selectie en besluitvorming over verwachte en aanwezige archeologische waarden.

2.2 Rijksbeleid

2.2.1 Erfgoedwet

Mede vanuit de gedachte van Momo om invulling te geven aan de integrale bescherming van al het cultureel erfgoed, is een nieuwe Erfgoedwet ontwikkeld, die per 1 juli 2016 in werking treedt. Deze wet vervangt en bundelt zes wetten op het gebied van cultureel erfgoed, waaronder een deel van de monumentenwet 1988. De Erfgoedwet harmoniseert bestaande wet- en regelgeving, schrapt overbodige regels en legt de verantwoordelijkheid voor de bescherming van het cultureel erfgoed zoveel mogelijk bij het erfgoedveld zelf: musea, collectiebeheerders, archeologen, eigenaren en overheden. De artikelen die gaan over de duiding van erfgoed worden opgenomen in de Erfgoedwet, waaronder de aanwijzing van rijksmonumenten. De artikelen die gaan over de fysieke leefomgeving worden in 2018 opgenomen in de Omgevingswet. Tussen 2016 en 2018 geldt een overgangsregeling. Nieuw daarbij is dat het beschermingsregime voor archeologische rijksmonumenten, net als voor gebouwde rijksmonumenten wordt opgenomen in de Omgevingswet en de gemeenten het bevoegd gezag worden. Daarnaast is een aantal zaken meer expliciet in de wet opgenomen, zoals de mogelijkheid om een monument met zijn inventaris in samenhang aan te wijzen als ensemble. Aan het reeds bestaande verbod om monumenten zonder of in afwijking van een vergunning af te breken, te verstoren, te verplaatsen of in enig opzicht te wijzigen, te herstellen, te gebruiken of te laten gebruiken op een wijze, waardoor het wordt ontsierd of in gevaar gebracht is een instandhoudingsplicht toegevoegd. Hiermee wordt passieve schending van bovenstaande verbod door verwaarlozing expliciet bij wet verboden. Dit is toegevoegd om het belang van het goed in stand houden van erfgoed te onderstrepen.

2.2.2 Archeologisch erfgoed

In Nederland is er bij de implementatie van 'Malta' voor gekozen om gemeenten een sleutelrol te laten spelen bij het beheer van het bodemarchief. Op 1 september 2007 trad daarvoor de Wet op de Archeologische Monumentenzorg (Wamz) in werking, wat een wijziging

inhield van de Monumentenwet 1988, de Woningwet, de Wet Milieubeheer en de Ontgrondingenwet voor het aspect archeologie. De integratie van de archeologie in de ruimtelijke besluitvorming werd verder verankerd in de nieuwe Wet ruimtelijke ordening (Wro, 2008), het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) en het Besluit Omgevingsrecht (2010). Het sluitstuk was de invoering van de Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht (Wabo) in oktober 2010). Hiermee is de implementatie van de archeologische monumentenzorg geheel geïntegreerd in de ruimtelijke wetgeving en besluitvormingsprocedures.

Belangrijke accenten en onderdelen van de Wamz 2007:

- Nadruk op "behoud in situ", hetgeen er op neerkomt dat archeologische resten zoveel mogelijk in de bodem zelf bewaard blijven.
- De noodzaak om in de ruimtelijke ordening tijdig te denken aan de mogelijkheden voor archeologisch waarden in het plangebied. Bij vaststelling van het bestemmingsplan moet rekening worden gehouden met aanwezige en te verwachten monumenten- en archeologische waarden.
- Toepassing van het principe dat de verstoorder betaalt. Met andere woorden de initiatiefnemer/projectontwikkelaar draagt de kosten die gemaakt worden voor het noodzakelijk archeologisch onderzoek.
- Provinciale staten kunnen archeologische attentiegebied aanwijzen indien het bestemmingsplan onvoldoende bescherming biedt. Dit betekent dat de gemeente een nieuw plan moet vaststellen waarin met aanwezige en te verwachten archeologische waarden wel rekening gehouden wordt.
- De mogelijkheid tot het werken met opgravingsvergunningen voor commercieel werkende instellingen.

De regels uit de Monumentenwet 1988 zijn nader uitgewerkt in het Besluit archeologische monumentenzorg.

Met de vernieuwing van de Monumentenwet is vastgesteld (Wet op de Archeologische Monumentenzorg, gepubliceerd in 2007) dat gemeentes bij het vaststellen van bestemmingsplannen rekening moeten houden met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten (artikel 38a). Artikel 41a stelt vervolgens dat deze regel niet van toepassing is op projecten met een oppervlakte kleiner dan 100 m²; de gemeenteraad kan een hiervan afwijkende andere oppervlakte vaststellen. Omdat gemeenten ook andere belangen te behartigen hebben, zoals economie, landbouw, wonen en infrastructuur, biedt de wet gemeenten daarbij wel beleidsruimte. Door vaststelling van eigen archeologiebeleid en een gemeentedekkende archeologische beleidskaart kan een gemeente op basis van lokale omstandigheden gemotiveerd afwijken (naar beneden en naar boven) en een eigen planologisch regime ontwerpen .

Uitvoering zorgplicht

De archeologische zorgplicht wordt door de gemeenten via het bestemmingsplan en vergunningverlening uitgevoerd. Als bevoegd gezag kan de gemeente van aanvragers van een vergunning voor bodemingrepen in gebieden met een vastgestelde archeologische waarde of verwachting vragen om inzichtelijk te maken of de geplande

bodemingrepen consequenties hebben voor het bodemarchief in het plangebied (zgn. vooronderzoek). Als de uitslag daarvan is dat een belangrijke vindplaats zal worden verstoord, zal het plan moeten worden aangepast. Als dit niet mogelijk is neemt de gemeente een besluit: de omgevingsvergunning kan worden geweigerd, of er worden aan de vergunning nadere voorwaarden gesteld, zoals een opgraving om de archeologische informatie veilig te stellen.

Het archeologische bestel

De uitvoering van de archeologische zorgplicht is gebaseerd op de driehoek overheid (gemeente), initiatiefnemer ('veroorzaker') en archeologisch uitvoerder. De gemeente is bevoegd gezag, regisseert het archeologische onderzoeksproces, stelt eisen, toetst en besluit; de initiatiefnemer is verantwoordelijk voor het (laten) uitvoeren van het benodigde onderzoek en de kosten daarvan; de uitvoerder is een door het rijk erkend archeologisch bedrijf of organisatie die het onderzoek conform de eisen uitvoert. Conform het wettelijke veroorzakersprincipe is de initiatiefnemer/ vergunningaanvrager verantwoordelijk voor de kosten: dit geldt voor alle fasen van vooronderzoek, maar ook (wanneer het besluit tot opgraving of archeologische begeleiding is genomen) voor de kosten van een archeologische begeleiding of opgraving, inclusief de uitwerking en rapportage daarvan. Om te voldoen aan deze nieuwe 'vraag naar archeologie' is een archeologische markt in het leven geroepen: sinds 2001 zijn er in Nederland vele archeologische bedrijven (uitvoerend en adviserend) actief. Initiatiefnemers mogen hieruit zelf een keuze maken, mits de archeologische partij erkend is. Om de kwaliteit van onderzoek in dit geliberaliseerde bestel te borgen, zijn namelijk alle onderdelen van het archeologische proces, de producten en actoren beschreven in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) en houdt de Erfgoedinspectie toezicht.

2.2.3 Rijksbeschermden stads- en dorpsgezichten

Eén van de meest invloedrijke rijksoverheidsbesluiten voor het behouden van de lokale ruimtelijke en architectonische kwaliteit en bescherming van het culturele erfgoed is het beschermen van gebieden, de zogenaamde stads- en dorpsgezichten. De aanwijzing van deze stads- en dorpsgezichten door het Rijk verplicht de gemeente een conserverend bestemmingsplan op te stellen waarin, de instandhouding van de culturele erfgoedwaarden gewaarborgd worden. De gemeente Wassenaar heeft twee beschermden dorpsgezichten, namelijk de dorpskern (sinds 1967) en de 'landgoederenzone die zich uitstrekt over Wassenaar, Voorschoten en Leidschendam-Voorburg' (sinds 2007). Voor deze gebieden gelden specifieke regels, die toezien op historisch ruimtelijke kwaliteiten van de bebouwing en de onbebouwde, openbare ruimte (inbegrepen zaken zoals straatlantaarns, beplanting, en bestrating). Het bouwvergunningsvrije bouwen in deze gebieden is beperkt. In bijlage 4 is de begrenzing van het beschermden gezicht opgenomen.

Vanuit het oogpunt van cultuurhistorie hebben de te beschermen waarden betrekking op:

- Hoofdstructuur (historisch geografisch)
- Hoofdkenmerken (cultuur, architectuur, stedenbouwkundige

- waarden, visuele, historisch-functionele samenhang
- Inrichting van de openbare ruimte
- de bebouwing (betekenis van de architectuur , typologie)
- de relatie tussen de landschappelijke structuur en bebouwing; de ontworpen parken en tuinen
- de functionele waarden

In het aanwijzingsbesluit van het beschermde dorpsgezicht centrum wordt het specifieke kleinschalige karakter met de ogenschijnlijk min of meer toevallige groepering van de historische bebouwing rondom het Plein en de daarop uitkomende straten benoemd. Daarbij speelt de enigszins excentrisch gelegen in oorsprong middeleeuwse dorpskerk een belangrijke rol met daarbij de openheid van de omliggende percelen; De geldt ook voor de inrichting van de openbare ruimte met zijn de oorspronkelijke bestrating en beplanting, evenals de 'brinkruimte' ten westen van de kerk en de driehoekig vorm van het plein, waarbij de dorpspomp een centrale plaats inneemt.

In het aanwijzingsbesluit van het beschermde dorpsgezicht 'landgoederenzone Wassenaar, Voorschoten en Leidschendam-Voorburg' worden de kwaliteiten van het gebied als volgt beschreven: 'een visueel en functioneel samenhangend ensemble van 18de en 19de-eeuwse landgoederen en buitenplaatsen, parken en tuinen, historische boerderijen en weidegronden, en vroeg 20ste-eeuwse villaparken met bijbehorende wijk- en groenvoorzieningen. Het gebied draagt een voor ons land zeldzaam warandeachtig karakter, gekenmerkt door een duidelijk herkenbare en goed bewaard gebleven historische en landschappelijke continuïteit. Beide gebieden zijn van groot historisch-geografisch, cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig belang'.

Naast een toelichtende tekst horen bij het aanwijzingsbesluit twee kaarten. Dit zijn de 'waarderingskaart structuren 2' en 'waarderingskaart bebouwing'.

In bijlage 4 is de begrenzing van de beide beschermde dorpsgezichten opgenomen.

2.2.4 Nota Belvedere

Deze in 1999 door de vier ministeries van OCE, VROM, LNV en V&E ontwikkelde nota is de eerste aanzet geweest om te stimuleren dat in een zo vroeg mogelijk stadium van planontwikkeling rekening wordt gehouden met de aanwezige cultuurhistorische waarde en deze te benutten voor ruimtelijke ontwikkelingen.

Heel Wassenaar ligt binnen het Belvederegebied Den Haag-Wassenaar. De voornaamste opgave voor dit gebied is het vinden van een verantwoord evenwicht tussen de diverse ruimtelijke opgaven, waarbij het omgaan met cultuurhistorische kwaliteiten een belangrijke rol speelt, dus verbetering van de kwaliteit van de leefomgeving en behoud van het cultuurhistorisch erfgoed. Het credo van Belvedere is: 'behoud door ontwikkeling'. In geval

van ontwikkelingen zijn aan deze aanwijzing als Belvederegebied de volgende beleidsinspanningen gekoppeld:

- 1. herkenbaar houden van de duinontginningen;
- 2. natuur- en cultuurhistorische waarden als uitgangspunt nemen;
- 3. streven naar een goede balans tussen natuurontwikkeling (in de duinen) en behoud en herstel van cultuurhistorische waarden en patronen.

Deze beleidsinspanningen dienen in ruimtelijke plannen op alle niveaus te worden meegenomen. Het Belvedere-gebied Duin, horst & weide is door de provincie aangewezen als provinciaal landschap. Voor dit gebied is in 2004 het gelijknamige project Duin, Horst en Weide, uitgevoerd door het Pact van Duivenvoorde.

2.2.5 Modernisering Monumentenzorg

Erfgoedzorg is de afgelopen jaren sterk in beweging. Er zijn grote veranderingen op het gebied van wet- en regelgeving doorgevoerd; ook het denken over de omgang met het erfgoed is veranderd. Behalve de aandacht voor de intrinsieke waarde van het object, is in de afgelopen decennia het besef gegroeid dat de ruimtelijke context waarin het waardevolle cultuurhistorische erfgoed zich bevindt minstens zo belangrijk is. Ook is er meer aandacht voor duurzaamheid, herbestemming en het beter zichtbaar, herkenbaar en beleefbaar maken van erfgoed.

Een belangrijke motor achter de veranderingen is de Modernisering Monumenten (MoMo), die in 2009 door het Rijk in gang gezet is. MoMo heeft op diverse onderdelen tot concrete resultaten geleid, die onder drie pijlers te benoemen zijn.

Pijler 1: Cultuurhistorische belangen meewegen in ruimtelijke ordening

Sinds 1 januari 2012 zijn gemeenten verplicht conform Besluit ruimtelijke ordening (Bro artikel 3.1.6. lid 2a) aan te geven hoe zij rekening houdt met de binnen het grondgebied aanwezige of te verwachten cultuurhistorische waarden (onder en boven de grond). Cultuurhistorie vormt hiermee een verplicht afwegingskader bij het integrale ruimtelijke beleid. Voor archeologie geldt deze verplichting al sinds 2007. Hiermee heeft de gemeente extra taken en meer verantwoordelijkheid voor het erfgoed gekregen. Daarbij is het inventariseren, analyseren en waarderen van cultuurhistorie een belangrijk uitgangspunt voor het opstellen van structuurvisies, bestemmingsplannen en andere ruimtelijke plannen. De Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) heeft richtlijnen opgesteld hoe uitvoering te geven aan de wettelijke eis.

De belangrijkste doelstelling is dat er een verandering in de manier van denken plaatsvindt, waarbij het vanzelfsprekend wordt dat cultureel erfgoed als belangrijke factor en kans in ruimtelijke ontwikkelingen wordt gezien en hierbij in een vroegtijdig stadium betrokken wordt. Onderdeel hiervan is de bescherming van individuele objecten of ensembles via het bestemmingsplan in de vorm van dubbelbestemming waarde / cultuurhistorie en daaraan verbonden planregels.

Het begrip 'goede ruimtelijke ordening' speelt een hoofdrol bij het voldoen aan de eisen. De definitie van 'goede ruimtelijke ordening' (zie memorie van toelichting Wro) luidt: 'het leiding geven bij de ruimtelijke ontwikkeling van een gebied teneinde het ontstaan van een voor de gemeenschap zo gunstig mogelijk geheel te bevorderen'.

Het begrip goede ruimtelijke ordening is een breed begrip, waarin volgens jurisprudentie uit 2007 (RVS 26 september 2007, nr. 200701448/1) niet alleen ruimtelijk gerelateerde aspecten van architectuur maar ook welstandsaspecten zoals details, kleur, materiaalgebruik etc. ruimtelijk relevant kunnen zijn, als ze geacht worden in hoge mate bij te dragen aan

de kwaliteit, namelijk aan het 'voor de gemeenschap zo gunstig mogelijk geheel'. Een goede onderbouwing daarvan is uiteraard een voorwaarde; in beschermde stads- en dorpsgezichten zijn de waarden dusdanig op rijksniveau vastgelegd, dat dit een bewezen basis vormt voor het inbrengen van detaillering, kleur- en materiaalgebruik in de ruimtelijke ordeningsinstrumenten. Maar deze aspecten kunnen ook buiten beschermde gezichten via een dubbelbestemming met bijbehorende regels, gericht op de instandhouding van de cultuurhistorische waarden, betrokken worden in de bouwplantoetsing (RVS, 15 januari 2014, nr. 201305457/1/R1).

Pijler 2: Krachtiger en eenvoudiger regelgeving

Dit heeft kort samengevat de volgende concrete resultaten opgeleverd:

1. het verruimen van bouwvergunningsvrije zaken met betrekking tot monumenten;
2. het verkorten van de beslistermijn voor vergunningen voor gemeentelijke monumenten;
3. het beperken van de rijksadviesplicht tot het adviseren over sloop en ingrijpende verbouwingen van rijksmonumenten en functieveranderingen.

Pijler 3: Bevorderen van herbestemmingen

Het bevorderen dat waardevol erfgoed een passende bestemming krijgt, voorkomt leegstand en daarmee het verlies aan cultuurhistorische waarden. Om het (her)gebruik te stimuleren is een platform herbestemming.nu opgericht en zijn er subsidiemogelijkheden voor zowel het onderzoeken van de mogelijkheden voor een nieuwe bestemming als voor het wind- en waterdicht houden van de monumenten tijdens de ontwikkeling.

Visie Erfgoed en Ruimte (VER): Kiezen voor karakter

De staatssecretaris van OCW en de minister van Infrastructuur en Milieu hebben in 2011 de Visie Erfgoed en Ruimte (VER) aan de Kamer aangeboden. Deze visie genaamd 'Kiezen voor karakter' luidt een volgende fase in van de modernisering van de monumentenzorg en is gericht op het verbinden van de zorg voor het cultureel erfgoed met andere ruimtelijke ontwikkelingsopgaven op het gebied van onder meer economie, veiligheid en duurzaamheid. De VER is een vervolg op de eerder verschenen discussienota 'Koersen op Karakter'.

1. Gekozen is voor vijf prioriteiten in een gebiedsgericht erfgoedbeleid:
Werelderfgoed: samenhang borgen, uitstraling vergroten
2. Eigenheid en veiligheid: zee, kust en rivieren
3. Herbestemming als (stedelijke) gebiedsopgave: focus op groei en krimp
4. Levend landschap: synergie tussen erfgoed, economie, ecologie
5. Wederopbouw: tonen van een tijdperk

Erfgoedinspectie

De Erfgoedinspectie houdt op nationaal niveau toezicht op (het naleven van regelgeving rond) een belangrijk deel van het Nederlandse erfgoed en op de informatiehuishouding bij de centrale overheid. Bovendien draagt de inspectie in het kader van internationale afspraken bij aan het toezicht op het Europese en mondiale erfgoed. In het kader van decentralisatie zijn de inspectietaken deels overgedragen naar de provincie.

2.3 Provinciaal beleid

2.3.1 Visie Ruimte en mobiliteit van de provincie Zuid-Holland'

In de Visie Ruimte en mobiliteit (VRM) van de provincie Zuid-Holland (in werking sinds 1 augustus 2014) beschrijft de provincie haar ruimtelijke doelstellingen en provinciale belangen (structuurvisie), stelt zij regels aan ruimtelijke ontwikkelingen (verordening) en geeft zij aan wat nodig is om dit te realiseren. De VRM vervangt de Visie op Zuid-Holland (2010).

De VRM. De (VRM) bestaat uit meerdere onderdelen: de visie, het Programma ruimte, het Programma mobiliteit, de Verordening ruimte 2014 en de Agenda ruimte.

2.3.2 Verordening Ruimte Provincie Zuid-Holland

De Verordening Ruimte 2014 geeft bindende regels voor de inhoud van bestemmingsplannen. Op grond van de provinciale Verordening 2014 moet in het bestemmingsplan worden aangegeven hoe dit plan voldoet aan de provinciale eisen aan het bestemmingsplan. De gemeente is in eerste instantie verantwoordelijk voor een goede ruimtelijke ordening en kan hierover eigen beleid voeren, voor zover passend binnen de kaders van het provinciaal beleid.

2.3.2.a Panden en objecten met hoge en zeer hoge cultuurhistorische waarden.

Wassenaar ligt volgens kaart 7 (beschermingscategorieën ruimtelijke kwaliteit) van de provinciale Verordening in beschermingscategorie 1 Kroonjuweel Cultureel Erfgoed. Relevant voor dit paraplubestemmingsplan zijn met name de regels voor ruimtelijke kwaliteit bij nieuwe ontwikkelingen (artikel 2.2.1) en de regels die gelden voor beschermingscategorie 1 Cultuurhistorisch Kroonjuweel.

Gebieden met topkwaliteit (beschermingscategorie 1) Cultuurhistorisch Kroonjuweel.

Een relatief beperkt aantal gebieden is zo bijzonder, waardevol of kwetsbaar, dat de instandhouding en mogelijk verdere ontwikkeling van de waarden die ze vertegenwoordigen, voorrang heeft boven alle andere ontwikkelingen. Deze gebieden dragen in hoge mate bij aan de identiteit, beleving en biodiversiteit van Zuid-Holland, vormen een tegenhanger van het stedelijk gebied en versterken aldus het onderscheidend karakter van de provincie. Ze leveren bovendien een substantiële bijdrage aan het toeristisch profiel en het leef- en vestigingsklimaat in de provincie. De

cultuurhistorische kroonjuwelen hebben landschappelijk en cultuurhistorisch een dusdanig uniek karakter dat de bescherming en versterking van deze kwaliteiten centraal staat. Gebieden met deze kwaliteiten liggen veelal buiten bestaand stads- en dorpsgebied (BSD), maar soms ook daarbinnen (met name bij de cultuurhistorische kroonjuwelen). Ruimtelijke ontwikkelingen in gebieden met beschermingscategorie 1 zijn in beginsel alleen mogelijk voor zover ze bijdragen aan het behoud of de ontwikkeling van de specifieke waarden (nee, tenzij-principe). Een bestemmingsplan binnen beschermingscategorie 1 kan voorzien in een nieuwe ruimtelijke ontwikkeling, onder de voorwaarde dat de ruimtelijke ontwikkeling past binnen de aard en schaal van het gebied en voldoet aan de richtpunten van de kwaliteitskaart (inpassen). Bij inpassing veranderen bestaande structuren en kwaliteiten niet tot nauwelijks en wordt voldaan aan de relevante richtpunten van de kwaliteitskaart. De rol van de provincie is hier in principe beperkt, behalve in gebieden met topkwaliteit zoals voor grote delen van Wassenaar en dit paraplubestemmingsplan aan de orde is.

Om te kunnen bepalen of een ruimtelijke ontwikkeling passend is, is vooral de ruimtelijke impact van belang. Hoe hoger en specifiekere de kwaliteit van een gebied is, des te groter is in beginsel de ruimtelijke impact en des te eerder raken ze provinciale doelen of belangen.

Gelet op het uitgangspunt dat de ruimtelijke kwaliteit als gevolg van ontwikkeling per saldo niet afneemt, dient de toetsing aan ruimtelijke kwaliteit een integraal onderdeel te vormen van de planvorming en afweging. Voor zover een bestemmingsplan een nieuwe ruimtelijke ontwikkeling mogelijk maakt bevat het een motivering, bij voorkeur vervat in een beeldkwaliteitsparagraaf of -plan, waaruit blijkt dat de ruimtelijke kwaliteit ten minste gelijk blijft. Dit is nodig als het gaat om een ontwikkeling waarbij de richtpunten van de kwaliteitskaart in het geding zijn, of als het gaat om een ontwikkeling die is gelegen op gronden binnen een beschermingscategorie.

2.3.2.b Archeologie

De provincie Zuid-Holland heeft in de structuurvisie gesteld dat voor alle archeologisch waardevolle gebieden een oppervlak van 100 m² en een diepte van 30 cm gehanteerd moet worden.

2.3.3 Beleidsvisie Cultureel Erfgoed 2013-2016: Erfenis, erfgoed en erfgoed

In het nieuwe provinciale erfgoedbeleid voor de periode 2013 - 2016 zet de provincie zeven zogenaamde Erfgoedlijnen in om erfgoed te beschermen, te ontwikkelen en te benutten. De lijnen zijn ensembles van erfgoed, landschap en water, die kwaliteit verschaffen aan de ruimte en beschikken over groot recreatief en toeristisch potentieel. Wassenaar ligt binnen de erfgoedlijnen Atlantikwall en de Landgoederenzone. De provincie benadrukt met deze visie het bredere belang van erfgoed en het grote economische potentieel dat erfgoed vertegenwoordigt. Deze beleidsvisie wordt de komende coalitieperiode tot 2016- 2020 voortgezet .

2.3.4 Waterbeheerder

Het Wassenaaarse grondgebied ligt binnen 2 beheergebieden, namelijk dat van het Hoogheemraadschap van Rijnland en het Hoogheemraadschap van Delfland. Vanuit het beleidskader van beide waterbeheerders spelen er voor dit bestemmingsplan geen beperkingen. Het bestemmingsplan heeft geen betrekking op toevoeging van bebouwing en/of vermindering van watercapaciteit. Watercompensatie is niet aan de orde. Bestaand cultuurhistorisch waardevol water voor zo ver relevant voor de objecten, wordt als zodanig bestemd.

Beide waterbeheerders hebben een handreiking voor de watertoets op hun website geplaatst. Mocht er wel sprake zijn van toevoeging van bebouwing, dan moet de ontwikkeling hieraan getoetst worden. Zie hiervoor de Watertoetsprocedure Rijnland en de Handreiking watertoets Delfland.

2.4 Intergemeentelijk beleid

2.4.1 Pact van Duivenvoorde Samenwerkingsconvenant (2004)

In 2001 zijn de gemeenten Voorschoten, Leidschendam-Voorburg en Wassenaar een strategische samenwerking aangegaan om zich gezamenlijk in te zetten voor behoud en versterking van de cultuurhistorische, natuur- en landschappelijke waarden in het landelijk gebied van Duin, Horst en Weide. In 2004 is dit samenwerkingsverband omgezet in een convenant. Jaarlijks wordt een uitvoeringsprogramma vastgesteld, waarbij verschillende werkgroepen projecten, die binnen deze kader passen, te stimuleren, faciliteren en indien mogelijk te ondersteunen. De werkgroep cultuurhistorie heeft projecten als Boerenerfgoed, 'Art in Distincion' en 'Archeologie krijgt een gezicht' voor haar rekening genomen. In het coalitieakkoord 2010-2014 is besloten deze samenwerking voort te zetten.

2.4.2 Cultuurhistorische Impuls Duin, Horst en Weide (2005)

In dit rapport zijn de kernkwaliteiten van het werkgebied van het Pact van Duivenvoorde benoemd, dat gelegen is in het Belvederegebied Den Haag-Katwijk. Het omvat de landgoederenzone van Voorschoten, Wassenaar en Leidschendam-Voorburg, dat globaal overeenkomt met het van rijkswege beschermde dorpsgezicht Landgoederenzone. Doelstelling daarbij is de cultuurhistorische waarde blijvend beter te positioneren in de ruimtelijke afwegingsprocessen voor het werkgebied van het Pact van Duivenvoorde. Vervolgens heeft het zijn toepassing gekregen in een aantal uitvoeringprojecten waaronder het Boerenerfgoedproject.

2.4.3 Duin, Horst & Weide, van rijksbufferzone tot regiopark (2007)

In aansluiting op de Cultuurhistorische Impuls is door het Pact van Duivenvoorde een visie op opgesteld met vijf doelstellingen, namelijk behoud en versterking van openheid en landelijke identiteit, versterken gebruiksmogelijkheden van het landschap, versterken bereikbaarheid van de steden, ontwikkelen van robuuste ecologische verbinding tussen duinen en polder en het versterken van de bekendheid van het gebied.

2.4.4 Landschapsontwikkelingsplan (LOP, 2012)

Het Landschapsontwikkelingsplan (LOP) Duin Horst & Weide is een vervolg op en een verdere verdieping van de nota Duin, Horst & Weide, van rijksbufferzone tot regiopark (2007). Het LOP geeft de ambities van de drie gemeenten weer om het gebied vitaal, authentiek en voor een deel toegankelijk te maken voor recreanten. Daarnaast zijn er ambities op het gebied van natuur en cultuurhistorie (behoud en versterking waar dat kan) en krijgt de landbouw de ruimte. Binnen het Pact van Duivenvoorde zijn voor het Belvederegebied Den Haag-Wassenaar, Duin Horst & Weide genoemd, gezamenlijke beleidsregels en uitvoeringsprogramma's opgesteld, waarmee bij het opstellen van eigen gemeentelijk beleid rekening mee dient te worden gehouden. Het Landschapsontwikkelingsplan, dat in 2012 is vastgesteld, kent vijf doelstellingen, namelijk

- behoud en versterking van openheid en landelijke identiteit
- versterken gebruiksmogelijkheden van het landschap
- versterken bereikbaarheid van de steden
- ontwikkelen van robuuste ecologische verbinding Duinpolder
- het versterken van de bekendheid van het gebied.

Sinds 2012 wordt door een gebiedsregisseur gewerkt aan het tot uitvoering brengen van projecten. Sinds 2014 wordt gewerkt aan verbreden van de samenwerking met maatschappelijke organisaties en omliggende gemeenten door de oprichting van een Landschapstafel.

2.4.5 Archeologisch erfgoedbeleid

Het archeologisch beleid van de gemeente Wassenaar is ontwikkeld binnen het samenwerkingsverband van het Pact van Duivenvoorde met Leidschendam-Voorburg en Voorschoten. Daardoor is er sinds 2009 uniform beleid voor een groter samenhangend gebied ontwikkeld dat erop gericht is de in de grond aanwezige archeologische waarden zoveel mogelijk in situ te behouden.

Beleidsnota Archeologie herijking 2013

Als vervolg op de archeologienota 'Het bodemarchief ontrafeld' heeft de gemeente Wassenaar (net als Voorschoten en Leidschendam-Voorburg), op 10 februari 2014 de nota "Archeologie herijking 2013" vastgesteld. Het geeft de kaders weer waarmee het archeologiebeleid conform vigerende wetgeving kan worden uitgevoerd. Met de herijkingsnota is het archeologie beleid bijgesteld. De bijstelling van het beleid heeft tot doel het vereenvoudigen van bestaande regelgeving en het verbeteren van de effectiviteit van het archeologiebeleid. Tevens is het beleid aangepast aan sinds 2008 veranderde wet en regelgeving.

Met het nieuwe archeologiebeleid wordt de uitvoering van de archeologische monumentenzorg georganiseerd rond drie pijlers: beheren - regisseren - communiceren.

1. Beheer: De archeologisch adviseur van de gemeente is de kennismakelaar, met grondig inzicht in het bodemarchief, zorgt voor de borging van oude en nieuwe kennis en stelt vast of meer vooronderzoek of vervolgonderzoek noodzakelijk en effectief is.
2. Regisseren: meer de regie nemen in het proces van de archeologische monumentenzorg. Hierbij wordt er aan de voorkant meer gestuurd en is de gemeente leidend in plaats van volgend op initiatieven van initiatiefnemers en archeologische bedrijven. Daarvoor staan twee instrumenten tot de beschikking:
 - a. Het document Richtlijnen voor archeologisch onderzoek in de gemeente
 - b. Het meer inzetten van het Programma van Eisen als sturingsdocument van het bevoegd gezag
3. Goede informatie en communicatie zijn cruciale factoren voor slagvaardige en succesvolle uitvoering van het archeologiebeleid. Er wordt geïnvesteerd in tijdige en goede voorlichting aan initiatiefnemers, ontwikkelaars en terreineigenaren over de

consequenties van het archeologiebeleid.

Het gemeentebestuur dient tussen de archeologische en andere maatschappelijke belangen een verantwoorde afweging te maken. De gemeenten kunnen aangeven welke archeologische vindplaatsen dienen te worden behouden door inpassing en welke door middel van opgravingen. Inpassing kan bijvoorbeeld plaatsvinden door aanpassing van het stedenbouwkundig plan of het ontwerp. Wanneer dat niet mogelijk blijkt moet de aanwezige archeologie veilig worden gesteld door middel van opgravingen. Daarnaast kan de gemeente ook, beargumenteerd, aangeven welke er mogen worden opgegeven. Besluiten dienen te berusten op een deugdelijke motivering (Awb, artikel 3,46). Uitgangspunt is uiteraard wel dat selectie door de gemeente beleid veronderstelt: maatschappelijke doelen die men tracht te verwezenlijken en in functie waarvan men selecteert, niet om 'ergens vanaf te komen'. De overheid die heeft bepaald dat er onderzoek moet plaatsvinden (of niet) is verder verplicht inzicht te geven in de achterliggende argumenten en de wijze waarop eventueel tegengestelde belangen tegen elkaar zijn afgewogen (artikel 3, Awb)

Initiatiefnemers kunnen bij de aanvraag van een vergunning door het bevoegd gezag verplicht worden een rapport te overleggen waarin de daadwerkelijke archeologische waarde van het terrein dat zal worden verstoord naar het oordeel van het bevoegd gezag moet zijn vastgesteld.

Het vaststellen van de archeologische waarde vindt binnen de archeologische monumentenzorg gefaseerd plaats. Na een bureauonderzoek kan het nodig zijn een archeologische inventarisatie in het veld uit te voeren. De resultaten van de inventarisatie kunnen vervolgens leiden tot een aanvullend archeologisch onderzoek. De resultaten van laatstgenoemd onderzoek vormen het uitgangspunt bij de keuze om een vindplaats te behouden, op te graven, waarnemingen uit te voeren tijdens het bouwproject of geen verdere stappen te ondernemen. Voor zover deze stappen gevolgd moeten worden, dienen deze in dat rapport opgenomen te worden met vermelding van de resultaten. Teneinde onnodige procedures te vermijden wordt initiatiefnemer verzocht vooraf contact op te nemen met de afdeling Archeologie van de gemeente.

Uitvoering van archeologisch (voor)onderzoek is in Nederland voorbehouden aan daarvoor vergunninghoudende bedrijven of instanties.

Als archeologische vindplaatsen behoudenswaardig blijken te zijn, dienen deze in principe bij de verdere planvorming waar mogelijk ontzien te worden. Indien dit niet haalbaar is, kan gekeken worden of de archeologische resten geïntegreerd kunnen worden in het ontwerp. Als dat niet mogelijk is, dienen de archeologische resten opgegraven te worden.

Voor de voortgang van het ruimtelijke ordeningsproces is het belangrijk dat de locatie van behoudenswaardige archeologische vindplaatsen zo vroeg mogelijk bekend is bij alle betrokken partijen. Onaangename verrassingen kunnen op die manier worden uitgesloten.

2.5 Gemeentelijk beleid

2.5.1 Cultuurhistorie

2.5.1.1 Structuurvisie Wassenaar

De Wassenaarse structuurvisie 2001-2015 is vastgesteld op 7 maart 2005 en geeft voor omgang met cultuurhistorische waarden en vertaling daarvan in bestemmingsplannen de volgende aandachtspunten mee.

- De uitvoering moet gericht zijn op het op elkaar afstemmen van een stelsel van beschermingsfactoren voor het in stand houden van de ruimtelijke kwaliteit van grote delen van de gemeente.
- Vormbehoud vraagt naast vormversterking een uitgewerkt kwalitatief kader en een goed toegankelijke en overzichtelijke procedure.
- De door velen onderschreven bescherming van cultuurhistorische waarden dient geëffectueerd te worden in een op elkaar afgestemd en voor de burger goed toegankelijk pakket maatregelen.
- Unieke ruimtelijke kwaliteit dient niet als een klemmend keurslijf te worden ervaren maar als een inspirerend kader voor herstel, instandhouding of eigentijdse interpretatie.
- Voor het consoliderend pakket zijn niet alleen gebouwde objecten of ontworpen ensembles onderwerp van regelgeving, maar ook de structurerende openbare ruimten binnen de gemeente.
- Inzicht in de waarde van het cultuur historisch erfgoed moet ook ruimte laten voor een attractief nieuw architectuurbeleid (beschermd dorpsgezicht, beeldkwaliteit, nota welstand en wassenaar, integraal onderhoud/beheer lanen en weteringen)".
- Cultuurhistorie en beeldbepalende elementen als onderdeel van het structuurbeeld (deel 1 Bouwstenen van Wassenaar) : "behalve het landschap, de lanen en weteringen is de bouwkundige component als beelddrager op een bijzondere manier aanwezig in Wassenaar. In de gemeente is een rijke en omvangrijke collectie architectonische objecten, voornamelijk woonhuizen uit de periode 1800-1945 aanwezig. Daarmee is de rol van bebouwing als beelddrager divers en opvallend".
- De villaparken zijn op ensemblesniveau opvallend (harmonie landschap, bebouwing, architectuur).
- Karakteristiek blijft dat het architectonisch object niet zelf beeldbepalend is maar wel in combinatie met landschaps-architectonische middelen.

Koersdocument Structuurvisie Wassenaar 2015-2025

Op 8 juni 2015 heeft de raad het Koersdocument Structuurvisie Wassenaar 2015-2025 vastgesteld als tussenproduct op weg naar een nieuwe structuurvisie voor de komende 10 jaar. In het koersdocument wordt Wassenaar omschreven als een dorp van allure met internationale uitstraling. De cultuurhistorie vormt een onlosmakelijk onderdeel van de ruimtelijke hoofdstructuur van Wassenaar. De ruimtelijke opgave van de komende jaren richt zich op instandhouding en versterking van deze ruimtelijke hoofdstructuur.

Voortbouwen op eigen waarde, het cultureel erfgoedbeleid herijkt

De raad heeft op 3 september 2012 de notitie "Voortbouwen op eigen waarde, het cultureel erfgoedbeleid herijkt" vastgesteld.

In de notitie is het flexibeler beleid wat de gemeente wil nastreven vastgelegd. Dit betekent dat, binnen kaders van behoud van de karakteristiek in Wassenaar, ontwikkelingen, herbestemmingen en vernieuwingen moeten worden toestaan. In wezen wordt het zelfs gestimuleerd, omdat vernieuwing en aanpassingen aan de tijd, juist een middel is om de kwaliteiten van Wassenaar duurzaam te behouden.

In de herijkingnotitie is bepaald dat de panden en objecten van het Gemeentelijk Inventarisatie project (GIP) die geen gemeentelijk monument worden (of dat bij de vaststelling van dit plan nog niet zijn), een bescherming krijgen via een dubbelbestemming waarde-cultuurhistorie in het paraplubestemmingsplan. Hierdoor worden de specifieke cultuurhistorische waarden van de objecten vastgelegd, zonder dat alles op slot gaat. Immers de cultuurhistorische waarden worden in dergelijke gevallen bij de afweging betrokken, maar met overtuigende argumenten blijft ontwikkeling mogelijk.

In plaats van de dubbelbestemming kan een object, conform de gemeentelijke Erfgoedverordening, ook als gemeentelijk monument worden aangewezen.

Bij het nemen van besluiten zal de gemeente te allen tijde alle van belang zijnde aspecten meewegen. Daar waar de waarden van het cultureel erfgoed bekend zijn, zullen deze expliciet in bestemmingsplannen worden vastgelegd. Daardoor wordt expliciet bepaald dat deze waarde in de integrale afweging medebepalend zijn. Het karakter van het dorp wordt hierdoor (nog) beter geborgd, al wil dit niet zeggen dat het cultureel erfgoed altijd doorslaggevend is.

Dit paraplubestemmingsplan is deels een planologische vertaling van het vastgestelde kaderstellende beleid uit deze herijkingsnotitie, aangevuld op de voor de inhoud van bestemmingsplannen rechtstreeks werkende bepalingen uit de provinciale Verordening Ruimte 2014. Daarmee is dit bestemmingsplan niet alleen een planologische vertaling van het vastgestelde kaderstellende gemeentelijke beleid uit 2012. Maar biedt het aangepaste ontwerp paraplubestemmingsplan 2016 een hierop aangepast juridisch kader dat gericht is op instandhouding en mogelijk verdere ontwikkeling van de waarden die ze vertegenwoordigen vanuit het vertrekpunt dat dit voorrang heeft boven alle andere ontwikkelingen.

2.5.1.2 Erfgoedverordening Wassenaar

Ter vervanging van de oude verordening uit 2010 is per 1 juli de Erfgoedverordening Wassenaar 2016 van kracht. De hoofdpunten die in de

verordening worden geregeld zijn:

- de aanwijzing van onroerende zaken, terreinen, bomen of gebieden tot gemeentelijk monument; waarbij de afzonderlijke begrippen voor archeologische; kerkelijke- en groenmonumenten zijn komen te vervallen; en de aanwijzing gemeentelijk beschermd dorpsgezichten; het begrip beeldbepalende zaak is komen te vervallen omdat beeldbepalende zaken via bestemmingsplannen hun bescherming krijgen, zoals via dit parapluplan.
- het vergunningstelsel voor gemeentelijke- en rijksmonumenten;
- nadere regels met betrekking tot eisen die het bevoegd gezag kan stellen aan archeologisch onderzoek en/of een plan van aanpak dat de verstoorder voorafgaand aan het onderzoek dient op te stellen;
- de inschakeling van de Commissie Welstand en Cultureel Erfgoed als onafhankelijk advies orgaan dat gevraagd en ongevraagd adviseert over de toepassing van de Monumentenwet 1988 (Erfgoedwet), deze verordening en het gemeentelijk erfgoedbeleid.

Behalve 125 gebouwen en objecten valt een beschermd gebied in Wassenaar onder de werking van de Erfgoedverordening, namelijk 'Meijendel, Bierlap en Kijkhoek' (sinds 2007).

2.5.1.3 Handboek Welstand

De gemeenteraad heeft op 28 juni 2004 het 'Handboek Welstand en Beeldkwaliteit' vastgesteld voor haar gehele grondgebied. Deze bevat het kader waarbinnen bouw- ruimtelijke plannen worden getoetst of zijn voldoen aan redelijke eisen van welstand om zo de ruimtelijke kwaliteit van de gemeente te borgen. Hierin is, op basis van de stedenbouwkundige structuur van de verstedelijking het bebouwd grondgebied van Wassenaar ingedeeld in gebieden. Elke buurt wordt gezien als onderdeel van het historisch gegroeide en in lagen opgebouwd Wassenaar; landschappelijke eenheden (ondergrond en occupatie), stedenbouwkundige vorm (morfologie), bebouwingsvormen (typologie en beeld) en stelsels en systemen. Van de gebieden is de beeldkwaliteit vastgelegd.

Uitgangspunt in het handboek voor nieuw- en verbouw van gebouwen is behoud van de beeldkwaliteit en de karakteristiek van het gebied door in het architectonisch ontwerp aansluiting te zoeken bij de typologie, massa, materialisatie en detaillering van de gebouwen in de nabije omgeving.

De Commissie Welstand en Cultureel Erfgoed adviseert het college van B&W over de ingediende aanvragen om bouwvergunning op basis van deze gemeentelijke welstandsnota.

Op 3 september 2012 heeft de gemeenteraad besloten om als proef een deel van Wassenaar dat buiten beschermd gezicht is gelegen aan te wijzen als welstandsvrij gebied. Deze proef is niet van toepassing op de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing, zoals geïnventariseerd in het GIP-project. In 2014 is besloten deze proef in 2016 te verlengen. Daarnaast is in lijn met de toen vastgestelde Erfgoednota 2012 op 13 december 2014 besloten door de raad de pandbeschrijvingen van de objecten met hoge en

zeer hoge cultuurhistorische waarde als toetsingskader aan het handboek Welstand toe te voegen.

2.5.1.4 Commissie voor Welstand en Cultureel Erfgoed (WCE)

De WCE is een door de raad ingestelde commissie met als taak om het college van B&W op verzoek of uit eigen beweging te adviseren over de toepassing van de Monumentenwet 1988/Erfgoedwet, Erfgoedverordening en gemeentelijk erfgoedbeleid. Artikel 15 van de Monumentenwet 1988 bepaalt dat de gemeente om haar taken uit te voeren verplicht is te beschikken over een monumentencommissie. Wassenaar beschikt in samenwerking met Voorschoten sinds 2004 over een geïntegreerde monumenten- en welstandscommissie, waarbij de samenstelling gericht is op het efficiënt en effectief leveren van maatwerk door onafhankelijke deskundigen. In 2015 is het reglement van orde van de commissie vernieuwd en daarmee ook de samenstelling en werkwijze van de commissie. Dat betekent dat verschillende vakdisciplines op het gebied van cultureel erfgoed vertegenwoordigd zijn bij een meer compact samengestelde commissie, die afhankelijk van de aard en omvang van het plan om advies worden gevraagd. Daarnaast vervult een burgerlid ook een rol bij de advisering. De WCE adviseert niet alleen bij beschermde rijks- en gemeentelijke monumenten, archeologie en beschermde stads- en dorpsgezichten, maar ook bij plannen rond panden en objecten die via het bestemmingsplan beschermd zijn en bredere ruimtelijke vraagstukken.

2.5.2 Archeologie

Het gemeentelijke beleid is intergemeentelijk tot stand gekomen en is beschreven onder 2.4.5. Recente raadsbesluiten maken deel uit van het gemeentelijke beleid. Op grond van het vaststellingsbesluit bestemmingsplan Duinrell 2015 is geen dubbelbestemming archeologie opgenomen en blijft dit plangebied buiten de aanvullende werking van dit paraplubestemmingsplan.

2.6 Conclusie

De conclusie is dat het vanuit alle overheidslagen wenselijk en verplicht is om de cultuurhistorische waarden en archeologische waarden in een bestemmingsplan vast te leggen. Er dient aangegeven te worden hoe binnen het grondgebied met de aanwezige of de te verwachten cultuurhistorische waarden (onder en boven de grond) rekening is gehouden. Dit paraplubestemmingsplan is hier een uitwerking van ten aanzien van panden, objecten en archeologie. Het beschermen van de cultuurhistorische waarden is tevens een vertaling van het vastgestelde gemeentelijk beleid inzake het cultureel erfgoed. Naast de wettelijke verplichtingen wordt voldaan aan de verplichtingen die vanuit de provincie zijn opgelegd. Het paraplubestemmingsplan waarborgt dat op pand- en objectniveau voor de panden met hoge en zeer hoge cultuurhistorische waarden instandhouding en ontwikkelingen gerelateerd zijn aan de bestaande waarden. Per pand is een pandbeschrijving opgenomen met een redengevende omschrijving van de bestaande cultuurhistorische waarden. De cultuurhistorische belangen en behoud van bestaande kwaliteiten wegen zwaar binnen het cultuurhistorische

kroonjuweel. Instandhouding en mogelijk verdere ontwikkeling van de bestaande cultuurhistorische waarden dient op grond hiervan voorrang te krijgen boven alle andere ontwikkelingen. Binnen dit gebied geldt volgens de provinciale verordening voor bouwen en slopen het nee-tenzij-principe.

Hoofdstuk 3 Inventarisatie cultuurhistorische panden en objecten

3.1 De inventarisatie van het erfgoed: panden en objecten

3.1.1 Proces

De gemeenteraad heeft in 2008 de kaders geschapen om op een zorgvuldige wijze tot een verantwoorde keuze van selectie en aanwijzing van gemeentelijke monumenten te komen. Als eerste stap in dat proces is in september 2008 conform het vastgestelde Plan van Aanpak het Gemeentelijk Inventarisatieproject (GIP) in Wassenaar van start gegaan. In dit project zijn alle panden en objecten met cultuur- en/of architectuurhistorische waarde in de gemeente geïnventariseerd en samengebracht op één lijst, de zogenaamde GIP-lijst. Het vertrekpunt voor het opstellen van de lijst was de inventarisatie uit 1993, het zogenaamde Monumenten InventarisatieProject (MIP), dat de provincie Zuid-Holland uitvoerde in opdracht van het Rijk. Deze inventarisatie, die zich richtte op de periode 1850-1940 is volledig geactualiseerd, waarbij ook het gebouwde erfgoed uit de perioden daarvoor en daarna (Wederopbouwperiode tot 1965) zijn meegenomen. De selectie voor de lijst heeft plaatsgevonden door toepassing van de criteria (algemeen zoals nu in bijlage 5 opgenomen en specifieke, zoals opgenomen in Baden in Weelde, zie voorts paragraaf 3.1.2) en op basis van advies van de commissie WCE en een speciaal hiervoor ingestelde Klankbordgroep.

Het GIP-onderzoek heeft zich beperkt tot gebouwd erfgoed, hetgeen betekent dat (weg-, water en groen)structuren, landschappen, tuinen/parken niet zijn geïnventariseerd. Bovendien richtte het GIP zich op hetgeen aan bestaande inventarisaties, bronnen (behalve het MIP bijvoorbeeld het Boerderijenboek) en lokale kennis aanwezig was. Er is in het kader van de inventarisatie geen uitputtend onderzoek uitgevoerd, bijvoorbeeld naar de bebouwing uit de Wederopbouwperiode of naar de Atlantikwall.

In maart 2009 is de GIP-inventarisatie afgerond. De uitgangspunten, het proces en het eindresultaat (de GIP-lijst, die ruim 800 panden en objecten bevat), zijn vastgelegd in het rapport Baden in Weelde van april 2009, dat door het college van burgemeester en wethouders in dezelfde maand is vastgesteld en vervolgens besproken met de raad op 18 mei 2009 tijdens een thema-avond.

Bij het GIP-onderzoek speelden buurtonderzoek en de inbreng van lokale en externe deskundigen, verenigd in de Klankbordgroep en de Commissie Welstand en Cultureel Erfgoed (WCE), een belangrijke rol. Zij hebben geadviseerd over zowel het opstellen van de lijst met geïnventariseerde panden en objecten, als over de waardering daarvan.

Onderdeel van het GIP-project was het uitvoeren van een quick scan, waarbij de Commissie WCE en de Klankbordgroep advies hebben gegeven over de cultuurhistorische waarde van de panden en objecten. Deze quick scan bestond uit het op indicatieve wijze duiden van de (op basis van de toen bekende gegevens) cultuurhistorische

verwachtingswaarde en was bedoeld om een globaal beeld te krijgen van de potentiële gemeentelijke monumentenlijst. De verwachtingswaarde werd uitgedrukt in een cijfer, namelijk 2, 3 of 4 (hoogste waarde). Het cijfer 1 was voorbehouden aan panden die beoordeeld werden als onvoldoende voor opname op de GIP-lijst; het cijfer 5 was voorbehouden voor panden/complexen, die op het moment van samenstelling van de lijst in een aanwijzingsprocedure betrokken waren voor bescherming als rijks- of gemeentelijk monument.

Vervolgens zijn stappen gezet om het culturele erfgoed van Wassenaar ook daadwerkelijk te beschermen, in eerste instantie via het instrument van de Erfgoedverordening, en vervolgens via een dubbelbestemming cultuurhistorie. Panden die niet in aanmerking komen (of tot nu toe zijn gekomen) voor een monumentenstatus maar wel degelijk cultuurhistorisch gezien waardevol zijn (panden en objecten met hoge en zeer hoge waarde), zijn als uitwerking van actiepoint 4 in de nota "Voortbouwen op eigen waarde, het cultureel erfgoedbeleid herijkt" (raadsbesluit uit september 2012) in dit bestemmingsplan opgenomen. In dit lokale beleid worden specifieke accenten gelegd, die recht doen aan het eigen karakter van het gemeentelijke erfgoed om zo te komen tot een selectie van voor Wassenaar cultuurhistorisch waardevolle zaken.

Voorafgaand aan het voorontwerp van het parapluplan is in 2013 in samenspraak met WCE en Klankbordgroep en conform een raadsopdracht nogmaals naar de inventarisatie uit 2009 gekeken. Er is nader advies verkregen over welke panden en objecten van het GIP, inbegrepen panden en objecten die tijdens de quick scan geen aanduiding hoog of zeer hoog hebben ontvangen, in aanmerking zouden moeten komen voor bescherming via het bestemmingsplan. Dit heeft geleid tot een herziening van de lijst. Voor het ontwerp-paraplubestemmingsplan 2016 wordt de versoberde panden- en objectenlijst van het ontwerp paraplubestemmingsplan 2014 overgenomen.

3.1.2 Uitgangspunten waardering gebouwd erfgoed

Om de cultuurhistorische waarde van een pand, object of terrein te bepalen zijn door het Rijk criteria opgesteld, op basis waarvan een waardering kan worden opgesteld. Deze criteria zijn opgenomen in gemeentelijke notities zoals Baden in Weelde in 2009 en de Herijkingsnotitie uit 2012 en als bijlage 5 bij de plantoelichting.

De hoofdcriteria zijn:

- cultuurhistorische en wetenschappelijke waarde
- architectuurhistorische en esthetische waarde
- stedenbouwkundige/ensemblewaarde

Ieder van de hoofdcriteria wordt tevens beoordeeld op de intrinsieke criteria:

gaafheid

herkenbaarheid

zeldzaamheid

In bijlage 5 van de plantoelichting zijn de complete criteria opgenomen. Door toepassing hiervan kan vastgesteld worden of een pand, object of terrein cultuurhistorisch gezien waardevol is; vervolgens kan selectie plaatsvinden voor de wijze van bescherming.

Behalve de algemene criteria zijn de belangrijkste uitgangspunten voor de selectie van waardevolle cultuurhistorische bebouwing:

- In iedere wijk/gebied zijn gebouwen/objecten/terreinen geselecteerd die representatief zijn voor de geschiedenis van de wijk en/of de geschiedenis van Wassenaar;
- Bouwhistorie speelt in het centrum een belangrijke rol, omdat de oude panden (vóór 1900) de dragers zijn van / representatief zijn voor de ontstaansgeschiedenis van het centrum;
- Het werk van architecten die lokaal een omvangrijk oeuvre hebben gebouwd, waardoor zij een belangrijk stempel op de architectuur van Wassenaar in zijn geheel of in een wijk/buurt, is geselecteerd, zodat de rol van deze architecten voor het Wassenaar erfgood beleefbaar is/kan blijven;
- Het zelfstandige object levert een bijdrage aan de waarde van het geheel. De rol van een gebouw/object binnen een ensemble (ruimtelijk-functionele en historische eenheid) is een zwaarwegend criterium, waarbij de plek van het gebouw/object in de (ontstaans)geschiedenis doorslaggevend is;
- Bij de beoordeling van het aspect gaafheid zijn de cultuurhistorische en ensemblewaarde-aspecten van groter belang dan gaafheid. Bij de beoordeling van gaafheid speelt de ondergeschiktheid van de veranderingen en de reversibiliteit een grote rol;
- Herkenbaarheid en belevingswaarde spelen, evenals zeldzaamheidswaarde, een grote rol;
- Visuele zichtbaarheid is geen doorslaggevend criterium. De cultuurhistorische betekenis en de stedenbouwkundige/landschappelijke context bepaalt in hoeverre het object bijdraagt aan de hiervoor gestelde uitgangspunten.

Bovendien is de complete geschiedenis van het gebouwde erfgood van Wassenaar van belang voor een goed begrip van de positie van de afzonderlijke objecten binnen de context van het geheel. Daarom is de geschiedenis beschreven aan de hand van 7 hoofdthema's. De beschrijvingen aan de hand van deze 7 thema's bieden een goed handvat om de eigen identiteit van het specifieke karakter van het gebouwde erfgood van Wassenaar te benoemen, het zogenaamde "Verhaal van

Wassenaar". De weerslag van de historie van Wassenaar, vanuit het perspectief van het gebouwde erfgoed, is in bijlage 8 van de plantoelichting opgenomen.

Korte samenvatting (zie volledig tekst bijlage 8):

1. Historisch dorpscentrum met haar woon-winkelcultuur, bedrijvigheid en bouwhistorisch waardevolle bebouwing (ouderdom)

De kern van het dorp Wassenaar wordt gevormd door een driehoekig plein, genaamd Plein. Hier concentreert zich de oudste bebouwing van het dorp, met aan de westzijde de middeleeuwse dorpskerk en aan de zuidzijde het baljuwhuis. Het dorpshart bevindt zich binnen de contouren van het sinds 1967 beschermde dorpsgezicht en valt sinds 2007 binnen de contouren van het beschermde dorpsgezicht "landgoederenzone van Wassenaar, Voorschoten en Leidschendam-Voorburg". Aan het Plein komen de Langstraat, Gang, Duinrellweg, Schoolstraat en Berkheistraat uit, die alle onderdeel uitmaken van het historische wegenpatroon van het centrum. Het centrum vertegenwoordigt het oudste deel van het dorp; hier ligt de oudste gebouwde geschiedenis van Wassenaar. Behalve voor wonen en detailhandel was een deel van de bebouwing ook in agrarisch gebruik. De diversiteit van functies en de kleinschaligheid van de bebouwing is typerend voor het dorpse karakter.

2. Agrarische erfgoed (inclusief bollencultuur)

De boeren hebben vanaf de prehistorie de ontwikkeling van het Hollandse cultuurlandschap bepaald; zij waren de eerste bewoners van dit gebied. De goed ontwaterende zandruggen en het inklinken van het aanvankelijk drassige veengebied maakten het gebied uitermate geschikt voor de veehouderij. De bodemgesteldheid, maar ook een goede infrastructuur met water- en rijwegen en een gunstige geografische ligging nabij belangrijke centra als Leiden en Den Haag waren gunstige vestigingsfactoren. Er ontwikkelden zich streekeigen boerderijtypen (Rijnlandse langhuis), waarbij het uiterlijk van hoofd- en bijgebouwen behalve aan met de heersende bouwwijzen en -stijlen verband hield met een efficiënte bedrijfsvoering en de ligging gerelateerd was aan het type bodem. In Wassenaar is nog een rijk en gevarieerd beeld van de boerderijbouw te zien, vanaf de late Middeleeuwen tot de periode van de Wederopbouw, die de agrarische geschiedenis herkenbaar en beleefbaar houdt. Ten oosten van de Rijksstraatweg en langs de Oostdorperweg bevinden zich de meeste boerderijen.

De bollencultuur, die vanaf het laatste kwart van de 19de eeuw op de zandgronden langs de kust van Noord- en Zuid-Holland opkwam, was ook in Wassenaar een bedrijfstak van betekenis. Een concentratie van deze bedrijfstak was er vooral aan de noordzijde van het dorp in de omgeving van Oostdorp en de Katwijkseweg maar ook elders zoals langs de oostzijde van de Rijksstraatweg, en langs de Spinbaan. Het ging hier om een bedrijfstak met veel kleine zelfstandigen, veelal familiebedrijven. Vanaf begin twintigste eeuw tot ver na de Tweede Wereldoorlog kende Wassenaar letterlijk een bloeiende bollencultuur met circa 200 telers. Na de oorlog waren dat er nog ongeveer vijftig en daarna nam dit aantal verder

gestaag af. Door de schaalvergroting en oprukkende woningbouw is het kleinschalige bollenlandschap, inclusief de bijbehorende hagen, inmiddels herverkaveld, bebouwd, dan wel ontwikkeld tot natuur. Een bescheiden aantal van de bijbehorende, kenmerkende bedrijfsgebouwen vormt de enige fysieke herinnering aan het letterlijk 'bloeiende' verleden van Wassenaar. Het aantal bollenschuren is de laatste decennia door sloop sterk teruggelopen. Het grootste deel, zowel in hout als in steen opgetrokken bollenschuren, vaak met bijbehorende woning, zijn inmiddels gesloopt. Een aantal behouden bollenschuren zijn herbestemd tot woonhuis, opslagruimte of hebben een andere bedrijfsfunctie gekregen, zoals de bollenschuur van Bellesteyn aan de Oostdorperweg. De nog resterende woonhuizen met bollenschuren bevinden zich vooral langs de Oostdorperweg en omgeving en laten zien dat deze bedrijfstak zich vooral in dit noordelijk deel van de gemeente het langst heeft gehandhaafd. Er zijn hierin twee hoofdtypen te onderscheiden, namelijk de bollenschuur met mansardekap, al dan niet als onderdeel van een woning (met wonen in het voorhuis en de schuur in het achterste deel) en de hogere schuur, bestaande uit twee bouwlagen met plat dak.

Behalve veeteelt en bollenteelt zijn ook de kruiden- en rozenteelt in Wassenaar zeer streekeigen. De kruidenteelt door particuliere kwekers in Wassenaar dateert ten minste uit de 18de eeuw (de teelt zelf, bijvoorbeeld door kloosters, is nog ouder). Het gaat hierbij om medicinale kruiden, zoals mannaaard en valerian. Daarnaast werden vanaf de 19de eeuw rozen voor de parfumindustrie geteeld. De kruiden en de rozen werden gedroogd in schuren met droogovens erin; dit is bijvoorbeeld bekend van Hoge Klei 1 (boerderij Rozenstein) en 2, en Oostdorperweg 27-29 (boerderij Bloemlust). De laatste rozenteler staakte zijn teelt rond 1930.

3. Buitenplaatscultuur

Het Wassenaaarse landschap wordt vanaf de 17de eeuw in hoge mate gedomineerd door de buitenplaatscultuur. De buitenplaatsen kenmerken zich door een grote samenhang in (tuin)aanleg en gebouwen. Ondanks dat veel buitenplaatsen vanaf het begin van de 20ste eeuw zijn verkaveld tot villawijk (zie 3.1.4), of zijn opgedeeld in kleine buitens; zijn er nog steeds veel buitenplaatsen en heeft de buitenplaatscultuur nog steeds een leidende positie in het aanzien en de kwaliteit van de gemeente. Vanwege de geconcentreerde ligging van buitenplaatsen en het zeer grote historisch-geografisch, cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig belang van dit onderdeel van de Wassenaaarse geschiedenis is een groot deel van de gemeente door het rijk beschermd als beschermd dorpsgezicht. In totaal beslaat het gezicht een gebied van 28 vierkante kilometer, waarin ook delen van Leidschendam en Voorschoten liggen. Bovendien zijn de meeste buitenplaatsen beschermd als rijksmonument; toch zijn er ook buitenplaatsen die niet van rijkswege beschermd zijn, of buitenplaatsen waarvan onderdelen niet beschermd zijn, met name vanwege een datering van de gebouwen na de oorlog en de jaargrens van 1940 die het Rijk (tot voor kort) hanteerde bij de aanwijzing van rijksmonumenten. Zij dragen echter ook bij aan de herkenbare typologie en ontwikkeling van de buitenplaatscultuur in Wassenaar.

4. Villacultuur (inclusief automobieltcultuur)

Wassenaar kent een rijke wooncultuur van 'wonen voor welgestelden in groene villaparken'. De situering nabij steden, de verbetering van de infrastructuur, de opkomst van de automobiel, openbaar vervoer, de wens om buiten de stad te wonen en de verkoop van buitenplaats-gronden gaf in het begin van de 20ste eeuw een flinke impuls aan de ontwikkeling van Wassenaar. De enorme bouwhausse trok vele architecten aan, die zich hier soms ook vestigden; ook de lokale architecten/aannemers voerden vele projecten (grotendeels tijdens het Interbellum) uit, waardoor deze architecten en aannemers een grote invloed hebben gehad op de karakteristiek van Wassenaar. Onder 'villacultuur' worden de vrijstaande, dan wel dubbele woonhuizen met ruim opgezette tuinen in de villawijken, zoals De Kieviet, Groot Haesebroek, Nieuw-Wassenaar, en Rijksdorp, gerangschikt, inbegrepen de daartoe behorende onderdelen, zoals garages, hekwerken en tuinelementen.

5. Bad- en sportcultuur

Door de ligging nabij grote steden en de vestiging van welgestelden kwamen elite-sporten als golf, paardrennen en tennis tot bloei. Het gebied waarin renbaan Duindigt ligt, rond de Waalsdorperlaan, kent niet alleen een lange en belangwekkende buitenplaats-geschiedenis maar ook een geschiedenis als sportgebied. Behalve dat het grondgebruik nog steeds gecontinueerd wordt, is ook een aantal cultuurhistorisch waardevolle gebouwen bewaard gebleven. Behalve de gebouwen van renbaan Duindigt (Waalsdorperlaan 29) zijn dit: het voormalige golfclubgebouw uit 1894 van de eerste golfclub van Nederland (Groenendaal 9a) en een tennisclubgebouw uit 1938 (Waalsdorperlaan 4b). Van de renbaan van Clingendael resteert nog een stal op Groenendaal 8. Maar ook elders, zoals op de voormalige gronden van de buitenplaats Groot Haesebroek, werden golfbanen aangelegd (Groot Haesebroekseweg 22) en ontwikkelde zich sportcultuur (zoals bij Ammonslaantje 37). Bovendien werden ook veelvuldig privé-tennisbanen bij de villa's aangelegd.

Vanwege de ligging aan de kust, is kustrecreatie ook een belangrijk thema in de Wassenaarse geschiedenis. Er is echter geen sprake van een badcultuur zoals in omliggende dorpen, zoals Scheveningen en Katwijk. De Wassenaarse badcultuur heeft een geheel eigen en kleinschalig karakter met bijbehorende horeca, badrecreatie en vakantiewoningen.

6. Typerend voor de wijk of een specifiek onderdeel van de geschiedenis van Wassenaar

De sociaal-culturele gebouwen, zoals kerken en scholen, spelen een wezenlijk rol in het gemeenschapsleven en de geschiedenis. Ze maken onderdeel uit, geven uitdrukking aan en fungeren als fysieke herinnering aan de ontwikkelingsgeschiedenis van de verschillende wijken. Niet zelden zijn ze gesitueerd op zichtlocaties en vormen ze de spil van een stedenbouwkundig ontwerp. Zo hebben de torens van kerkgebouwen een 'landmark'-functie. Het is dan ook niet voor niets dat deze categorie gebouwen meestal bescherming geniet als rijks- of gemeentelijk monument. Dit geldt ook voor Wassenaar.

Wassenaar heeft een aantal herdenkingsmonumenten ter nagedachtenis

van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, waaronder het monument aan de Schouwweg, ter hoogte van huisnummer 72, en het nationale monument op de Waalsdorpervlakte. Daarnaast zijn er monumenten die ter ere van leden van het koningshuis zijn opgericht, zoals het monument voor het huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard in 1938 op de kruising Van Zuylen van Nijeveltstraat-Johan de Wittstraat en het Wilhelminamonument in het plantsoen op de kruising Kerkstraat-Storm van 's Gravesandeweg uit 1950, beide van architect Bontenbal.

Behalve de villabouw kent Wassenaar ook een ruim assortiment aan andere typen woonhuizen, zoals dienstwoningen, dubbele woonhuizen, rijtjes huizen en sociale woningbouw. Deze architectuur kan representatief zijn voor een wijk of een straat. Ook de geschiedenis van een straat zelf, zoals de Lange Kerkdam, kan typerend zijn voor een wijk of zelfs voor de geschiedenis van Wassenaar. Om de ontwikkeling van deze wijken en straten beleefbaar en herkenbaar te houden spelen gebouwen een grote rol.

7. Militaire erfgoed

Het militaire erfgoed wordt gedomineerd door de onderdelen van de Atlantikwall en andere elementen die zijn gebouwd in of tijdens de Tweede Wereldoorlog (1940-1945). De meeste onderdelen liggen geclusterd en behoren tot complexen, maar er liggen tevens verspreid nog enkele bunkers, zoals aan Oostdorperweg bij 197 (onderdeel stelling K) en bij Rijksstraatweg 247. Daarnaast zijn er enkele bunkers langs de kuststrook uit de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), enkele particuliere schuilplaatsen (uit 1939 en uit de Koude Oorlog) en is er het Mobilisatiecomplex op Maaldrift (grotendeels ca. 1952).

De militaire geschiedenis speelt in Wassenaar een aanzienlijke rol door de ligging aan de kust en de nabijheid van bestuurscentrum Den Haag, de vestiging van Seyss-Inquart op Clingendael en de ligging van het Vliegveld Valkenburg in de nabijheid. Daardoor kent Wassenaar een specifieke oorlogsgeschiedenis, die zich niet alleen tot de kust (Atlantikwall) beperkt, maar ook op andere plekken, meer landinwaarts, zijn sporen heeft nagelaten (zoals bunkers en verdedigingsinstallaties op buitenplaatsen (Zuidwijk, Clingendael, De Horsten etc). Er zijn nog relictten van de oorlogsverwoestingen te zien, die zich niet alleen beperken tot gebouwde elementen. Zo zijn de kraters van de bominslagen op Duindigt herbestemd tot waterpartijen. Ook na de oorlog speelde militaire zaken een rol, zoals de aanleg van het mobilisatiecomplex Maaldrift (dicht bij Valkenburg).

3.1.3 Beschrijvingen

Voor de beschrijving en nadere waardering van de panden en ensembles is een vervolgonderzoek op pand- en objectniveau uitgevoerd. De beschrijvingen zijn gebaseerd op de bekende gegevens per pand, met als uitgangspunt de beschrijvingen uit de inventarisatie van 1993, het zogenaamde Monumenten InventarisatieProject (MIP). Voorts is bestaande literatuur en internetbronnen, waaronder de architecten-database www.bonas.nl en het gemeentelijke bouwarchief geraadpleegd. De gegevens zijn tevens gebaseerd op locatiebezoeken, waarvan het merendeel vanaf de openbare weg heeft plaatsgevonden.

Per adres is een beknopte beschrijving samengesteld (zie bijlage 2 en 1 van de planregels) waarin de reeds geïnventariseerde gegevens (zoals adres, type objecten, datering, architect, conform de bestaande lijst), en de ruimtelijke en architectonische aspecten van de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing, zoals situering, hoofdvorm, nokrichting, plaats in verkavelings- of bebouwingsstructuur, rol in ruimtelijke structuur (beeldbepalend, structuurdragend) zijn aangegeven; tevens zijn alle panden/objecten van een beknopte waardering voorzien gebaseerd op de geldende Wassenaaarse criteria (zie bijlage 5). In bijlage 1 van de plantoelichting is een uitgebreide toelichting op de beschrijvingen opgenomen.

De beschrijvingen zijn bedoeld om de ruimtelijke en architectonische aspecten van een gebouw op een beknopte wijze in kaart te brengen en bevatten een toelichting op de cultuurhistorische waarden. Alle (onderdelen en kenmerken van) gebouwen of elementen op een perceel zijn cultuurhistorisch waardevol, tenzij anders vermeld. De beschrijvingen zijn niet uitputtend, maar bevatten een aantal hoofdkenmerken van de bebouwing en de directe omgeving, waarbij de achtergrondinformatie behorend bij de drie hoofdwaarden, te weten cultuurhistorische en wetenschappelijke waarden, architectuurhistorische en esthetische waarden en stedenbouwkundige en ensemblewaarden aan de orde komt (voor zoverre van toepassing). Daarnaast zijn er drie intrinsieke criteria die eveneens aan de orde komen (voor zoverre van toepassing), namelijk gaafheid, herkenbaarheid en zeldzaamheid. Hierbij is niet alleen aandacht besteed aan de op het adres/terrein aanwezige 'rode' aspecten (gebouwen/objecten), maar ook aan 'groene' (beplanting/tuinaanleg) en 'blauwe' (water) aspecten, voor zoverre relevant voor de cultuurhistorische waarde van de bebouwing (vanwege de focus in dit bestemmingsplan op panden en objecten). Dit wil zeggen dat situationele aspecten, zoals de tuinaanleg en op het terrein gelegen infrastructuur, historische elementen, vijverpartijen of watergangen eveneens in de beschrijving zijn opgenomen, mits deze cultuurhistorische waarde en/of een relatie met de cultuurhistorie van de gebouwde elementen hebben. Deze elementen zijn namelijk onderdeel van de historische waarde van een gebouw, dat altijd in zijn historisch-ruimtelijke context wordt beoordeeld.

In bijlage 2 en 7 van de plantoelichting staat een overzicht van gebruikte termen en begrippen. Bijlage 3 bevat de belangrijkste geraadpleegde bronnen. Specifieke bronnen, waaronder mondelinge informatie, zijn daar waar relevant in de beschrijvingen zelf opgenomen.

3.2 Archeologisch erfgoed

3.2.1 Gebiedstypen

Op basis van de herijkingsnota Archeologie (zie paragraaf 2.4.5) zijn vier gebiedsgebieden onderscheiden. De indeling in deze vier archeologische gebiedstypen is gebaseerd op de inventarisatie van landschappelijke en archeologische informatie die in 2012 is verricht in opdracht van de Pact gemeentes door het archeologische adviesbureau RAAP (RAAP-rapport 2636). Naast dit rapport is voor de herijking van de beleidskaart gebruik gemaakt van verschillende regionale en landelijke datasets waaronder; de GeoArcheologische kaart van de gemeente Leidschendam-Voorburg, Voorschoten en Wassenaar 2009 (TNO, P. Vos); de Paleogeografische kaart van de Limes 2012 (M.Dinter), de cultuurhistorische hoofdstructuur (CHS) van de provincie Zuid-Holland, de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) en de Archeologische Monumentenkaart (AMK). De AMK is met de Nota Regioprofielen Cultuurhistorie Zuid-Holland en de Verordening Ruimte, actualisering 2012 vastgelegd in het provinciale beleid.

De reden voor het terugbrengen naar vier waarderingsgebieden is in de eerste plaats pragmatisch. Een overzichtelijke en duidelijke beleidskaart is doelmatig voor zowel de initiatiefnemers als het bevoegd gezag. De grenzen van de archeologische waarden en verwachtingen zijn vereenvoudigd. Met deze vereenvoudiging wordt zo veel mogelijk voorkomen dat er 'eilandjes' ontstaan op de beleidskaart met een afwijkende archeologisch voorschrift.

3.2.2 Vrijstellingsgrenzen

Om te voorkomen dat er bij elke ingreep archeologisch onderzoek nodig is, zijn door de Pactgemeentes vrijstellingsgrenzen ingesteld, zowel in oppervlaktematen als dieptes. De wet stelt hiervoor als ondergrens een oppervlakte van 100 m² (Mw artikel 41a). Hierbij bestaat de mogelijkheid om afwijkende ondergrenzen te hanteren, mits deze inhoudelijk zijn onderbouwd. Een achtergrond van deze regeling is de gedachte dat bij kleine oppervlakten de verhouding tussen kosten en baten ongunstig is.

In een aantal groot aantal gebieden is oppervlaktecriterium vergroot naar 100 m² dan wel 2000 m². De reden voor het hanteren van deze grotere vrijstelling is dat de opbrengst van archeologisch onderzoek op kleinere locaties niet in verhouding is met de kosten en de organisatorische inspanningen van zowel initiatiefnemer als de toezichthoudende overheid. De archeologische vraagstellingen die voor deze kunnen slechts effectief beantwoord worden ingeval grotere oppervlakten vlakdekkend worden onderzocht. Archeologisch onderzoek op locaties kleiner dan 100 m² levert hoogst zelden toegevoegde informatie over het verleden op terwijl de kosten voor de (vaak particuliere) initiatiefnemer verhoudingsgewijs hoog zijn. Bij de kosten moet dan niet alleen worden gedacht aan de door

initiatiefnemers van werkzaamheden te maken kosten voor archeologisch (voor)onderzoek, maar ook aan de tijd van ambtenaren en de administratieve lasten.

Aan de kant van de baten speelt de vraag of het onderzoek voldoende resultaten oplevert. Uitgangspunt voor de gemeente is dat er een maatschappelijk aanvaardbare balans tussen de ontwikkelingen in de ruimtelijke ordening en het zorgvuldig beheren van archeologisch erfgoed gevonden dient te worden.

3.2.3 De waarderingsgebieden

In het intergemeentelijke archeologiebeleid is dus gekozen voor vier verschillende archeologische 'waardingsgebieden': Voor elk van de 'waardingsgebieden', geldt een verschillende regimes afhankelijk van de archeologische waarde of de archeologische verwachtingswaarde. Van deze vier waarden zijn er drie waarden aanwezig in de gemeente Wassenaar: Waarde-Archeologie 2-4. Voor deze drie waarderingsgebieden wordt in opzet dezelfde planregel gebruikt, waarin een omgevingsvergunningstelsel is opgenomen. De verschillen tussen de waarderingsgebieden zijn vertaald naar verschillen in de planregels.

Indien in een bestemmingsplan gebieden met archeologische waarden en/of verwachtingen aanwezig zijn dan staan deze gebieden aangegeven op de plankaart binnen de aanduiding "Waarde - Archeologie 2" tot en met "Waarde - Archeologie 4". Voor werkzaamheden die in deze gebieden de grond verstoren, is een omgevingsvergunning noodzakelijk, zoals aangegeven in de regels van het bestemmingsplan.

De vier waarderingsgebieden zijn:

Waarde - Archeologie 1	Archeologisch rijksmonument (niet aanwezig in Wassenaar)
Waarde - Archeologie 2	Gebieden met een hoge of zeer hoge archeologische waarde
Waarde - Archeologie 3	Gebieden met een hoge archeologische waarde of verwachting
Waarde - Archeologie 4	Gebieden met een lage archeologische waarde

Hoofdstuk 4 Milieu en omgevingsfactoren

4.1 Algemeen

De uitvoerbaarheid van een bestemmingsplan moet ingevolge de Wet ruimtelijke ordening (Wro) aangetoond worden, zie hiervoor artikel 3.1.6, lid 1 van het Bro. Daaronder valt ook de onderzoeksverplichting naar verschillende ruimtelijke relevante aspecten zoals geluid, bodem, externe veiligheid en luchtkwaliteit.

Doelstelling van dit paraplubestemmingsplan is het zorg dragen voor een planologisch-juridisch kader voor cultureel erfgoed: panden en objecten en archeologisch erfgoed. Er is geen sprake van een bestemmingsplan waarin nieuwe ontwikkelingen en projecten mogelijk worden gemaakt en/of een beheerregeling voor bestaand gebruik met bijbehorende bouw- en overige regels wordt neergelegd. De uitvoerbaarheidstoets met betrekking tot dit paraplubestemmingsplan richt zich alleen op het archeologische en cultuurhistorische beleid. In de overige hoofdstukken komen deze onderwerpen voldoende aan bod.

Hoofdstuk 5 Visie en doel

5.1 Cultureel erfgoed: panden en objecten

5.1.1 Visie en doelstelling

Wassenaar kent een rijk verleden dat zijn weerslag onder meer heeft in een unieke opeenvolging van cultuurlandschappen en veel cultuurhistorisch waardevolle bebouwing, zoals vastgelegd in diverse beleidstukken (zie hoofdstuk 2).

In de "Nota voortbouwen op eigen waarde" is de visie en doelstelling van het cultureel erfgoed van de gemeente Wassenaar opgenomen. Met het cultureel erfgoed beleid wil de gemeente het erfgoed van Wassenaar beschermen en ontwikkelen. Daarmee wil de gemeente het behoud van het karakter van Wassenaar borgen en sluit het gemeentelijk beleid aan op rijks- en provinciaal beleid.

Door middel van dit paraplubestemmingsplan krijgt cultuurhistorie binnen de gemeente een prominente plek. Dit bestemmingsplan draagt bij aan het behalen van het hoofddoel van het erfgoedbeleid. Namelijk het beschermen en ontwikkelen van het erfgoed binnen de gemeente Wassenaar. Waar mogelijk dienen deze waarden versterkt te worden. Door het opnemen van een planologische bescherming voor de cultuurhistorisch waardevolle panden en objecten kan de gemeente de eigenaren en gebruikers van het betreffende erfgoed ondersteunen en adviseren inzake (ver)bouwingsaanvragen. Op basis van de inventarisatie en de beschrijvingen van het cultuurhistorisch erfgoed en de uitgangspunten die de gemeente heeft geformuleerd ten aanzien van cultuurhistorie kunnen weloverwogen besluiten worden genomen waarbij het behouden en mogelijk versterken van de cultuurhistorische waarden voorop staat.

De bestemming Waarde-Cultuurhistorie geniet voorrang op de onderliggende enkelbestemmingen (bijvoorbeeld Wonen), tenzij er bij de integrale belangenafweging blijkt dat er zwaarwegende gronden zijn hiervan af te wijken, zoals veiligheid. De uitgangspunten voor het toetsen van bouwaanvragen zijn opgenomen in bijlage 6. De advisering over de cultuurhistorische aspecten ligt bij een commissie van onafhankelijke deskundigen, de commissie Welstand en Cultureel Erfgoed. Ieder pand of object en ieder verzoek om een omgevingsvergunning is uniek. Daarom zal iedere bouwplanbeoordeling maatwerk zijn.

De borging van de cultuurhistorische waarden is deels al in het kader van het beschermde dorpsgezicht verwerkt in de bestemmingsplannen; ook daarbuiten is bij enkele recent geactualiseerde bestemmingsplannen cultuurhistorie via een dubbelbestemming waarde-cultuurhistorie en bijbehorende planregels opgenomen. Dit geldt echter niet voor het gehele grondgebied en ook zijn de regels per bestemmingsplan verschillend.

Dit bestemmingsplan richt zich op de categorie waardevolle panden die niet via andere wetgeving of als (rijks- of gemeentelijk) monument worden beschermd. Dit zijn de panden en objecten met hoge en zeer hoge

waarde, zoals beschreven in hoofdstuk 3. Het gaat in het bestemmingsplan om een juridisch-planologische vertaling van de inventarisatie en waardering van cultureel erfgoed.

Het paraplubestemmingsplan is een middel om het doel, namelijk het benoemen en veiligstellen van de cultuurhistorische waarden van Wassenaar, te bereiken. De methodiek hiervoor, in de vorm van dubbelbestemmingen en daaraan verbonden regels, is inmiddels een landelijk veelvuldig toegepaste methodiek waarover ook jurisprudentie bestaat (RVS, 15 januari 2014, nr. 201305457/1/R1).

5.1.2 Ruimtelijke plannen

Cultuurhistorie dient bij toekomstige ruimtelijke inrichtingsplannen als een volwaardig belang te worden meegewogen. Cultuurhistorische waarden worden als uitgangspunt meegenomen. Dit wil niet zeggen dat cultuurhistorische waarden altijd doorslaggevend moeten zijn.

Vanuit een integrale benadering van het cultureel erfgoed wil de gemeente een win-winsituatie creëren. Cultureel erfgoed kan gebaat zijn bij ruimtelijke ontwikkelingen, als dit erfgoed op respectvolle wijze wordt meegenomen in de planvorming. Ruimtelijke ontwikkelingen kunnen een meerwaarde krijgen door cultureel erfgoed, doordat het cultureel erfgoed kan fungeren als drager van de identiteit van het gebied.

De gemeente wil laten zien hoe kansen die de cultuurhistorie biedt in het plangebied zijn meegenomen. Een goede weging van de multidisciplinaire belangen bepaalt de ontwikkelrichting. Om cultuurhistorie als volwaardig belang te laten meewegen dient het cultureel erfgoed te worden geborgd in de bestemmingsplannen en in procedures bij afwijking van die plannen. Er dient een transparante belangenafweging plaats te vinden, waarin het cultureel erfgoed een volwaardige plaats heeft. Hierbij dienen de richtlijnen en de regels van de Verordening Ruimte van de provincie Zuid-Holland met betrekking tot ontwikkelingen gevolgd te worden.

5.1.3 Vergunningsvrij bouwen

Voor bouw-, sloop- of verbouwwerkzaamheden is een omgevingsvergunning nodig. Sommige activiteiten zijn onder voorwaarden vrijgesteld van de omgevingsvergunning. Het gaat daarbij om bijvoorbeeld dakkapellen, dakramen, kozijnen, gevels, erf- en perceelsafscheidings-, (schotel)antennes, zonnecollectoren, aan- en uitbouwen, carports. Eén en ander is geregeld in de Wabo en het Besluit omgevingsrecht (Bor).

'Kleine' vergunningsvrije bouwactiviteiten uit Bijlage II artikel 2 Bor zijn ook toegestaan als de activiteiten in strijd zijn met het bestemmingsplan en zijn dus geldig ongeacht de regels van het bestemmingsplan. Sinds 1 november 2014 geldt hiervoor aanvullende regelgeving in relatie tot rijksbeschermd stads- en dorpsgezichten. (Zie hieronder het kopje : *"Wijzigingen Besluit omgevingsrecht"*.)

Bij Rijksbeschermd stads- en dorpsgezichten kunnen alleen vergunningvrij bijbehorende bouwwerken worden gebouwd indien voldaan wordt aan het bestemmingsplan. Verder geldt dat in deze gebieden alleen gebouwd mag worden in het achtererfgebied, recht achter de woning. Voor

bebouwing in zijerven is altijd een vergunning vereist. Eén en ander betekent dat de 'kleine' vergunningvrije bouwactiviteiten uit Bijlage II artikel 2 Bor alleen zijn toegestaan als voldaan wordt aan het bestemmingsplan. Daarnaast zijn er de 'omvangrijker' vergunningsvrije activiteiten als bedoeld in Bijlage II artikel 3 Bor. Omvangrijker vergunningsvrije activiteiten moeten worden getoetst aan het bestemmingsplan. Als het daarmee in strijd is dient een omgevingsvergunning aangevraagd voor het (ver)bouwen of slopen in afwijking van het bestemmingsplan. Voor afwijking van het bestemmingsplan voor zogenaamde planologische "kruimelgevallen" heeft het college van Burgemeester en wethouders van Wassenaar onlangs beleidsregels vastgesteld.

Bij monumenten zijn op grond van Bijlage II artikel 4a, lid 1 Bor slechts een beperkt aantal activiteiten vergunningsvrij. Daarnaast gelden binnen een rijksbeschermd gezicht afwijkende regels voor vergunningsvrije activiteiten.

De panden en objecten die centraal staan in dit paraplubestemmingsplan en die buiten het rijksbeschermd gezicht liggen kennen dus meer vergunningsvrije mogelijkheden dan monumenten en panden binnen het dorpsgezicht.

De genoemde 'omvangrijke' vergunningsvrije bouwactiviteiten (Bijlage II, artikel 3 Bor) worden door de aard en het karakter van dit paraplubestemmingsplan beperkt en alleen toegestaan indien het passend is binnen het karakter van het bestemmingsplan. Hierbij geldt dat het bevoegd gezag zich bij de beoordeling hiervan laat adviseren door de Commissie Welstand Cultureel Erfgoed (WCE), dan wel een andere door het bevoegd gezag aangewezen onafhankelijke deskundige. Uitgangspunt bij deze beoordeling is dat de cultuurhistorische waarde van het pand of object niet mag worden aangetast.

Wijzigingen Besluit omgevingsrecht

Per 1 november 2014 geldt een gewijzigd Besluit Omgevingsrecht dat gevolgen heeft voor het bouwen binnen het beschermd dorpsgezicht. Bij Rijksbeschermd stads- en dorpsgezichten k u n n e n alleen vergunningvrij bijbehorende bouwwerken worden gebouwd indien voldaan wordt aan het bestemmingsplan. Verder geldt dat in deze gebieden alleen gebouwd mag worden in het achtererfgebied, recht achter de woning. Voor bebouwing in zijerven is altijd een vergunning vereist. Eén en ander betekent dat de 'kleine' vergunningvrije bouwactiviteiten uit Bijlage II artikel 2 Bor alleen zijn toegestaan als voldaan wordt aan het bestemmingsplan.

Het grootste deel van het plangebied van dit parapluplan is gelegen in beschermd stads- en dorpsgezicht. Dit betekent dat in de meeste gevallen vergunningsvrij bouwwerken alleen opgericht kunnen worden als deze in overeenstemming zijn met het bestemmingsplan.

5.1.4 Conclusie

Door middel van dit paraplubestemmingsplan krijgt cultuurhistorie binnen de gemeente een prominente plek. Dit bestemmingsplan draagt bij aan het behalen van het hoofddoel van het erfgoedbeleid. Namelijk het beschermen en ontwikkelen van het erfgoed binnen de gemeente Wassenaar.

Waar mogelijk zouden deze waarden versterkt kunnen worden. Door het opnemen van een planologische bescherming voor de cultuurhistorisch waardevolle panden en objecten kan de gemeente de eigenaren en gebruikers van het betreffende erfgoed ondersteunen en adviseren inzake (ver)bouwingsaanvragen. Op basis van de inventarisatie en de beschrijvingen van het cultuurhistorisch erfgoed en de uitgangspunten die de gemeente heeft geformuleerd ten aanzien van cultuurhistorie kunnen weloverwogen besluiten worden genomen waarbij het behouden en mogelijk versterken van de cultuurhistorische waarden voorop staat.

5.2 Herbestemmen

De gemeente stelt zich positief en proactief op ten aanzien van herbestemmingen en functiewijzigingen wanneer dit bijdraagt aan de instandhouding van waardevol erfgoed en een bijdrage levert aan de ruimtelijke kwaliteit. Door leegstand neemt de bouwkundige kwaliteit van elk gebouw af. Dat betekent een verlies aan kapitaal. Bij monumenten betekent het bovendien meestal een verlies aan cultuurhistorische waarde. Herbestemming is mede daarom economisch gezien, maar ook vanuit het oogpunt van duurzaamheid, een goede optie om erfgoed in stand te houden.

Voor een geslaagde herbestemming is het noodzakelijk om in een vroegtijdig stadium na te denken over de ontwikkelmogelijkheden en het behoud van de cultuurhistorische waarden en de ruimtelijke kwaliteit. Het onderzoeken van de mogelijkheden tot benutting van cultuurhistorisch waardevolle bouwwerken heeft een meerwaarde voor het behoud van de identiteit van Wassenaar. Daarom is het belangrijk eigenaren te informeren, te ondersteunen, te stimuleren en waar mogelijk ook te faciliteren bij het zoeken naar mogelijkheden voor herbestemming om zo onnodige sloop van het erfgoed te voorkomen. De gemeente vervult hierbij een voorbeeldfunctie. De rijkssubsidieregeling voor het wind- en waterdicht houden van monumenten waarvoor herbestemmingsplannen worden ontwikkeld is hierbij een welkome aanvulling.

De algemene en specifieke uitgangspunten, die voor omgevingsvergunningen gelden, gelden ook bij herbestemmingen. Deze zijn opgenomen in bijlage 6. In aanvulling daarop geldt bij herbestemmingen dat het gebruik bij voorkeur in het verlengde van het oorspronkelijke gebruik moet liggen. Daarmee wordt voorkomen dat (soms ingrijpende) veranderingen aan het object nodig zijn om de nieuwe functie mogelijk te maken.

5.3 Archeologisch erfgoed

5.3.1 Visie en doelstelling

De gemeente Wassenaar heeft een rijk en divers bodemarchief. De doelstelling van het gemeentelijk archeologiebeleid is om de archeologische bronnen zo verantwoord mogelijk te beschermen. Om deze doelstelling te kunnen realiseren wordt in ruimtelijke plannen een aantal voorschriften en maatregelen opgenomen. Het opnemen van Archeologisch erfgoed in dit paraplubestemmingsplan Cultureel erfgoed heeft twee doelen. Ten eerste is dit het opnemen van de bescherming van archeologisch erfgoed in de vigerende bestemmingsplannen van Wassenaar die deze bescherming nog niet bevatten. Recente raadsbesluiten worden uitgevoerd en op grond van het vaststellingsbesluit bestemmingsplan Duinrell 2015 blijft dit plangebied buiten de aanvullende werking van dit paraplubestemmingsplan. Het tweede doel is dat dit paraplubestemmingsplan zorgt voor eenduidige regels voor bescherming van archeologische waarden in de modernere plannen die al een eigen methodiek hebben. Met het eerste doel wordt bereikt dat er voor het hele grondgebied van Wassenaar bescherming van archeologische waarden geregeld is. Het tweede doel zorgt voor eenduidigheid in de regels en verschaft daarmee duidelijkheid. Ook vermindert dit het aantal regels met betrekking tot de bescherming van archeologie, wat past binnen algemene gemeentelijke doelstellingen.

5.3.2 Huidige situatie

De teksten in de bestemmingsplannen en de voorschriften lopen nogal uiteen, zijn niet eenduidig geredigeerd en zijn soms verouderd. Ook inhoudelijk zijn de bepalingen en voorschriften in de bestemmingsplannen verschillend. Zo is in de meeste bestemmingsplannen alleen een omgevingsvergunningplicht voor archeologie opgenomen, maar in een aantal bestemmingsplannen zijn, naast een omgevingsvergunningplicht, ook bouwvoorschriften met een binnenplanse vrijstellingsmogelijkheid opgenomen. In de praktijk leiden deze verschillen tot onnodige procedures en vertraging van (bouw)plannen. Recente raadsbesluiten worden uitgevoerd en op grond van het vaststellingsbesluit bestemmingsplan Duinrell 2015 blijft dit plangebied buiten de aanvullende werking van dit paraplubestemmingsplan.

5.3.3 Verandering aan vigerende plannen

In het Paraplubestemmingsplan Archeologie Wassenaar wordt de dubbelbestemming 'Waarde-Archeologie' aan vigerende bestemmingsplannen, waar archeologie nog niet in is opgenomen, ter bescherming van archeologische waardevolle gebieden toegevoegd en worden regels voor de omgevingsvergunningplicht en de mogelijkheid om daaraan voorwaarden te verbinden, opgenomen. Recente raadsbesluiten worden uitgevoerd en op grond van het vaststellingsbesluit bestemmingsplan Duinrell 2015 blijft dit plangebied buiten de aanvullende werking van dit paraplubestemmingsplan. In bestemmingsplannen waar archeologie wel is opgenomen, worden regels voor de omgevingsvergunningplicht en de mogelijkheid om daaraan voorwaarden te verbinden, vervangen door nieuwe regels. De procedureregels voor de archeologische omgevingsvergunning die in deze bestemmingsplannen zijn opgenomen, vervallen ook. In bestemmingsplannen waar naast de archeologische omgevingsvergunningplicht ook voor de dubbelbestemming 'Waarde - Archeologie' bouwvoorschriften met een binnenplanse vrijstellingsmogelijkheid is opgenomen, vervallen deze voorschriften.

5.3.4 Vertaling van archeologische waarden naar ruimtelijke plannen

In de gemeente Wassenaar is ervoor gekozen gedeeltelijk af te wijken van de provinciale norm van 100m². In deze delen van het grondgebied, aangegeven als Waarde - Archeologie 4, gelden ruimere vrijstellingsgrenzen. In deze gebieden geldt pas een archeologische onderzoeksplicht bij bodemverstorende bodemingrepen indien deze groter zijn dan 1000m² en dieper reiken dan 1 m beneden maaiveld.

De planregels zijn hiermee zoveel mogelijk proportioneel afgestemd op de omvang van de eventuele ingreep, de economische draagkracht van de ontwikkeling, het maatschappelijk draagvlak en de kans dat belangwekkende en informatieve overblijfselen zullen worden aangetroffen.

Getracht is een verantwoorde balans te vinden tussen enerzijds de wetenschappelijke en cultuurhistorische belangen en anderzijds de maatschappelijke en organisatorische uitvoerbaarheid. Om op een verantwoorde manier met ons bodemarchief om te gaan, is het van essentieel belang dat Wassenaar op archeologisch gebied keuzes maakt, net zoals dat gebruikelijk is voor andere vormen van archiefbeheer en behoud. We kunnen niet alles bewaren en dat willen we ook niet. Er moeten duidelijke keuzes worden gemaakt tussen wat in de bodem behouden moet blijven voor de toekomst, wat opgegraven mag worden en wat weg gegraven kan worden. Deze afweging moet op inhoudelijke punten en op het juiste niveau gemaakt worden. Hierbij is gekozen voor een verscherpte aandacht voor, en het stellen van duidelijke voorwaarden aan, ingrepen in de bodem van de archeologisch meest waardevolle delen van het grondgebied.

5.3.5 Vrijstellingsgrenzen

Concreet betekent dit dat voor de verschillende verwachtingszones een oppervlakte- en dieptecriterium is gehanteerd. Aan bodemingrepen die groter zijn dan de hieronder genoemde oppervlaktes en dieper gaan dan het genoemde aantal centimeters zullen in ruimtelijke plannen voorwaarden verbonden worden die gericht zijn op het behoud (in of ex situ) van de aanwezige archeologische resten.

Kleinere of ondiepere bodemingrepen zijn vrijgesteld van een dergelijke verplichting. Voor die laatste gevallen geldt slechts de verplichting, zoals verwoord in de monumentenwet, artikel 53, lid 1, om archeologische vondsten te melden bij de minister van OC&W.

De gemeentelijke archeologische waardenkaart onderscheidt de volgende verwachtingszone's met bijbehorende oppervlakte- en dieptecriteria. In de planregels van dit bestemmingsplan worden de archeologische zones 2, 3 en 4 door middel van een dubbelbestemming doorvertaald.

Waarde - Archeologie 1	Archeologisch rijksmonument Hierop zijn de bepalingen zoals verwoord in de monumentenwet 1988 van toepassing. In de gemeente Wassenaar zijn geen beschermde archeologische rijksmonumenten aanwezig.
Waarde - Archeologie 2	Gebied van archeologische waarde. Bodemverstoringende activiteiten dieper dan 30 cm zijn in principe niet toegestaan. Als sprake is van ruimtelijke ontwikkelingen waarvoor diepere bodemverstoringende activiteiten noodzakelijk zijn, dienen de (bouw)plannen en overige relevante informatie aan het bevoegd gezag te worden voorgelegd.

Waarde - Archeologie 3	Gebied van archeologische waarde Voor alle bodemverstorende activiteiten met een oppervlakte groter dan 100 m² en dieper dan 30 cm beneden maaiveld kan in het belang van de archeologische monumentenzorg worden bepaald dat de aanvrager van een omgevingsvergunning een rapport dient over te leggen waarin de archeologische waarde van het terrein dat blijktens de aanvraag zal worden verstoord naar het oordeel van het bevoegd gezag in voldoende mate is vastgesteld. Het is mogelijk dat de omgevingsvergunning in het belang van de archeologie niet wordt verleend, of dat deze wordt verleend onder voorwaarden, zoals het treffen van maatregelen om de archeologische resten in de bodem te behouden, of de verplichting tot het verrichten van archeologisch onderzoek.
Waarde - Archeologie 4	Gebieden met een lage archeologische waarde. Voor alle bodemverstorende activiteiten met een oppervlakte groter dan 2000 m² en dieper dan 100 cm beneden maaiveld kan in het belang van de archeologische monumentenzorg worden bepaald dat de aanvrager van een omgevingsvergunning een rapport dient over te leggen waarin de archeologische waarde van het terrein dat blijktens de aanvraag zal worden verstoord naar het oordeel van het bevoegd gezag in voldoende mate is vastgesteld. Het is mogelijk dat de omgevingsvergunning in het belang van de archeologie niet wordt verleend, of dat deze wordt verleend onder voorwaarden, zoals het treffen van maatregelen om de archeologische resten in de bodem te behouden, of de verplichting tot het verrichten van archeologisch onderzoek.

Hoofdstuk 6 Juridische planopzet

6.1 Algemeen

Dit bestemmingsplan bestaat uit geometrisch bepaalde planobjecten als vervat in het GML-bestand NL.IMRO.0629.BPCULTERF2014-ON01 met de bijbehorende regels (en bijlagen) en een toelichting hierop. Het GML-bestand (de verbeelding, of simpel gezegd de kaart) en de bijbehorende regels vormen samen het juridisch bindende gedeelte van het bestemmingsplan. Deze beide planonderdelen dienen in onderlinge samenhang te worden gezien en toegepast. De verbeelding maakt duidelijk binnen welk gebied dit paraplubestemmingsplan van kracht is. De regels maken duidelijk welke extra mogelijkheden geboden worden binnen dat gebied.

De toelichting heeft geen rechtskracht, maar vormt niettemin een belangrijk onderdeel van het plan. De toelichting van dit bestemmingsplan geeft onder meer een weergave van de beweegredenen en de beleidsuitgangspunten die aan het bestemmingsplan ten grondslag liggen. Tot slot is de toelichting van wezenlijk belang voor een juiste interpretatie en toepassing van het bestemmingsplan.

Het paraplubestemmingsplan dient het cultuurhistorische erfgoed en de archeologische waarden binnen de gemeente Wassenaar te beschermen en waar mogelijk versterken. Voor het bereiken van dit doel is het noodzakelijk dat de regels duidelijk en eenduidig zijn. In dit hoofdstuk wordt een toelichting gegeven op de wijze waarop het beleid en de visie, zoals dat in deze toelichting wordt weergegeven, is vertaald in de regels en de bijbehorende verbeelding.

6.2 Methodiek

De systematiek van de regels volgt de indeling van de Standaard Vergelijkbare Bestemmingsplannen (SVBP 2012). In de Inleidende regels zijn de begrippen en de wijze van meten opgenomen. De hoofdlijnen van beleid zijn per bestemming vertaald in de Bestemmingsregels. Verder kent het plan Algemene regels. In het laatste hoofdstuk zijn de Overgangs- en slotregels opgenomen.

Dit paraplubestemmingsplan bestaat alleen uit dubbelbestemmingen. Met deze dubbelbestemmingen worden ruimtelijk relevante belangen veilig gesteld die niet of onvoldoende met de onderliggende bestemmingen worden gewaarborgd. De dubbelbestemmingen genieten voorrang op de onderliggende enkelbestemmingen (bijvoorbeeld Wonen), tenzij er bij de integrale belangenafweging blijkt dat er zwaarwegende gronden zijn hiervan af te wijken.

6.3 Verbeelding

De verbeelding is digitaal vervaardigd volgens IMRO-codering en juridisch bindend. De verbeelding is getekend op een topografische ondergrond met voor de dubbelbestemming archeologie een schaal van 1:1000 en voor de dubbelbestemming cultuurhistorie 1:5000. Door middel van coderingen en/of arceringen zijn de diverse dubbelbestemmingen aangegeven.

6.4 Planregels

De regels zijn opgedeeld in een aantal hoofdstukken. In hoofdstuk 1 zijn de Inleidende regels opgenomen. In hoofdstuk 2 de Bestemmingsregels. In hoofdstuk 3 de Algemene regels en hoofdstuk 4 bevat de Overgangs- en slotregels.

Hoofdstuk 1 Inleidende regels

Artikel 1 Begrippen

In dit artikel worden de in de regels gebezigde begrippen gedefinieerd om misverstanden of verschillen in interpretatie te voorkomen. De begrippen uit de Standaard Vergelijkbare BestemmingsPlannen 2012 zijn hierin overgenomen.

Artikel 2 Wijze van meten

Dit artikel omvat de wijze van meten. Dit artikel geeft aan op welke wijze de verschillende in het plan opgenomen maten moeten worden bepaald. De regels uit de Standaard Vergelijkbare BestemmingsPlannen 2012 met betrekking tot de wijze van meten zijn hierin overgenomen.

Hoofdstuk 2 Bestemmingsregels

Artikel 3 Waarde - Archeologie 2

De bestemming Waarde - Archeologie 2 is van toepassing op gebieden met een hoge archeologische waarden. Voor de gronden binnen de dubbelbestemming is het beleid gericht op het weren van activiteiten die een aantasting kunnen veroorzaken van de (potentieel) aanwezige archeologische waarden van het gebied.

Op de gronden mag worden gebouwd indien het bouwplan betrekking heeft op vervanging, vernieuwing of verandering van bestaande bebouwing, waarbij de oppervlakte, voor zover gelegen op of onder het maaiveld, niet wordt uitgebreid en waarbij gebruik wordt gemaakt van de bestaande fundering; een bouwwerk waarbij de bodemingreep niet dieper reikt dan 30 cm beneden maaiveld; een bouwwerk dat zonder graafwerkzaamheden en zonder heiwerkzaamheden kan worden geplaatst.

Wanneer het bouwplan buiten de hierboven genoemde criteria valt kan het bevoegd gezag medewerking verlenen voor zover de bouwwerken zijn toegestaan op grond van de regels van de andere bestemmingen, waarmee de dubbelbestemming samenvalt. Tevens dient de aanvrager van de afwijking een rapport te overleggen van archeologisch onderzoek, waarbij de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie in acht zijn genomen en de archeologische waarde van de betrokken locatie naar het oordeel van het bevoegd gezag in voldoende mate is vastgesteld.

Er zijn in dit artikel tevens voorwaarden opgenomen ten aanzien van het verlenen van een omgevingsvergunning voor het uitvoeren van een werk, geen bouwwerk zijnde.

Artikel 4 Waarde - Archeologie 3

De bestemming Waarde - Archeologie 3 is van toepassing op gebieden met een hoge waarde of verwachting.

Op deze gronden mag worden gebouwd indien het bouwplan betrekking heeft op vervanging, vernieuwing of verandering van bestaande bebouwing, waarbij de oppervlakte, voor zover gelegen op of onder het maaiveld, niet wordt uitgebreid en waarbij gebruik wordt gemaakt van de bestaande fundering; een bouwwerk met een oppervlakte kleiner dan 100 m² en waarbij de bodemingreep niet dieper reikt dan 30 cm beneden maaiveld; een bouwwerk dat zonder graafwerkzaamheden en zonder heiwerkzaamheden kan worden geplaatst.

Wanneer het bouwplan buiten de hierboven genoemde criteria valt kan het bevoegd gezag medewerking verlenen voor zover de bouwwerken zijn toegestaan op grond van de regels van de andere bestemmingen, waarmee de dubbelbestemming samenvalt. Tevens dient de aanvrager van de afwijking een rapport te overleggen van archeologisch onderzoek, waarbij de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie in acht zijn genomen en de archeologische waarde van de betrokken locatie naar het oordeel van het bevoegd gezag in voldoende mate is vastgesteld.

Er zijn in dit artikel tevens voorwaarden opgenomen ten aanzien van het verlenen van een omgevingsvergunning voor het uitvoeren van een werk, geen bouwwerk zijnde.

Artikel 5 Waarde - Archeologie 4

De bestemming Waarde - Archeologie 4 is van toepassing op gebieden met lage archeologische verwachting.

Op deze gronden mag worden gebouwd indien het bouwplan betrekking heeft op vervanging, vernieuwing of verandering van bestaande bebouwing, waarbij de oppervlakte, voor zover gelegen op of onder het maaiveld, niet wordt uitgebreid en waarbij gebruik wordt gemaakt van de bestaande fundering; een bouwwerk met een oppervlakte kleiner dan 2000 m² en waarbij de bodemingreep niet dieper reikt dan 100 cm beneden maaiveld; een bouwwerk dat zonder graafwerkzaamheden en zonder heiwerkzaamheden kan worden geplaatst.

Wanneer het bouwplan buiten de hierboven genoemde criteria valt kan het bevoegd gezag medewerking verlenen voor zover de bouwwerken zijn toegestaan op grond van de regels van de andere bestemmingen, waarmee de dubbelbestemming samenvalt. Tevens dient de aanvrager van de afwijking een rapport te overleggen van archeologisch onderzoek, waarbij de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie in acht zijn genomen en de archeologische waarde van de betrokken locatie naar het oordeel van het bevoegd gezag in voldoende mate is vastgesteld.

Er zijn in dit artikel tevens voorwaarden opgenomen ten aanzien van het verlenen van een omgevingsvergunning voor het uitvoeren van een werk, geen bouwwerk zijnde.

Artikel 6 Waarde – Cultuurhistorie - karakteristieke of beeldbepalende zaak

Door middel van de bestemming Waarde - Cultuurhistorie- karakteristieke of beeldbepalende zaak worden de cultuurhistorische waarden van de panden en objecten die centraal staan in dit bestemmingsplan behouden en zoveel mogelijk versterkt. Deze cultuurhistorische waarden zijn beschreven in de bijlage bij de regels.

Het bouwen op de gronden met deze dubbelbestemming is mogelijk als aangetoond wordt dat de beschreven cultuurhistorische waarden niet worden aangetast. De cultuurhistorische waarden van het betreffende pand of object zijn beschreven in de bijlage bij de planregels. Om de aanvraag voor een omgevingsvergunning voor het bouwen en/ of uitbreiden van een bouwwerk goed te kunnen beoordelen dient de aanvrager een motivatie aan te leveren waarom dit verantwoord is in relatie tot de cultuurhistorische waarden die in het geding zijn. Er dient sprake te zijn van een integrale belangenafweging waarin naast het bevoegd gezag ook de Commissie Welstand Cultureel Erfgoed (WCE) dan wel een andere door het bevoegd gezag aangewezen onafhankelijke deskundige gekend wordt, waarbij een positief advies voorwaardelijk is.. (Verwezen wordt naar bijlage 6 in de plantoelichting: "Toetsingscriteria en uitgangspunten voor het omgaan met cultuurhistorisch waardevol erfgoed".)

Aan de omgevingsvergunning voor het bouwen van een bouwwerk kunnen voorschriften worden verbonden als dat noodzakelijk is vanuit het behoud van de aanwezige cultuurhistorische waarden.

Ten aanzien van het gebruik is bepaald dat het gebruiken of laten gebruiken van gronden en/ of bouwwerken op een wijze of tot een doel ten gevolge waarvan de aanwezige cultuurhistorische waarden worden aangetast strijdig is.

Vergunningsvrije bouwactiviteiten opgenomen in bijlage II, artikel 3 van het Besluit omgevingsrecht zijn toegestaan indien de cultuurhistorische waarde van het pand of object niet wordt aangetast en er hieromtrent een positief advies is verkregen van de Commissie Welstand Cultureel Erfgoed (WCE) dan wel een andere door het bevoegd gezag aangewezen onafhankelijk deskundige. Het college kan alleen besluiten om medewerking te verlenen voor het afwijken van het bestemmingsplan voor activiteiten in bijlage II, artikel 4 van het Besluit omgevingsrecht mits de cultuurhistorische waarde van het pand of object niet wordt aangetast en er hieromtrent een positief advies is verkregen van de Commissie Welstand Cultureel Erfgoed (WCE) dan wel een andere door het bevoegd gezag aangewezen deskundige. De toepassing geschiedt uiteraard met in acht neming van de overige vergunningsregels zoals met betrekking tot het beschermd gezicht en de kaders van de Verordening Ruimte van de provincie.

In deze bestemming zijn ook voorwaarden opgenomen met betrekking tot sloop van bouwwerken. Voor het slopen is een omgevingsvergunning noodzakelijk. De sloopvergunning wordt verleend indien de (gedeeltelijke) sloop niet zorgt voor een aantasting van de cultuurhistorische waarden. Ook hiervoor geldt dat er een goede motivatie en een integrale belangenafweging nodig is waarom het slopen noodzakelijk is en dit verantwoord is in relatie tot de cultuurhistorische waarden welke verloren gaan. Het bevoegd gezag laat zich bij deze beoordeling adviseren door de Commissie Welstand en Cultuurhistorie Cultureel Erfgoed (WCE) dan wel een andere door het bevoegd gezag aangewezen onafhankelijke deskundige, waarbij een positief advies voorwaardelijk is.

Aan de omgevingsvergunning voor het (gedeeltelijk) slopen van een bouwwerk kunnen voorschriften worden verbonden met het oog op de te beschermen cultuurhistorische waarden.

De bestemming Waarde - Cultuurhistorie kan gewijzigd worden indien dat op basis van nader verkregen cultuurhistorische kennis wenselijk is.

6.5 Algemene regels

Artikel 7 Anti-dubbeltelregel

Bevat de anti-dubbeltelbepaling zoals deze in het Besluit ruimtelijke ordening is vastgelegd.

Artikel 8 Overige regels

In dit artikel wordt geregeld dat de in dit bestemmingsplan opgenomen regels gelden in aanvulling op de regels van alle onderliggende bestemmingsplannen en laten de regels uit die onderliggende bestemmingsplannen ongewijzigd, met uitzondering van de artikelen die zijn genoemd in bijlage 3 van de planregels en voor zoverre het regels betreft waarin de nieuwe regels voorzien. Deze (delen van) artikelen komen bij vaststelling van voorliggend bestemmingsplan van de gemeente Wassenaar te vervallen.

Artikel 9 Overgangsrecht en Artikel 10 Slotregel

De overgangs- en slotregels zijn in het Besluit ruimtelijke ordening vastgelegd en dienovereenkomstig overgenomen.

Hoofdstuk 7 Uitvoerbaarheid

7.1 Economische uitvoerbaarheid

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 3.1.6 van het Besluit ruimtelijke ordening heeft onderzoek plaatsgevonden naar de economische uitvoerbaarheid van het bestemmingsplan. Er wordt hieronder ingegaan op de onderdelen archeologie en cultuurhistorie. Het bestemmingsplan voorziet niet in nieuwe ontwikkelingen. Er is daarom geen noodzaak voor het opstellen van een exploitatieopzet.

7.1.1 Archeologie

Het archeologisch beleid van de gemeente Wassenaar is reeds in 2009 vastgesteld door de gemeenteraad en in 2014 herijkt. Archeologiebeleid is daarmee al enige tijd vigerend binnen de gemeente. Het bestemmingsplan is mede gebaseerd op dit beleid en op de sinds 2009 in gebruik zijnde archeologische waardenkaart. Dit kan leiden tot een stuk voorzienbaarheid, waardoor het risico op planschade minder wordt.

Voor een groot deel van het grondgebied van de gemeente Wassenaar zijn vrij recente bestemmingsplannen vigerend. In deze plannen is reeds een regime opgenomen in de planvoorschriften waarin bescherming van archeologische waarden in is opgenomen.

Met het voorliggende Bestemmingsplan Archeologie worden de regels met betrekking tot de bescherming van archeologische waarden wel geüniformeerd, maar niet strenger gemaakt ten opzichte van de vigerende bestemmingsplannen. Er vindt op deze locaties dan ook geen (grote) planologische verslechtering plaats, waardoor het risico op planschade kleiner wordt.

Het bestemmingsplan Archeologie legt geen bouwverbod op. Bouwen blijft met dit voorliggende bestemmingsplan mogelijk indien er een rapport wordt overlegd waarbij de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie in acht zijn genomen en waarin de archeologische waarde van de betrokken locatie naar het oordeel van het bevoegd gezag in voldoende mate is vastgesteld.

Wel wordt gevraagd om een aanlegvergunning indien bouwplannen de gestelde oppervlakte en dieptematen overschrijden, maar dit weegt voor de planschadebeoordeling minder zwaar dan een bouwverbod.

De verwachting is dan ook dat het bestemmingsplan voor het onderdeel archeologie niet of slechts in zeer beperkte mate zal leiden tot planschade.

Op basis van het voorgaande kan geconcludeerd worden dat het bestemmingsplan op het gebied van archeologie economisch uitvoerbaar is.

7.1.2 Cultureel erfgoed

Het gemeentelijk erfgoedbeleid is vastgelegd in de nota "Voortbouwen op eigen waarde, het cultureel erfgoedbeleid herijkt". Hierin is bepaald dat de objecten, die zijn geïnventariseerd in het kader van het Gemeentelijk inventarisatie project en geen gemeentelijke status krijgen, op termijn vanuit de ruimtelijk relevante waarden worden beschermd binnen de bestemmingsplannen.

Dit paraplubestemmingsplan is een uitwerking van deze bepaling. Ten behoeve van het verkrijgen van een omgevingsvergunning voor het (ver)bouwen, aanbouwen of slopen van de betreffende panden en objecten is ongeacht het bepaalde in de regels bij andere op deze gronden van toepassing zijnde bestemmingen een omgevingsvergunning noodzakelijk waarbij wordt aangetoond dat de cultuurhistorische waarden niet wezenlijk worden aangetast. Er is geen sprake van een bouwverbod. Bouwen blijft mogelijk indien blijkt dat de bedoelde waarden niet worden aangetast.

De regels in de dubbelbestemming wijken niet in belangrijke mate af van de al geldende regels in de vigerende bestemmingsplannen. Uitgangspunt is dat de bestaande bouwrechten niet aanzienlijk zullen worden beperkt. Via de vergunningverlening bestaat bovendien de mogelijkheid om van geval tot geval maatwerk te leveren, mits bij indiening van een concrete bouw- en/of sloopaanvraag toereikend onderbouwd.

De reeds vigerende bestemmingsplannen in Wassenaar hebben overwegend een conserverend karakter. Hierin wordt ten opzichte van de bestaande en vergunde situatie weinig tot geen uitbreidingsruimte geboden.

De verwachting is dan ook dat het bestemmingsplan voor het onderdeel cultuurhistorie niet of slechts in zeer beperkte mate zal leiden tot planschade.

Op basis van het voorgaande kan geconcludeerd worden dat het bestemmingsplan op het gebied van cultuurhistorie economisch uitvoerbaar is.

7.2 Overleg ex artikel 3.1.1 Bro

Het ontwerp-paraplubestemmingsplan wordt in het kader van artikel 3.1.1 van het Besluit ruimtelijke ordening toegezonden aan diverse vooroverlegpartners waaronder de provincie Zuid-Holland. Na afronding hiervan zal naar verwachting omstreeks mei-juni 2016 de bestemmingsplanprocedure worden gestart met de tervisielegging van het ontwerp-paraplubestemmingsplan.

Op dit bestemmingsplan is de Wassenaarse inspraakverordening niet van toepassing omdat het niet gaat om nieuw beleid. Voor het onderdeel

archeologie is de inspraakprocedure separaat afgerond voor de herijkingsnota (2014). Voor het onderdeel cultuurhistorie is de inspraakprocedure gevolgd voorafgaand aan de vaststelling van de beleidsnota "Voortbouwen op eigen waarde het cultureel erfgoedbeleid herijkt" (2012).

**Paraplubestemmingsplan
Cultureel Erfgoed Wassenaar
Panden, objecten en
Archeologisch erfgoed 2016**

BIJLAGEN TOELICHTING

Inhoudsopgave

Bijlagen bij toelichting	3
Bijlage 1 Toelichting op beschrijvingen	4
Bijlage 2 Bouwkundige termen en begrippen	10
Bijlage 3 Bronnen	25
Bijlage 4 Beschermd gezicht Wassenaar	30
Bijlage 5 Toelichting op het bepalen van cultuurhistorische waarde en de gehanteerde criteria	33
Bijlage 6 Toetsingscriteria en uitgangspunten voor het omgaan met cultuurhistorisch waardevol erfgoed	37
Bijlage 7 Archeologisch termen en begrippen	41
Bijlage 8 Het verhaal van Wassenaar	52

Bijlagen bij toelichting

Bijlage 1 Toelichting op beschrijvingen

Bijlage 1 Toelichting op beschrijvingen

De beschrijvingen zijn bedoeld om de ruimtelijke en architectonische aspecten van een gebouw op een beknopte wijze in kaart te brengen en bevatten een toelichting op de cultuurhistorische waarden.

Ze zijn niet uitputtend, maar bevatten een aantal hoofdkenmerken van de bebouwing en de directe omgeving, waarbij de achtergrondinformatie behorend bij de drie hoofdwaarden, te weten cultuurhistorische en wetenschappelijke waarden, architectuurhistorische en esthetische waarden en stedenbouwkundige en ensemblewaarden aan de orde komt (voor zoverre van toepassing). Daarnaast zijn er drie intrinsieke criteria die eveneens aan de orde komen (voor zoverre van toepassing), namelijk gaafheid, herkenbaarheid en zeldzaamheid.

Alle (onderdelen en kenmerken van) gebouwen of elementen op een perceel zijn cultuurhistorisch waardevol, tenzij anders vermeld.

Opmerking vooraf

In de beschrijvingen zijn rijen weggelaten daar waar de informatie niet relevant is voor het pand of complex. In deze toelichting zijn alle voorkomende rijen genoemd en toegelicht.

Te benoemen aspect	Toelichting/ voorbeelden wat hieronder verstaan wordt
Naam	Naam van het pand (historisch en/of huidig)
Oorspronkelijke functie	Functie waarvoor het pand gebouwd is
Type	Typologie van het gebouw, bijv. langhuisboerderij of herenhuis
Aantal onderdelen op adres met cultuurhistorische waarde	Aantal onderdelen op het perceel of binnen het op meerdere percelen gelegen complex dat beoordeeld is als 'cultuurhistorisch waardevol'
Benoeming onderdelen met cultuurhistorische waarde	Opsomming van die onderdelen
Datering ontwerp/bouwjaar hoofdgebouw	Periode van ontstaan of jaar waarin bouwtekening is gemaakt
Architect	Architect conform opgave bouwarchief
Bijzonderheden/ opmerkingen	Aanvullende informatie over de geschiedenis van het gebied en/of het pand en zijn omgeving

	(cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig), zoals informatie over de wijk, opdrachtgever, architect, verbouwingen etc.
Waardering cultuurhistorische waarde	Hoog / zeer hoog

Stedenbouwkundige en landschappelijke karakteristieken

Beschrijving van de feitelijke situatie van de situationele aspecten.

Ligging in beschermd dorpsgezicht	Ja / Nee
Karakteristieke ligging - stedenbouwkundig	Stedenbouwkundige ligging. Hoek/ as / zichtlijnen / silhouet; Onderdeel van karakteristieke kavelstructuur / in door architect vormgegeven stedenbouwkundig plan (Granpré in Kerkehout / Mutters in De Kieviet)
Karakteristieke ligging - landschappelijk	Landschappelijke context Onderdeel van karakteristieke kavelstructuur / ligging aan ontginningsbasis / in agrarisch lint / in open/gesloten gebied
Karakteristieke ligging - complexonderdelen ten opzichte van elkaar	Aanduiding ligging complexonderdelen. Bijv. garage aan einde oprit / hooihuis achter stal / liggen onderdelen karakteristiek of atypisch voor functie
Karakteristieke ligging - tuinen erf	Vrijstaand in tuin / hoekpand met zijtuin / rijtjeshuis met ondiepe voortuin en achtertuinen / aanwezigheid karakteristieke erf- en tuinafscheidingen
Ontsluiting	Ontsluiting van het perceel. Beschrijving oprit enkel/dubbel; toegangspad naar hoofdentree; dam over watergang
Rooilijn	Wel/niet aanwezig / typering rooilijn en op rooilijn gelegen / onderdeel gevelwand /

	afwijkend
Visuele zichtbaarheid vanaf openbare weg	Goed / niet zichtbaar / specifiekere aanduiding, bijv. door vegetatie en erfafscheiding grotendeels onttrokken aan het zicht vanaf de openbare weg.

Architectonische kenmerken

Beschrijving van de feitelijke situatie van ieder complexonderdeel afzonderlijk.

Type	Aanduiding complexonderdeel (bijv. dienstwoning, koetshuis)
Oriëntatie (voorgevel gericht op)	Voorgevel gericht op straat of noemen straatnaam (van toepassing bij hoekligging); eventueel een aanduiding in welke gevel zich de hoofdentree bevindt; bij sommige villa's is er geen sprake van een duidelijke oriëntatie
Nokrichting	Haaks/evenwijdig/ bij samengesteld volume nvt
Hoofdvorm	Staafvormig / samengesteld / T-vormig / L-vormig / Blokvormig
Aantal bouwlagen	Aantal verdiepingen die het opgaand werk beslaan (1, 1 Yi , 2)
Kapvorm	Samengesteld/ zadeldak / schilddak etc
Materialen dakbedekking	Gebakken dakpannen (type waar mogelijk gemeld); natuurstenen leien; gebakken leien; riet
Materialen gevels	Baksteen (schoon of gepleisterd); houten geveldelen; beton etc.
Stijl	Benoeming stijl, stijlinvloeden of gebruikte stijlelementen
Kenmerken exterieur (zichtbaar vanaf openbare weg)	Benoeming karakteristieken in materialen en detaillering. Zeer beknopte opsomming.
Verwachtingswaarde aanwezige historische onderdelen	Bijv hoge verwachting bouwhistorische waarde bij een historische boerderij of oud pand in centrum; of verwachting aanwezigheid hoogwaardig historisch interieur. Het gaat om verwachting op basis van kennis/ervaring dan wel op basis van mondelinge en geschreven bronnen.

	Er is geen nader onderzoek gedaan voor het opstellen van deze beschrijving, tenzij dat is vermeld.
--	--

Waardering

De cultuurhistorische waarden worden bepaald aan de hand van een aantal deelwaarden, te weten drie hoofdcriteria:

1. Cultuurhistorische en wetenschappelijke criteria
2. Architectuurhistorische en esthetische criteria
3. Stedenbouwkundige en ensemble-criteria

Daarnaast zijn er drie intrinsieke criteria die voor alle drie de hoofdcriteria van toepassing zijn, te weten:

4. Gaafheid
5. Herkenbaarheid
6. Zeldzaamheid.

Deze criteria zijn landelijk gehanteerde criteria voor de vaststelling van cultuurhistorische waarden. Ze zijn toegepast voor het bepalen van de cultuurhistorische waarde van de Wassenaarse bebouwing en nader uitgewerkt naar de lokale situatie in het in april 2009 vastgestelde rapport *Baden in Weelde* en de herijkingsnota. *Zie voor een volledig overzicht en toelichting van de criteria bijlage 5.*

De waardering is op grond van de toepassing van de criteria vastgesteld en uitgesplitst naar deelwaarden. De totale waarde is echter de som der delen, die altijd meer is dan de afzonderlijke onderdelen. De deelwaarden bepalen samen de totale cultuurhistorische waarde.

Het pand/object/element is vanwege de cultuurhistorische -, architectuurhistorische- en ensemblewaarde van algemeen belang voor de gemeente Wassenaar vanwege de onderstaande aspecten

Stedenbouwkundig: ensemblewaarde in straat- en bebouwingsbeeld	Rol in ruimtelijke structuur / onderdeel van stedenbouwkundig concept / samenhang gebied / als onderdeel van een bijzonder gebied, zoals beschermd dorpsgezicht / Beeldbepalend/beeldondersteunend; structuurdragend/structuurondersteunend.
Landschappelijk: ensemblewaarde in landschappelijke hoofdstructuur	Rol in ruimtelijke structuur / bijzondere uitdrukking van een geografische en/of landschappelijke ontwikkeling / onderdeel van landschappelijk concept /samenhang gebied;

	Onderdeel van karakteristieke kavelstructuur; open/gesloten; aan ontginningsbasis; onderdeel van agrarisch lint / als bijzondere uitdrukking van een geografische en/of landschappelijke ontwikkeling
Object: ensemblewaarde	Belang van object in relatie tot de omringende bebouwing of met park / tuin, groenvoorzieningen, wegen, wateren, en / of bodemgesteldheid. ruimtelijk-functionele relatie tussen de onderdelen onderling
Architectuurhistorische waarde	Belang van typologie (gebruiksgeschiedenis), architect, stijl, typerend voor tijd van ontstaan etc.
Cultuurhistorische waarde	Belang vanwege bekende bewoners, beroepen, bijzondere activiteiten en / of gebeurtenissen; vanwege de bestemming die verbonden is met bijvoorbeeld een sociaalhistorische, economische, technische of religieuze ontwikkeling
Gaafheid (verwachting)	Voor zover de gegevens aanwezig zijn/ in te schatten zijn vanaf openbare weg. Gaafheid tav hoofdvorm, detaillering en materialen.
Af leesbaarheid/herkenbaarheid	Oorspronkelijke functie/typologie herkenbaar; oorspronkelijke setting af leesbaar; herkenbaar / begrijpbaar als representatief/ karakteristiek voor Wassenaar / buurt
Zeldzaamheid	Spaarzaam bewaard in gemeente Wassenaar. Bijv. zeldzaam als een van de overgebleven bollenschuren

Iedere beschrijving bevat een luchtfoto (Google Earth) en ten minste één foto. In een aantal gevallen is een historische foto of bouwtekening toegevoegd.

De beschrijvingen bevatten geen bronvermelding; hiervoor wordt verwezen naar de algemene bronnenlijst (bijlage 3). De gebruikte termen en begrippen worden toegelicht in bijlage 2.

Bijlage 2 Bouwkundige termen en begrippen

Bouwkundige termen en begrippen

De van een asterisk * voorziene woorden worden elders in de lijst verklaard.

Aanzetsteen: Eerste steen links en rechts in een gemetselde boog. Evenals de sluitsteen* zijn de aanzetstenen op constructieve punten geplaatst. Ze worden vanwege hun zwaardere belasting, maar ook uit decoratief oogpunt, veelal in natuursteen uitgevoerd.

Achterhuis: Bedrijfsruimte van de boerderij waarin zich deel*, stallen, spoelhok e.d. bevinden.

Afdeklíjst: Lijst met hellend bovenvlak als afdekking van een muur, veelal bedoeld als bescherming tegen inwatering.

Afgeknot: Term die gebruikt wordt wanneer een dakpartij aan de bovenzijde is afgeplat, bijv. afgeknot schilddak*.

Afgewolfd: Term die gebruikt wordt wanneer een uiteinde van de nok* van een zadeldak* is afgeschuind, zie: wolfdak*.

Amsterdamse School: Decoratieve en expressieve bouwstijl waarbij gebruik wordt gemaakt van golvende baksteen, beeldhouwde ornamenten, parabool- en trapeziumvormen en details als siermetselwerk en laddervensters*. Bij landhuizen in deze bouwstijl zijn de daken merendeels van riet en plastisch gemodelleerd. Het functionele is ondergeschikt aan de vormgeving. Deze stijl beheerste vanaf ongeveer 1910 tot eind jaren twintig de architectuur (vooral woningbouw, scholen en bruggen) te Amsterdam en in mindere mate elders. Zie expressionisme*.

Ankerbalkgebint Gebint* met twee verticale stijlen en een horizontale balk, die ankerbalk heet. Tussen de stijlen en de balk is een schuine schoor* geplaatst (zie korbeel*).

Arbeiderswoning: Klein woonhuis gebouwd en bestemd voor arbeiders en ambachtslieden. Veelal in een woonblok of in een rijtje van woningen.

Arcade: Een reeks van bogen rustend op pijlers* of zuilen*. Op enige afstand van een muur en met een overdekking vormt de arcade een galerij*.

Architraaf: Het onderste dragende deel in een hoofdgestel*.

Art deco: Internationale decoratieve stijl (circa 1920-1935), waarbij vooral strakke, geometrische en op moderne technieken geïnspireerde vormen en motieven zijn toegepast.

Art nouveau: Internationale decoratieve stijl (circa 1895-1920), gericht op het vernieuwen van de vormtaal. Vaak met gebruik van moderne materialen en toepassing van golvende lijnen en grillige patronen. Veel motieven zijn gestileerde flora- en faunamotieven. De Duitse variant heet Jugendstil en is strakker en geometrischer. Deze variant vond in Nederland veel navolging. In Nederland heet de stijl formeel Nieuwe Kunst, maar zelfs de naam die tegenstanders van de stijl eraan gaven is nog bekender: slaoliestijl.

As: Synoniem voor travee*.

Attiek: Borstwering* of verhoging boven de kroonlijst* van een gevel om het dak te verbergen.

Bakhuis: Een in oorsprong 18de-eeuws gebouwtype. Het bakhuis is een afzonderlijk gebouwtje op het erf van een boerderij en bevat een oven voor het bakken van brood.

Balklaag: Rij balken die een vloer of zolder dragen.

Balustrade: Hekwerk van balusters (speciaal vormgegeven spijlen) met een erop rustende balk of stenen richel.

Band: Horizontale versiering in natuursteen of baksteen, ter verlevendiging van de gevel.

Basement: De voet van een zuil*, pilaster* of pijler*.

Bel-etage: Eerste verdieping of hoofdetage, bij voorname huizen doorgaans gelegen boven een souterrain* en te bereiken via een monumentale trappartij. De kamers op de bel-etage zijn veelal hoger dan de vertrekken op de andere verdiepingen.

Berlagiaans: Op het werk van architect H.P. Berlage gebaseerd. Zie: rationalisme*.

Beuk: Bij kerk: de romp van een kerkgebouw; onderscheiden worden midden- of hoofdbeuk, zijbeuken en dwarsbeuk. Synoniem voor het woord beuk in relatie tot een kerkgebouw is schip*. De term beuk wordt ook gebezigd bij de ruimtelijke indeling van andere gebouwen. Een beuk is dan een door hoofdmuren begrensde ruimte die in de regel afzonderlijk overkapt is. Bij boerderij: ruimten tussen de gebintstijlen onderling en de muur, gezien in de lengterichting van de stal.

Blind: Houten vensterluik.

Blinde gevel: Gevel zonder openingen.

Blindnis: Uitsparing in de dikte van een muur, doorgaans in de vorm van een venster, die gevuld is met metselwerk. Eigenlijk een pleonasme, want een nis is altijd blind.

Blokbepleistering: Pleisterwerk voorzien van schijnvoegen. De blokbepleistering moet suggereren dat het pleisterwerk uit blokken natuursteen bestaat.

Blokvormig: kubusvormig, doorgaans gebruikt voor gebouw met vierkante plattegrond en twee bouwlagen; overeenkomstig bouwtype herenhuis*.

Boenhok, boenstoep: Eenvoudig bouwwerk, aan watergang en aan de zijde van de watergang open, (oorspronkelijk) voorzien van stoepen en (doorgaans) een waterfornuis voor schoonmaakwerkzaamheden.

Boezem: In het vertrek uitspringend, rookvangend gedeelte van een schoorsteen.

Boogfries: Reeks van uitgemetselde bogen, steunend op kraagstenen*, meestal ter versiering onder een kroonlijst* toegepast.

Boogveld: Het gedeelte bij een blinde boog dat ingesloten wordt door de binnenbegrenzing van de boog en de horizontale lijn tussen de aanzetten.

Boogvulling: Invulling van een boogveld*.

Bordes: Verhoogd platform met treden voor een ingang.

Borstwering: Het deel van de buitenmuren dat boven de zolder- of dakbalken uitsteekt. Ook: een tot borsthoogte opgetrokken muur of open hekwerk van een balkon, loggia* of dakterras.

Bossage: zie gebosseerd*.

Bouwhuis: 1. Bijgebouw aan weerszijden van het voorplein van een adellijk huis of buitenplaats, waarin werkplaatsen, stallen e.d. zijn ondergebracht. 2. Bij boerderij: vertrek waar het bouwen (maken) van boter en kaas plaats heeft.

Bouwnaad: Zichtbare scheiding in een muur. Een bouwnaad duidt op twee bouwfasen of -perioden.

Bovenlicht: Raam boven een deur of het bovenste raam van een venster.

Brandmuur: Scheidingsmuur om het overslaan van brand naar een ander gedeelte van het gebouw te voorkomen. Bij boerderij: scheidingsmuur tussen woon- en bedrijfsgedeelte.

Cannelures: De groeven op zuilen* en pilasters*.

Cartouche: Sierlijk omlijst vlak met opschrift, gevormd als ingesneden en omkrullend papier of leer.

Casement: Verdiept veld in metselwerk.

Chaletstijl: Term die wordt gebruikt voor gebouwen die aan de (Zwitserse) chaletbouw herinneren, door toepassing van overstekende kappen met veel houtsnijwerk, houten veranda's en vakwerk. Veel toegepast bij villa's en andere gebouwen in bosrijke omgeving (± 1870-1910).

Classicisme: Richting in de kunst die de modellen van de Griekse en Romeinse oudheid navolgt. In de architectuur betekent dit meestal de toepassing van de antieke orden. De orden zijn gebonden aan bepaalde verhoudingen en ornamenten, waarbij de zuil* het meest wezenlijke element van alle onderdelen vormt. In Nederland ontstond vanaf 1620 het classicisme (tot circa 1670), dat vanwege zijn geheel eigen invulling Hollands classicisme wordt genoemd. Deze stijl valt

grotendeels samen met de Barok in andere landen. De laatste dertig jaar van de 17de eeuw maakte de stijl een verandering door, die Strakke Stijl heet. Het Hollands classicisme kenmerkt zich door een stricte interpretatie van de klassieke architectuur. Symmetrie en juiste verhoudingen zijn bijzonder belangrijk. Beroemde voorbeelden zijn het paleis op de Dam en het Mauritshuis van Jacob van Campen. Ook de werken van Philips Vingboons behoren tot deze stijl.

Console: Uit de muur stekend geprofileerd stenen of houten deel dat dient ter ondersteuning van een balk, kroonlijst* of balkon, sinds de renaissance vaak in de vorm van een voluut*. Ook: kraagsteen.

Cope-ontginning: Een cope-landschap bestaat uit ontginningsblokken, die elk een (variabel) aantal hoeven omvatten. De standaard basiseenheid was de hoeve, die in beginsel een vaste lengtemaat en een standaard breedtemaat had. Het uiteindelijk resultaat was een grote mate van eenheid in de ruimtelijke ordening van het veengebied. Een cope behelsde de afspraken die gemaakt werden over de begrenzing van een hoeve, de rechten op de onderhavige grond en de daarop rustende verplichtingen. Doorgaans zijn de ontginningsblokken rechthoekig, maar er kan ook sprake zijn van vrije opstrek (geen vooraf vastgestelde, vaste maat voor de lengte van de kavels) en van een in vorm afwijkende restontginning.

Cordonlijst: Uitspringende horizontale, veelal geprofileerde lijst langs een gevel, teneinde door schaduwwerking de horizontale geleding van de gevel te onderstrepen.

Dagkant: Afgeschuinde of geprofileerde binnenkant van een venster, poort of boog, dwars of nagenoeg dwars op de muur staand. Zie negge*.

Dak(schild): Een dak is een afdekking van een gebouw, bestaande uit een kapconstructie met verscheidene dakvlakken (m.u.v. een plat dak), de zogenaamde dakschilden, waarop de dakbedekking is aangebracht.

Dakhuis: In het verlengde van de gevel door de daklijst heenbrekende opbouw, voorzien van een eigen dak waarvan de nok haaks staat op de nok van het hoofddak.

Dakkapel: Klein uitspringend venster dat het hellende dakvlak onderbreekt, aangebracht om licht en lucht onder de kap toe te laten.

Dakruiter: Torentje, meestal van hout, met een spits of koepel, dat op de nok van het dak lijkt te rijden.

Dakschild: Zie dak*.

Deel: Het middenstuk van het bedrijfsgedeelte (stal) van een boerderij.

Delftse School: Traditionalistische, sobere bouwstijl (ca. 1925-1955), ontstaan rondom de Delftse hoogleraar ir. M.J. Granpré Molière (1883-1972). Ook Traditionalisme genoemd. Inspiratiebronnen vormden de traditionele vaderlandse baksteenarchitectuur en, bij kerkbouw, de romaanse bouwkunst. Kenmerkend zijn het vrijwel uitsluitend gebruik van baksteen, hoge met pannen beklede daken tussen topgevels* en het gebruik van natuursteen op constructief belangrijke punten. De Delftse School heeft de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog in sterke mate beheerst. Het Traditionalisme kent ook een Zuid-Nederlandse variant: de Bossche School.

Diamantkop: Ornament dat aan een geslepen diamant doet denken en eruit ziet als de top van een vierzijdige piramide, veel voorkomend in de renaissance- en neorenaissancestijl*.

Diefijzers: Metalen tralie- of hekwerk, aangebracht in de kozijnen van keldervensters en ook wel op de begane grond of bij een deur. In oorsprong bedoeld ter voorkoming van inbraak.

Diephuis: staafvormig* woonhuis dat haaks met de noklijn (met de kopse gevel) op de straat georiënteerd staat.

Dorisch: De meest eenvoudige en robuuste van de drie klassieke Griekse zuilenorden. De meest eigene kenmerken van deze variant zijn de veelal gegroefde zuil* (cannelures) en het onversierde kapiteel*.

Dorpel: De horizontale delen van een deur- of raamkozijn*.

Draairaam: Raam dat draait op scharnieren of duimen*.

Drieklezoor: Baksteen waarvan een kwart van de lengte is afgeslagen en die vooral sinds de 18de eeuw bij gemetselde hoeken wordt toegepast, waar de stootvoegen van de strekse lagen moeten verspringen, zie klezoor*.

Drielichtvenster: Venster met drie ramen van ongelijke breedte, gevat in één kozijn.

Driepas: Gotisch geometrisch motief* van maaswerk* in venstertoppen, nissen, borstwering*, friezen* e.d., gevormd door drie elkaar rakende cirkels en een grote omgeschreven cirkel.

Duiker: Overwelfde doorgang van een waterloop onder een weg of een gebouw.

Duim: Ronde pen als draaipunt voor geheng van deuren of luiken.

Dwarshuis: staafvormig* woonhuis dat evenwijdig met de noklijn (met de langsgevel) op de straat georiënteerd staat.

Dwarshuisboerderij: Boerderij waarbij het woonhuisgedeelte dwars op het achterhuis van de boerderij is geplaatst. Beide delen zijn voorzien van een eigen dak. Wordt ook wel T-huisboerderij genoemd, vanwege de T-vormige plattegrond.

Eclecticisme: Bouwstijl (1840-1910) waarbij men de vormen van verschillende bouwstijlen combineert tot een nieuw geheel. Vanwege het toepassen van verschillende stijlkenmerken uit de rijke vormtaal van de bestaande bouwkunst werd het Griekse woord voor 'uitkiezen' (eclectere) voor deze bouwstijl gekozen. In het laatste kwart van de 19de eeuw beoogde men met de combinatie van verschillende stijlelementen vooral een schilderachtig effect te bereiken.

Empirevenster: Een hoog en smal zesruits of achtruits venstertype met verbrede middenstijl*. Het is geïnspireerd op het Franse draaivenster, maar wordt als schuifvenster uitgevoerd.

Engelenvenster: zie Serlianavenster*.

Engelse Landhuisstijl: Op Engelse landhuizen geïnspireerde romantische bouwstijl (circa 1900-1925), waarbij vaak rieten kappen en vensters met kleine roedenverdeling, en soms ook vakwerk worden toegepast. Grote, zelfstandig uitgebouwde schoorstenen zijn eveneens typerend.

Erker: Ronde, vierkante, of veelhoekige uitkragende uitbouw aan een gevel, die vaak uitsteekt of uitkraagt langs één of meer bouwlagen; kan gezien worden als een uitgebouwd venster.

Expressionisme: Internationale kunst- en architectuurstroming (circa 1910-1930), die in de bouwkunst heeft geleid tot een fantasierijke, plastische vormtaal en eigennuttig materiaalgebruik. Soms in meer verstrakte vorm met veel aandacht voor functionele aspecten (zakelijk expressionisme, Nieuwe Haagse School) of met gebruik van in- en uitspringende blokvormen (kubisch expressionisme). Andere varianten zijn Amsterdamse School* en Larense en Bergense School. Bij de laatste staat de landelijke uitstraling en gebruik van inheemse bouwwijzen en rieten daken centraal.

Ezelsrug: Schuine afdekking van een muur voor een goede afwatering van de gevelvlakken.

Festoen: Ook: guirlande. Slinger van gehouwen of gesneden blad- of bloemmotieven. Ook andere motieven, gerelateerd aan de functie van een gebouw, komen voor, zoals muziekinstrumenten, zeevruchten etc.

Fries: In de klassieke bouwkunst een onderdeel van het hoofdstel* tussen architraaf* en kroonlijst*. In ruimere zin: horizontale band met schilder- of beeldhouwwerk, metselmozaïek e.d., om een muurvlak aan de bovenzijde te begrenzen of om het in te delen.

Frijnen: Frijnslag, gefrijnd, bewerking van het oppervlak van natuursteen met fijne, evenwijdige slagen.

Fronton: Driehoekige of segmentvormige bekroning van een gevel, venster of ingang, naar klassieke trant.

Gebint: Het samenstel van een trekbalk tussen twee muren met ondersteuning door korbelen*, muurstijlen* en sleutelstuk*.

Geblokt: Met blokvormige figuren versierd.

Gebosseerd: Ruw behakte blokken natuursteen; soms ook in de vorm van behakte banden over zuilen*, pilasters* e.d. Ook gebruikt voor de in baksteen uitgevoerde blokvormige* verdikkingen van hoeklisenen*. Het zelfstandig naamwoord is bossage. Het werkwoord is boucharderen.

Geheng: Smeedijzeren element waaraan een luik, raam of deur hangt.

Gekoppeld: Gelijksortige bouwonderdelen, die als paar of in een grotere reeks aaneengeschakeld zijn toegepast, zoals bogen, zuilen* of vensters.

Gekornist: Synoniem voor gekornist is 'omgetrokken'. Term die gebezigd wordt wanneer een lijst de lijn of uitspringingen van risalerende* gevelonderdelen (pilasters* e.d.) volgt.

Geleding: Elementen van een gebouw die de indeling van wanden of gevels bepalen of accentueren zoals pilasters*, lisenen* en lijsten*.

Gepotdekseld: Gedeeltelijk over elkaar gespijkerde planken om inwatering tegen te gaan.

Gesneden: Voorzien van houtsnijwerk.

Gesmoord: zie smoren*.

Getoogd: Gebogen, bijvoorbeeld de bovenzijde van vensters.

Gooise landhuisstijl: Expressionistische stijl, zoals veelvuldig toegepast bij landhuizen* in het Gooi.

Gotiek: In het begin van de 12de eeuw in Frankrijk ontwikkelde bouwkunst, de opvolger van de romaanse bouwkunst. Zeer belangrijk is de nieuwe constructiemethode waarbij de massa van de overspanning d.m.v. ribben en zuilen wordt gedragen. De muur verloor hierdoor haar dragende functie en kon van grote ramen worden voorzien. Het meest typerende motief* is de spitsboog*. In Nederland gangbaar van 1230-1560.

Hallenhuis: Gebouw met een vrijstaande gebintconstructie die het huis in drie beuken verdeelt. Het hallenhuis was in Midden-Nederland het gangbare boerderijtype.

Halsgevel: Gevel waarvan het middendeel hoger is opgetrokken tot een rechthoekige top of hals, geflankeerd door gebeeldhouwde klauwstukken* en bekroond met een fronton*.

Hanenkam: Strek* waarvan de bovenzijde verspringend of boogvormig verloopt.

Herenhuis: Het herenhuis is te beschouwen als het basistype voor de vele buitenplaatsen die in de 18de en 19de eeuw zijn gebouwd. Kenmerkend is de blok- of kubusvormige hoofdvorm met een symmetrisch ingedeelde voorgevel en plattegrond. Het herenhuis bestaat in de regel uit een souterrain*, twee verdiepingen en een zolderetage onder een afgeplat schilddak*. In verschillende varianten is dit type woonhuis tot in de 20ste eeuw gebouwd. Door zijn statige uiterlijk was het herenhuis bij uitstek geschikt voor gebouwen met een representatieve functie, zoals een pastorie of gemeentehuis.

Hoekkeper: Houten balk die zich bevindt op de snijlijn van twee dakschilden*.

Hoekliseen: Een op de hoek aangebrachte liseen*.

Hollandse pan: Vanaf 1500 toegepast, gebakken en gegolfde dakpan (doorgaans rechtsdekkend). Gemaakt van roodbakkende klei. Na smoren* grijs of blauw. De Hollandse pan is inmiddels al vele keren aangepast voor een betere waterdichtheid: de verbeterde, en opnieuw verbeterde Hollandse pan. Het oorspronkelijke type wordt daarom ook vaak oud-Hollands genoemd.

Hoofdgestel: Breed, horizontaal lijstwerk met bepaalde verhoudingen. Een classicistische bekroning bestaande uit de onderdelen: kroonlijst*, fries* en architraaf*.

Hooiberg: Vrijstaande, open bergplaats voor hooi, waarbij het dak langs de palen (roeden) omhoog en omlaag gebracht kan worden.

Hijswerk: Het totaal aan onderdelen waarmee de kap van een hooiberg/kapberg omhoog en naar beneden wordt gebracht.

Imitatievoegen: De voegen in een pleisterlaag die zo is bewerkt, dat het lijkt alsof de muur uit blokken natuursteen is opgebouwd. Vaak toegepast in lisenen*.

Ingesnoerd: Term voor het verkleinen van het grondvlak van een torenspits, waardoor het dak een knik naar binnen vertoont.

Ionisch: Een variant van de Griekse classicistische bouwstijl afkomstig van de Ionische eilanden. Het meest eigene kenmerk van deze variant is de versiering van de kapitelen* met twee grote voluten* aan iedere zijde.

Jugendstil: zie art nouveau.

Kalf: Horizontale dwarsregel tussen een deur en haar bovenlicht; bij een kruiskozijn* of schuifkozijn tussen beneden- en bovenraam.

Kapberg: Vrijstaande, open bergplaats voor hooi, waarbij het dak langs de palen (roeden) omhoog en omlaag gebracht kan worden.

Kapiteel: Bekroning van een zuil*, pilaster* of pijler*, veelal voorzien van beeldhouwwerk volgens de klassieke orde (Toscaans*, Dorisch*, Ionisch*, Corinthisch, composiet), de romaanse stijl (teerlingkapitelen) of de gotische stijl (bladkapitelen).

Keperboog: Boog of overwelling met rechte, schuin tegen elkaar geplaatste zijden, gelijk een driehoek.

Kinderbinten: Bij een balklaag* de kleinere balken die op regelmatige afstand dwars op de moerbinten (of moerbalken) zijn ingelaten.

Klamp: Aan- of opgespijkerde lat, klos* of blok, in verschillende vormen en toepassing, maar steeds dienend tot ondersteuning of versteviging.

Klauwstuk: Uit- en ingezwenkt zij- of vleugelstuk*, gewoonlijk paarsgewijs ter weerszijden van de hals van een gevel of een dakkapel*.

Klezoor: Gedeelte van een baksteen, die op een kwart van de lengte dwars is doorgeslagen, en werd gebruikt om aan het begin van een laag metselwerk te bewerkstelligen dat de stootvoegen van de opeenvolgende lagen niet boven elkaar kwamen. In de 18de eeuw in onbruik geraakt.

Kloostermop: Een groot formaat baksteen, met in oorsprong afmetingen van 35 x 17 x 9 à 10 cm.

Kloostervenster: Venstertype waarbij twee ramen van ongeveer gelijke grootte boven elkaar in één kozijn zijn gevat. Bij het oorspronkelijke kloostervenster is het bovenste raam voorzien van glas en het onderste van een luik.

Klos: Uit de muur stekend houten of gemetseld blokje ter ondersteuning van uitstekende onderdelen van een gebouw, zoals de dakgoot e.d. Klossen zijn eenvoudige consoles*.

Kolom: Zuil* of pilaar*, meestal in gebruik als stenen, houten of metalen steunpunten die buiten de proporties van de klassieke orden (bouwstijlen) vallen.

Koningsstijl: Makelaar*, middenstijl*.

Kop: In het algemeen een smalle kant of zijde van een rechthoekige vorm. Wordt meestal gebruikt als verwijzing naar de smalste kant van een baksteen.

Korbeel: Kromme of rechte schoor*.

Korfboog: Boog met een op een halve liggende ellips gelijkende overspanning.

Kozijn: Omlijsting van steen, hout of ijzer, bestaande uit een onder- of bovendorpel en twee of meer stijlen, om een ingang of lichtopening te omlijsten en er een raam, deur of luik in te bevestigen.

Kraagsteen: Uit de muur stekende steen die het begin (geboorte) van een boog draagt of, gelijk een console*, een balk ondersteunt.

Kroonlijst: Horizontale uitspringende en meestal geprofileerde band, die de bekroning vormt van een muur onder het dak of boven een ander belangrijk bouwonderdeel zoals vensters*, portiek*, dakkapel* enzovoort. In oorsprong de bovenste uitspringende lijst van een hoofdstel*, een element uit de Griekse bouwkunst.

Kruisgewelf: Gewelf dat is ontstaan door het doorkruisen van twee halve cilindervlakken (twee tongewelven*). Daardoor vormen zich boven een vierhoekige plattegrond snijdingslijnen die elkaar in het middelpunt ontmoeten.

Kruiskozijn/kruisvenster: Een kozijn* dat door een middenstijl* en een tussendorpel in vieren gedeeld is. De twee onderste ramen zijn veelal draaibaar en voorzien van luiken.

Krukhuisboerderij: Boerderij van het type hallenhuis* met een dwarsgeplaatst woonhuis, zodat een L-vormige plattegrond ontstaat. De zogenoemde kruk is vaak later aan een langhuisboerderij gebouwd ter vergroting van kelder en opkamer.

Kunststeen: Alle kunstmatig verkregen steenachtige materialen, zoals baksteen, terracotta, kalkzandsteen, betonsteen en kunstzandsteen. Meestal gebruikt om beton- of cementsteen aan te duiden.

Lambrisering: Wandbetimmering, meestal bestaande uit paneelwerk, aangebracht tegen het onderste gedeelte van een muur.

Landhuis: Royaal opgezet woonhuis, in de regel vrijstaand of twee onder één kap gebouwd. Vertoont qua bouwstijl invloeden van stromingen zoals de Amsterdamse School*, de Delftse School* en het Nieuwe Bouwen.

Langhuisboerderij: Boerderij waarbij het woonhuis en het achterhuis onder één dak in elkaars verlengde liggen. De hoofdvorm is staaftvormig*.

Lantaarn: 1. Min of meer open bekroning op een grote koepel, meestal met een koepeldakje gedekt. 2. Bovenste, opengewerkte geleding van een toren, vaak achtkant.

Latei: Draagbalk boven gevelopeningen.

Lessenaarsdak: Dak voorzien van slechts één hellend dakvlak of dakschild.

Levensboom: In het bovenlicht van deur of venster aangebracht gietijzeren ornament, meestal uit de 19de eeuw daterend. De vorm is een naar boven aan twee zijden uitwaaiërend takkenstelsel.

Liggend: Term voor een rechthoekige vorm waarvan de langste zijden horizontaal zijn gesitueerd.

Lijstgevel: Gevel die wordt beëindigd door een over de gehele breedte doorgaande kroonlijst.*

Liseen: Verticale, enigszins uit de muur vooruitspringende banden, met een decoratieve geleedende functie.

Lodewijkstijlen: Verzamelnaam voor de Franse Lodewijk XIV-, XV- en XVI-stijlen, die de Nederlandse architectuur in de 18de eeuw beheersen. De stijl was ontstaan aan het Franse hof van Lodewijk XIV, die rond 1668 opdracht gaf tot de bouw van Versailles. De Lodewijk XIV-stijl werd in Nederland geïntroduceerd door Daniel Marot*. De stijlen maken gebruik van een klassieke opbouw en voorzien deze van een in de loop van de tijd duidelijk veranderend ornament. De verschillen in versieringsmotieven komen met name tot uiting in de interieur- en meubelkunst. De Lodewijk XIV-stijl is wat zwaar en symmetrisch, maar kent al wel de typerende decoratieve motieven. De Lodewijk XV-stijl wordt ook rococo genoemd en is herkenbaar door zijn zwierige, asymmetrische rocaillemotieven*. De elegante, symmetrische Lodewijk XVI-stijl gaat over in Empire.

Loggia: Inpandig balkon.

Lucarne: Groot stenen dakvenster.

Luifel: Een plat uitgebouwd afdak, veelal tegen een gevel boven een deur geplaatst.

Maaiveld: bovenkant van een terrein, grensvlak tussen grond en lucht.

Maasdak, -dekking: Leibedekking van rechthoekige leien in horizontale dekking.

Maaswerk: Synoniem voor tracerings*.

Makelaar: Verticale balk, in oorsprong constructief onderdeel van het dak ter ondersteuning van de nok*. Vanaf de 19de eeuw als decoratief element toegepast ter accentuering van de nok aan de voorgevel. Vaak in combinatie met een ligger (ondersteunende balk). Veel voorkomend bij chaletbouw en boerderijen.

Mansarddak: Dakvorm waarbij het onderste deel van het zadeldak* of schilddak* steiler is dan het bovenste deel, waardoor een geknikte vorm ontstaat. De naam is afgeleid van de naam van de 17de-eeuwse Franse architect Mansard. Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw veelvuldig toegepast bij kleine woningen ter verkrijging van een grotere zolderverdieping.

Marot: Daniel Marot, was een hugenoot, die in 1685 naar Nederland kwam. Hij kwam in 1686 in dienst van koning-stadhouder Willem III en was onder meer betrokken bij Paleis 't Loo in Apeldoorn en de Trêveszaal aan het Haagse Binnenhof. Hij gaf begin 18de eeuw een boek uit met ontwerpen, dat een belangrijke rol speelde in de verspreiding van de stijl.

Meandermuur: Fruitmuur, in de vorm van een meander.

Metope: vlak tussen triglifien* in een fries van een Dorisch* hoofdgestel*.

Metselmozaïek: Meestal veelkleurig siermetselwerk gelijkend op mozaïek, vooral aan het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw toegepast als decoratie van boogvelden.

Mezzanino: Lage, halve of tussenverdieping, voorzien van kleine liggende rechthoekige, ovale of vierkante vensterlichten, meestal direct onder de daklijn.

Middenstijl: Verticaal deel in het midden van een kozijn, waartegen de twee helften van een venster of deur sluiten.

Motief: Vorm, figuur die op regelmatige wijze herhaald wordt of veelvuldig wordt toegepast bij verschillende gebouwen.

Muizentandlijst: Bakstenen lijst bestaande uit een laag koppen, die onder een uitkraging om en om uitgemetseld zijn of onder een hoek van 45 graden uitsteken, zodat een reeks van spitse tanden ontstaat.

Muuranker: Smeedijzeren staaf om balken en stijlen aan muren te bevestigen en deze tegen uitwijken te vrijwaren. Een muuranker bestaat uit een zogenaamde strop en een schieter. De horizontaal geplaatste strop is voorzien van een oog, waardoor de verticale schieter kan worden gestoken. De schieter drukt dan tegen het muurwerk en verdeelt de trekkrachten over de muur. Een muuranker kan recht, S-, X- of Y-vormig, maar ook rijk bewerkt zijn. Ook jaartalankers komen voor.

Muurdam: Smal gedeelte van een muur tussen twee gevelopeningen.

Muurstijl: Houten stijl in of tegen de muur ter ondersteuning van een horizontale balk.

Neg/negge: Dagkant* (zijkant) van een deur of een venster. Neggenblok: (natuurstenen) blok ter verlevendiging van de neggen.

Neoclassicisme: Een architectuurstroming van 1800 tot 1880. De hernieuwde interesse in de kunst van de klassieke oudheid was het gevolg van belangrijke archeologische opgravingen en studies in die periode. Kenmerkend is de toepassing van classicistische elementen als frontons*, kroonlijsten*, zuilen*, pilasters* e.d.

Neogotiek: Met deze architectuurstijl wilde men de gotische bouwkunst doen herleven. Er zijn twee fasen te onderscheiden:

#- Sinds circa 1740 als begeleidend verschijnsel van de romantische beweging, met name in Engeland. De Nederlandse variant hierop werd door koning Willem II rond het midden van de 19de eeuw geïntroduceerd. Deze neogotiek wordt stukadoorsgotiek of Willem II-gotiek genoemd.

#- Begin 19de eeuw voortkomend uit de liefde voor het (door het Middeleeuwse gildewezen bevorderde) ambacht, echtheid van materiaal en de eerlijkheid in constructie. In Nederland gangbaar van 1830-1910. Hier zijn vooral de neogotische kerken bekend, die in de tweede helft van de 19de eeuw na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie zijn gebouwd. Bekende architecten die bouwden in de neogotische stijl zijn P.J.H. Cuypers, E.J. Margry en A. Tepe.

Neorenaissancestijl: Neostijl (van 1875-1915) die in ons land de profane architectuur en onder andere de protestantse kerkelijke bouwkunst in het laatste kwart van de 19de eeuw beheerste. Vooral geïnspireerd op de Vlaamse en Noord-Nederlandse renaissance van het eind van de 16de eeuw/begin 17de eeuw, met als doel de eigen stijl van ons land te laten herleven. Karakteristieke elementen zijn: wandgeleding van

pilasters*, hardstenen banden*, lijsten en ornamenten, ontlastingsbogen* met gekleurd siermetselwerk, trapgevels* en sierankers*.

Nieuw Historiserende stijl: Als reactie op de nieuwe tendenzen in de architectuur werd van 1905 tot 1925 ook weer teruggegrepen op oude tradities en vormtalen. Hierbij werden moderne constructies niet geschuwd. Ook wel heroriëntatie genoemd. Het is een internationale stroming, die aan allerlei historische stijlmotieven ontleend is.

Nok: Horizontale snijlijn van twee dakvlakken, opperste rand van een dak.

Oeil de boeuf: (Frans: koeienoog) Klein rond, ovaal of achthoekig licht.

Ontginningsblok: Een door weteringen en kaden omgrensd gebied met een eigen waterhuishouding, verkaveld in door scheislotten gemarkeerde strookvormige, agrarische bedrijfseenheden (zie cope-ontginning*).

Ontlastingsboog: Boog gemetseld in een muur boven een raam- of deuropening om het erbovenliggende metselwerk te dragen.

Opkamer: Hoger dan andere kamers op dezelfde verdieping gelegen kamer. Meestal is deze hogere ligging veroorzaakt door een onderliggende, half verzonken kelder.

Oplichten: Het gedeeltelijk hoger plaatsen van een dak ten behoeve van een dakkapel*, venster of deur.

Oranjerie: Bouwwerk of kas, bij voorkeur met vensters op het zuiden, waarin 's winters niet-winterharde gewassen worden bewaard. Oranjerieën treft men vaak op grote buitenplaatsen aan.

Overkraging: Overstekende, gemetselde steenlagen om een muurverzwaring of uitspringend bouwdeel te ondersteunen.

Overstek: 1. Bouwdeel dat vooruitsteekt ten opzichte van het eronder gelegen deel.

2. Over de muur heen stekend gedeelte van het dak.

Palissade: Omheining van in de grond geslagen palen of staken, ter verdediging of beschutting. Vaak stonden er twee of meer palissaden achter elkaar.

Palladiaans venster: Zie Serlianavenster*.

Palladiostijl/Palladiaans: Classicistische bouwtrant*, gebruik makend van de kolossale orde zoals die door Andrea Palladio (1508-1580) is toegepast.

Paneel: Rechthoekig vlak, gevat in een omlijsting, toegepast in deur of luik. Als decoratief motief ook toegepast in een fries* of een liseen*.

Parterre: 1. Vlak stuk grond, beplant met bloemen en gras, lage buxusplanten of struiken, in geometrische patronen of perken. 2. Begane grond, gelijkvloers van een huis.

Paviljoen: Vooruitspringend gedeelte van een groot gebouw dat meestal afzonderlijk is overkapt.

Peerkraalprofiel: Profiel met twee diep ingesneden holten waartussen een peervormig gedeelte uitspringt. Gotisch motief. Veel toegepast bij sleutelstukken*, gewelven, pijlers* en neggen*.

Penant: Muurdam* of vensterdam.

Persienne: Vensterluik met in een raamwerk horizontale, schuin neergeklapte latten.

De latten zijn, in tegenstelling tot een moderne jaloezie, niet beweegbaar.

Piëdestal: Synoniem voor postament*.

Pijler, pilaar: Vrijstaande drager van een boog, hoofdgestel*, gewelf of balk.

Pilaster: Vierkante halfzuil, evenals een klassieke zuil voorzien van een basement* en een kapiteel*. Vooral in de gevelarchitectuur van de renaissance en barok toegepast, vaak op de hoeken van een gebouw.

Pinakel: Uit de gotische bouwkunst afkomstig verticaal decoratief ornament, boven en naast vensters en portalen*, op steunberen* (ter verzwaring) en borstweringen*.

Piron: Meestal bolvormig, op een voet staand ornament op de nok.

Plint: Lage lijst onderlangs een muur of wand, zowel binnen als buiten toegepast, vaak uitgevoerd in (geteerd) pleisterwerk.

Portaal: Onmiddellijk aan een ingang grenzende ruimte, waardoor men een gebouw binnentreedt.

Portiek: Vaak ingebouwde, aan de straatzijde geheel open ruimte, waarin zich de ingang van een gebouw bevindt. Van portico: zuilenhof, door zuilen gedragen voorhal.

Postament: Voetstuk.

Prieel: Een open, veelal in hout opgetrokken en met planten begroeide zitplaats of klein huisje in tuin of park.

Profiellijst: Lijst waarvan de dwarsdoorsnede een bewerkte vorm te zien geeft, bijvoorbeeld hol, bol, kraal (iets meer dan halfrond), kwartrond enz.

Profilieren: Een profiel, geleding* aanbrengen.

Puntgevel: Gevel eindigend met een driehoekig bovendeel, overeenkomend met de vorm van het aansluitende zadeldak*.

Raam: Het vaste of beweegbare raamwerk binnen een kozijn dat het glas omvat. Zie ook venster*.

Rationalisme: Een naar vernieuwing en rationele vormtaal strevende bouwtrant (circa 1900-1920), waarbij het dragende karakter van muren, bogen en pijlers wordt benadrukt, vaak met gebruik van schoon metselwerk en contrasterende blokken en banden*. Architect H.P. Berlage, die de beurs in Amsterdam bouwde, was de voorman van deze stroming.

Redoute: Algemene benaming voor een eenvoudig, gesloten defensief veldwerk met aarden wal, al of niet voorzien van een natte of droge gracht.

Renaissancestijl: In Italië in de 15de eeuw ontstaan. In Nederland ruim een eeuw later geïntroduceerd. In eerste instantie werd in Nederland door Italiaanse architecten en kunstenaars of naar voorbeeld van hun werk gebouwd. De stijl heeft in de periode 1565-1630 in Nederland een geheel eigen ontwikkeling doorgemaakt, die Hollandse renaissance genoemd wordt. Deze periode valt samen met het maniërisme: de officiële naam voor deze bouwtijd. De Hollandse renaissancestijl is een combinatie van de traditionele baksteenbouw en details, die op de architectuur van de klassieke oudheid zijn geïnspireerd. Bekende bouwmeesters waren Lieven de Key (Haarlem) en Hendrick de Keyser (Amsterdam).

Rijndak, -dekking: Leibedekking van schubvormige leien, die in enkele dekking in schuin oplopende rijen gelegd worden, zoals in Duitsland gebruikelijk.

Risaleren: Het vooruitspringen van een gevelvlak.

Risaliet: Midden- of hoekrisaliet. Vooruitspringende gevelpartij die over de gehele hoogte doorloopt. In een middenrisaliet bevindt zich veelal de ingangspartij.

Rocaille: Aan rotsvormen ontleend siermotief, waaraan het rococo zijn naam ontleent.

Roede: 1. Dunne houten of stalen lat in een raam. 2. De stijlen waarlangs de kap van een hooiberg op en neer kan worden bewogen.

Roedenverdeling: Bij een raam de verschillende kleine ruitjes die binnen één raamwerk op hun plaats worden gehouden met behulp van houten latten of roeden.

Roef: 1. Brede, opstaande strook in een met metaalplaten afgedekt dak, aangebracht over de naad tussen twee platen. 2. Driehoekige gemetselde muur- of steunbeerafdekking.

Rollaag: Reeks van gemetselde stenen op hun kant als afdekking van gevels, muren of vensteropeningen.

Rolwerk: Ornament uit de renaissance met een omkrullende rand; wordt toegepast als decoratie van gevels en als omlijsting van o.a. cartouches*.

Romaans: Van 950 tot 1250. Architectuur met een sterk gesloten karakter, strakke bouwvolumes en kleine gevelopeningen. Ingetogen stijl met rondboogmotieven, lisenen* en rondboogfriezen. Ook als neostijl in de 19de eeuw toegepast.

Rooilijn: Lijn die de grens aangeeft van de openbare weg, richtlijn waarlangs gebouwd wordt.

Rozet: Om een middelpunt in een regelmatige vorm gerangschikte tracering, als bladeren van een bloem.

Rustica: Ruw gehakt natuursteen of grof pleisterwerk ter accentuering van bepaalde delen van de gevel, als plint*, voetstuk, omlijsting en banden. Rustica werd ook toegepast om een robuuste indruk te geven, daar het materiaal onbewerkt lijkt.

Samengesteld: Uit verschillende bestanddelen gevormd, bijv. één groot raam gevormd d.m.v. een aantal samengevoegde kleine ramen.

Schacht: Opgaand deel van een zuil*, pilaster* e.d. tussen basement* en kapiteel*.

Schans: Versterking in het veld opgeworpen, verschansing.

Schenkelspant: Kapspant met gebogen (spitsboogvormige) spanten*. Ook:

Philibertspant, ontwikkeld door de 16de-eeuwse Franse architect Philibert Delorme.

Schepradmolen: Een molen waarbij het molenwerktuig het scheprad in beweging brengt. Met de schoepen van het rad wordt het water naar een ander niveau geschept.

Schieter: Zie muuranker*.

Schilddak: Dak met twee driehoekige schilden aan de smalle zijden en twee trapeziumvormige aan de lange zijden.

Schoor: Stut, steunende paal, meestal in schuine stand. Een schoor brengt een zijdelings verband tot stand.

Schoren: Met een schoor* steunen.

Schouderstuk: Hier gebruikt voor de uitgemetselde muurvlakken aan de voet van de schuine zijden van een puntgevel, ook oren* genoemd.

Schouw: Stookplaats inclusief boezem* en bekleding daarvan (schoorsteenmantel).

Schuifvenster: Het geheel van kozijn*, raam en ruiten, waarbij het boven- en benedendeel van het raam verticaal langs elkaar kunnen schuiven. Dit type venster is aan het einde van de 17de eeuw ontwikkeld. In de 18de eeuw hadden zowel het onder- als het bovenraam een roedenverdeling. In de 19de eeuw werd het aantal ruiten verminderd tot zes of acht en werd het bovenste deel van het raam vastgezet, zodat alleen het onderste, grootste deel met vier ruiten verschoven kon worden. Aan het einde van de 19de eeuw verdween het zesruits schuifvenster en maakte men schuiframen met een tussenstijl (T-venster). In de 20ste eeuw verdween ook deze tussenstijl (H-venster) en werd het bovenraam veelal voorzien van glas-in-lood.

Segmentboog: Ontlastingsboog* met een uitsnede van minder dan een halve cirkel.

Serlianavenster: Decoratief driedelig topvenster waarvan in de regel het middelste venster hoger en/of groter is. Laat 19de-eeuws. Er is een grote variatie aan afsluitingen van de vensters: rondboogvormig en keperboogvormig zijn het meest toegepast. Ook: Engelenvenster. Verwijst naar een typisch motief van de Italiaanse architect S. Serlio.

Serre: (Frans: broeikas) Voornamelijk uit glas (gevat in ijzer of hout) bestaande uitbouw aan een woonhuis, die via deuren in directe verbinding met de tuin staat; voornamelijk vanaf de 19de eeuw.

Sieranker: Met motieven zoals bloemen, spiralen, drakenkoppen e.d. bewerkt muuranker*.

Sleutelstuk: Langwerpig plat stuk hout tegen de onderzijde van een balkeinde. Vaak is een sleutelstuk versierd met een profiel. Deze ornamentering was modegevoelig en is derhalve een goede indicatie van de bouwperiode.

Sluitsteen: De middelste steen van een gemetselde boog, die als laatste afsluiting geplaatst wordt. Evenals aanzetstenen* is de sluitsteen vaak in natuursteen uitgevoerd.

Smoren, gesmoord: Wanneer de oven aan het einde van het bakproces wordt afgesloten, ontstaan door de rookontwikkeling (reduceren van zuurstof) grijze pannen. Dit proces heet smoren, en de pannen worden 'gesmoorde' of blauwe pannen genoemd.

Snijraam: Van (rijk) houtsnijwerk voorzien bovenlicht boven een deur.

Souterrain: Onderhuis, benedenverdieping die gedeeltelijk lager dan de begane grond ligt, maar niet zo diep als een kelder, en daarom behalve als bergplaats ook voor bewoning bruikbaar is.

Spaarveld: Ondiepe nis in het metselwerk.

Spant: Driehoekige opbouw van balken, bestaande uit de horizontale van muur tot muur lopende kap- of trekbalk, ook wel zolderbalk genoemd, en twee schuin tegen elkaar geplaatste kap- of spantbenen.

Speklaag: Band van natuursteen als afwisseling in het metselwerk van baksteen.

Spiltrap: Wenteltrap waarvan de treden aan het einde in een spil opgesloten zijn en aan het andere einde in een ronde omvattingmuur of in een buitenboom die zich naar boven wentelt.

Spitsboog: Wordt gevormd door twee elkaar snijdende bogen met een gelijke straal. Is veelvuldig toegepast in gotische en neogotische kerkelijke bouwkunst.

Sporen- of sparrenkap: Kap bestaande uit dunne ongeschaafde stammen, rustend op horizontale balken of gordingen, waarop de dakbedekking is aangebracht.

Staafvormig: rechthoekige staafvorm. Doorgaans gebruikt voor gebouwen met een (langgerekte) rechthoekige plattegrond, zoals langhuisboerderijen* en diep*- of dwarshuizen*.

Stalvenster: Halfronde of afgeronde venster met ijzeren raam.

Steekkap: Kap die insnijdt op een grotere kap. Een steekkap is meestal toegepast om meer lichtinval te krijgen en om grote delen van de hoofdkap minder laag te laten neerkomen.

Steunbeer: Verticale gemetselde muurverzwaring om zijwaartse druk van de kap en eventuele gewelven op te vangen.

Stijl: Loodrechte stut of rechtstandig onderdeel van een deur, kozijn* of gebint*.

Stolpraam: Dubbele ramen die op elkaar aansluiten door middel van een uitgeholde lijst op het ene raam waarin een bolle lijst van het andere raam wordt opgesloten.

Strek: 1. Verticale bovenafsluiting van een venster of deur om de druk van het muurwerk erboven op te vangen. De stenen zijn vaak enigszins straalsgewijs geplaatst en hebben zo evenzeer een decoratieve functie als een constructieve functie. Wanneer een strek aan de bovenzijde getrapt is, wordt hij ook hanenkam* genoemd. 2. Daarnaast wordt de term strek ook gebruikt als aanduiding voor de lange smalle zijde van een baksteen.

T-huisboerderij: Boerderij van het hallenhuis*type, waarbij het woonhuisgedeelte (voorhuis) dwars op het achterhuis* is geplaatst. Beide delen zijn voorzien van een eigen dak. Ook dwarshuisboerderij genoemd.

T-venster: Schuifvenster* waarvan het onderste deel van een middenstijl* is voorzien. Deze stijl en de dwarsregel vormen de letter T.

Tandlijst: Lijst van blokjes. In metselwerk gevormd door om en om uitspringende koppen*. Als de koppen onder een hoek van 45 graden geplaatst zijn wordt de term muizentandlijst* gebruikt.

Telmerk: Gesneden of gehakt merk op onderdelen van een houtconstructie, die samen een gebint* vormen.

Tentdak: Dak met vier of meer gelijkbenige driehoekige schilden, die samenkomen in één punt.

Terrazzo: Bekleding van vloeren, wanden, kuipen en aanrechten met veelkleurige (marmer)stukjes, gebond in een cementmortel. Na verharding glanzend geschuurd.

Techniek afkomstig uit Italië. Ook bekend als terrazzo granito.

Timpaan: Het in een fronton* besloten veld*.

Tongewelf: Gewelf waarvan de dwarsdoorsnede een halfronde cirkel of spitsboog is. Het gewelf ontstaat door de boogvorm in één richting vele malen te herhalen, zodat de kruin van het gewelf uit één rechte lijn bestaat.

Topgevel: Gevel met een in een punt uitlopend geveldeel. Een topgevel staat meestal aan de korte zijde van een gebouw of vormt de hoofdgevel van een risaliet*.

Topgeveldecoratie: Veelal in hout uitgevoerde versiering in de top van de gevel, variërend van een eenvoudig beschot tot een rijk uitgevoerd, opengewerkt houtsnij-, draai- en zaagwerk.

Toscaanse orde, zuil: Een door de Romeinen vereenvoudigde versie van de Dorische* orde. De Toscaanse orde kenmerkt zich door de gladde ongecannelleerde (zie cannelure) zuil*.

Tracering: In baksteen, natuursteen of soms in hout uitgevoerde decoratieve vulling, in het bijzonder in de koppen van gotische vensters, nissen en muurvlakken.

Trapgevel: Gevel waarvan de top zich trapsgewijs versmalt.

Trasraam: De onderste acht à tien lagen van het metselwerk, opgetrokken in veelal harde baksteen met harde specie om het optrekken van vocht tegen te gaan.

Travee: Begrip bij de vlakverdeling van gevels. De afstand tussen twee opeenvolgende steunpunten in de lengterichting van een gebouw of bouwonderdeel, vaak met een deur of venster. Ook als of vensteras genoemd.

Trekbal: Balk die de zijdelingse trekkrachten opvangt aan de voet van een kapconstructie.

Triglif: Versiering bestaande uit verticale elementen in een fries* van een Dorisch* hoofdgewel*.

Tudorstijl: Architectuurstijl in Engeland ten tijde van de Tudors, in het bijzonder ten tijde van Hendrik VIII (1509 tot 1547). Overgangsstijl aan het einde van de gotiek met elementen uit de Italiaanse renaissancestijl. Ook als neostijl in de 19de eeuw.

Tuiles du Nordpan: Machinaal vervaardigde vlakke dakpan met rechts aan de zijkant een bolle rand die over de aangrenzende pan komt te liggen. Herkenbaar door de twee segmentboogvormige 'nopjes' aan de bovenzijde.

Tuitgevel: Puntgevel*, vaak met links- en rechtsonder een klein horizontaal gedeelte (schouderstukken*) en aan de bovenzijde eindigend in een smalle, rechthoekige tuit.

Uitkragen: 1. Geleidelijk overstekend uitmetselen van steenlagen. 2. Uitsteken.

Uitmetselen: Ten opzichte van het eronder gelegen vooruitspringend metselen.

Vechtformaat: B Alle productiegebieden van baksteen hadden eigen formaten en benamingen voor hun bakstenen. Het Vechtformaat is wat dunner dan het meest gebruikelijke Waalformaat.

Veld: Uitspringend of uitgespaard vlak t.o.v. de omlijsting.

Venster: Lichtopening in een muur. Zie ook raam*. Ook benaming voor de opening in combinatie met de invulling van de opening, zoals in schuifvenster* en Serlianavenster*.

Veranda: Open of met glas gesloten uitbouw aan een woonhuis.

Verblendsteen: Gladde baksteen.

Verjonging: 1. Term die gebezigd wordt wanneer hoger gelegen volumes van een bouwwerk versmallen. 2. Het naar boven toe iets dunner worden van zuilen.

Versnijding: Versmalling van opgaand metselwerk met sprongen.

Viering: Kruising van schip en dwarsbeuk van een kruiskerk.

Villa: Oorspronkelijk een buitenverblijf van een aanzienlijke Romein, in de Middeleeuwen in Nederland ook de woning van een notabele. Thans de aanduiding voor een vrijstaande, aanzienlijke woning. De stadsvilla is ontwikkeld in de tweede helft van de 19de eeuw toen het voor een grotere groep stedelingen financieel mogelijk werd huizen te laten bouwen te midden van veel groen. De inspiratiebron voor deze villa was de Middeleeuwse bouwtraditie van vakwerkhuisen. De nadruk lag op een onregelmatig gevormde dakpartij en een asymmetrische gevelopbouw.

Karakteristiek zijn het siermetselwerk, de houten topgeveldecoratie*, de gedeeltelijke bepleistering van de gevels of het siermetselwerk in gekleurde baksteen of natuursteen op constructieve punten.

Vlechtingen: Wigvormige, gemetselde inzetstukken toegepast bij puntgevels* als versteviging van het metselwerk langs de schuine zijanten, meestal vier tot acht lagen breed.

Vleugeldeur: Dubbele deur waarvan de helften met een naald aan elkaar sluiten, dus zonder middenstijl*.

Vleugelstuk: Een houten of stenen klauw die ter verfraaiing, gewoonlijk paarsgewijs, aan weerskanten van een geveltop of dakkapel* is geplaatst. Zie klauwstuk*.

Voeg: Naad tussen de stenen van muur- en metselwerk. De horizontale voeg heet lintvoeg, de verticale stootvoeg.

Voet: Basement* of plint* van een muur of het onderste deel van een dak, geleding etc.

Voluut: Spiraal- of krulvormige versiering van Ionische* of Corinthische kapitelen*; ook toegepast als krul voor klauw*- of vleugelstukken* van gevels, deuren of vensteromlijstingen.

Voorhuis: Voorste gedeelte van een boerderij waarin gewoond wordt.

Voorsprong: Uitspringend gedeelte van een gebouw of een muur.

Wagenschuur: Bijgebouw bij een boerderij voor opslag van machines en wagens, doorgaans gecombineerd met berging, jongveestal en/of paardenstal en ook voorkomend in combinatie met een zomerhuis*.

Wang: Decoratieve zijkant van een dakkapel*, ook wel klauwstuk* genoemd.

Waterlijst: Lijst met hellend bovenvlak, waarlangs regen afvloeit. Een waterlijst is van onderen voorzien van een holte (waterhol) om het regenwater vrij van de muur te laten afdruipen.

Wenkbrauw: Enigszins uitkragende, gemetselde of gepleisterde decoratieve band aan de bovenzijde van een venster of deur.

Wurf: Terrein waarop werkzaamheden plaatsvinden. Hier gebruikt voor de aanduiding van het agrarische erf, de weg waarlangs de agrarische bedrijfsgebouwen zich bevinden en het transport plaatsvindt. Doorgaans met halfverharding in grind en achter soms met klinkers bestraat.

Werkkeuken: Werkruimte achter de brandmuur van een boerderij, uitgerust met onderdelen zoals spoelbakken, waterpomp en/of waterfornuis en doorgaans in gebruik bij de zuivelbereiding.

Windveer: Plank aan weerskanten van een rieten of pannendak ter afdekking van de voorrand, veelal voorzien van decoratief houtsnij- of zaagwerk.

Wolfdak: Dak met afgeschuinde kanten (wolfeinden) aan de korte zijden.

Wolfseind: Afgeschuinde kant van een zadeldak of wolfskap.

Zaalkerk: Eénbeukige en rechthoekige kerk.

Zadeldak: Dak met twee dakschilden* die aan de bovenzijde bij de nok* samenkomen.

Zakgoot: Goot tussen twee dakvlakken, of tussen een dakvlak en een opgaande muur.

Zeeg: Geleidelijke buiging aan de voet van een dak.

Zichtas: Een in een ontwerp getrokken lijn, vanuit de as van symmetrie van een huis of ander uitgangspunt naar een bepaald karakteristiek punt in het verschiep getrokken, waarlangs het uitzicht vrij is.

Zijbeuk: Ruimte in een kerk naast en evenwijdig aan het middenschip.

Zijlicht: Smal raam naast een deur.

Zoldering: Vlakke houten overdekking van een kamer of ander vertrek.

Zomerhuis: Bijgebouw naast een boerderij gelegen, met vóór een gedeelte waar het dagelijks leven en het kaas- en botermaken zich in de zomer voltrok. Doorgaans gecombineerd met een jongveestal en/of paarden- en wagenschuur erachter.

Zuil: Kolom of drager, met een schacht*, die op een voetstuk of basement* rust en bekroond wordt door een kapiteel*.

Bijlage 3 Bronnen

Bronnen

Arve, P.Y. ten, 'De Lange Kerkdam, een dijk van een dam', 2012;
Beckers, Ch., 'Wassenaar 1910-19140; Een historisch geografische analyse 1910-1940', scriptie V.U., Amsterdam 1984;
Bewonersvereniging 'De Kieviet', 'Een eeuw Park de Kieviet 1910-2010', 2010;
Blok, E., M. Laméris, R. van Lit, C. Scheffer en A. de Vries, 'Villa Maarheeze', TasT, 2008;
Dietz, L., 'Duinrell, Kroniek van een familiebedrijf, 1935-2010', Uitgeverij Weerdsuis, 2010;
Diverse uitgaven Comité Open Monumentendag Wassenaar;
Fanelli, G., 'Moderne architectuur in Nederland, 1900-1940', 's Gravenhage 1978;
Lit, R. van, 'Geschiedenis en verklaring van de straatnamen in Wassenaar', Boeckhuys Wassenaar B.V., 1989;
Lit, R. van, et.al, 'Jong Monumentaal Wassenaar', 2003, TasT;
Lit, R. van en C. Scheffer, 'Boerenerfgoed. Het boerderijenboek van Voorschoten en Wassenaar', 2006, TasT;
Lit, R. van en G. Bouwman, 'Sociaal ondernemen in een kapitalistisch bolwerk. De geschiedenis van de Wassenaarsche Bouwstichting', Wassenaarsche Bouwstichting, 2011;
Lit, R. van en E. Janson, 'Wassenaar in woord en beeld', Historische Vereniging Oud Wassenaar, herdruk 2011;
Lit, R. van, M. Efdée, M. Laméris, C. Scheffer, 'Wijk Burgwey in historisch perspectief', TasT, 2013;
'Moderne bouwkunst in Wassenaar 1900-1965', 2007, uitgave Comité Open Monumentendag Wassenaar;
Scheffer, C., 'Jongere bouwkunst en stedenbouw, Wassenaar (Monumenteninventarisatieproject Zuid-Holland)', provincie Zuid-Holland, 1993.
Scheffer, C., 'De stedenbouwkundige ontwikkeling van een buitenplaatsenlandschap naar een bosrijk villadorp; De waardering voor en omgang met historische buitenplaatsen in Wassenaar na 1900', in: Buitenplaatsen (Jaarboek Monumentenzorg 1998), 29-47.
Katern in tijdschrift Monumenten "Leidschendam-Voorburg, Voorschoten en Wassenaar, Samenwerken aan cultuurhistorie, landschap en natuur", september 2009, diverse auteurs.

Literatuur/bronnen militair erfgoed

Advies van de Raad voor Cultuur aan de Staatssecretaris voor OCW, inzake de Atlantikwall, Den Haag 2005
Neisingh, C.N.J., Verbeek, J. 'Duitse bunkers aan het Wassenaarsslag', Den Haag 1993
Neisingh, C.N.J., Verbeek, J. 'Het bunkercomplex Rijksdorp te Wassenaar', Den Haag 1996
Peters, M., 'Merck toch hoe sterck, verdedigingswerken in Wassenaar', Wassenaar 2004 (OMD-boekje)
Stichting Menno van Coehoorn en Werkgroep Verdedigingswerken vanaf 1915, Duitse Militaire werken uit de Tweede Wereldoorlog, 'Zand Erover? Landelijke inventarisatie en selectievoorstel', Den Haag 2003
Rolf, R., H. Sakkers, 'Duitse Bunkers in Nederland', Middelburg 2005
Onderzoek drs. Brigitte Giesen-Geurts voor RCE t.b.v. afhandeling diverse Atlantikwall-dossiers tussen 2009 en 2012
Registeromschrijvingen RCE: Velsen Batterij Heerenduin, Batterij Olmen en Landfront Vlissingen

Literatuur/bronnen architecten (behalve reeds genoemde titels)

Van asbeck

Asbeck, J.B. van, 'Restauratie huis Sparrendaal', Bulletin KNOB, 17(1964), 123-140;
Asbeck, J.B. van, 'Van middeleeuws jachtslot tot hedendaags museum', Bouw, jrg 39, 26(1984), 41-44; www.vanasbeck.com/o2_geschiedenis.aspx;
Kroon, E, 'Baron van Asbeck, Twee kerken geïnspireerd door Le Corbursier', TU Delft, 2010;

Baanders

Baanders, H.A.J., K.P.C. de Bazel, J.W., Hanrath, H. van der Kloot Meijburg, J.H.W. Leliman, A.W. Weissman, 'Behoud der schoonheid van Nederland', Bouwkundig Weekblad, jrg 30, 23(1910), 284-285;
Bewonersvereniging 'De Kieviet', 'Een eeuw Park de Kieviet 1910-2010', 2010;
Fanelli, G., 'Moderne architectuur in Nederland, 1900-1940', 's Gravenhage 1978, 230-232;
In Memoriam H.A.J. Baanders, Bouwkundig Weekblad, jrg 71, 25-26(1953), 197;

Bontenbal

Bontenbal, A., 'School voor openbaar onderwijs te Wassenaar', *Klei*, jrg 25, 4(1933), 25-27;
Bontenbal, A. en Herman van der Kloot Meijburg, *Landelijke Bouwkunst*, deel 1 *Kleine landhuisjes en andere eengezinswoningen*; Deel 2: Openbare gebouwen, scholen, raadhuis, kerkje enz., Amsterdam, 1928-1929;
Bontenbal, A., *Hoe bouwt men?: Wat men moet weten voor men gaat bouwen*, Amsterdam, 1967;
Herdenkingsuitgave Opgang (orgaan van de Nederlandse Protestantenbond) 'N.P.B. Wassenaar 50 jaar in eigen huis', november 1974.
Plantenga, J.H., 'Politiebureau enz. te Wassenaar', *Vademecum der Bouwvakken*, 1927, 11, 250-254;
'Scholencomplex te Wassenaar', *Klei*, jrg 24, 9(1932), 97-1;

Eschauzier

Bontenbal, A., 'Landhuizen en interieurs: Landhuis 'De Wijze Uilen', Het Landhuis: Onze Tuinen met Huis en Hof, (1930) 718-720;
'Een Romantisch huis', *Levende Kunst*, (1918), 74-80;
Werf, J. van der, 'F.A. Eschauzier 1889-1957. Een orde voor zintuigen', Rotterdam, 1999.
'Woonhuizen in Wassenaar', Bouwkundig Weekblad, (1957), 313-314.

Fokke van Duyn

Buffinga, A., 'Recent werk van A. Fokke van Duyn', Bouw, jrg 21, 38(1966), 1456-1465;
Fokke van Duyn, A., 'Landhuis aan de Dwarsweg te Wassenaar', Bouwkundig Weekblad, jrg 72, 29-30(1954), 258-262;
Fokke van Duyn, A., 'Landhuis te Wassenaar', Bouw, jrg 13, 48(1958), 1250-1251 (over Slingerweg 13);
Fokke van Duyn, A., 'Woonhuis te Wassenaar', Bouw, jrg 13, 48(1958), 1246-1249 (over huis Konijnenlaan /hoek Nachtegaallaan);
Fokke van Duyn, A., 'Bungalow aan de Koekoekslaan te Wassenaar', Bouwkundig Weekblad, jrg 76, 17(1958), 203-205;

Fokke van Duyn, A., 'Woonhuis te Wassenaar', *Bouwkundig Weekblad*, jrg 78, 21(1960), 461-463 (Woonhuis Van Keppel);
Groenendijk, P., 'Het eigen huis. Hedendaagse villawijken in Nederland', *Archis* 3(1995), 28-33;

Houbolt

Bolten, J.C., 'Een dubbelvoudig landhuis te Wassenaar architect P.J. Houbolt', *Het Landhuis waarin opgenomen Onze Tuinen met Huis en Hof*, jrg 28, 24(1933), 969-971;

Van Lindonk

Bolten, J.C., 'Eenige nuttige wenken omtrent garagebouw', *Het Landhuis waarin opgenomen Onze Tuinen met Huis en Hof*, jrg 27, 6(1932), 233-235;
Bontenbal A., 'Dubbel landhuis in het villapark "de Pauw" te Wassenaar. Architect H.W. van Lindonk', *Onze tuinen met Huis en Hof*, jrg 25, 41(1930), 861-862;
Bontenbal, A., 'Landhuis te Wassenaar', *Weekblad voor het Landhuis Onze Tuinen met Huis en Hof*, jrg 26, 39(1931), 1052-1053;
Frequin, A., *Landhuizen van Herman van Lindonk*, Leiden, 1931
(NAi boeknr 3070 depot locatiecode 226C04);

Wils

Berlage, H.P., A. Keppler, W. Kromhout, J. Wils, 'Arbeiderswoningen in Nederland', Rotterdam, 1921;
Vries, R. de, 'Jan Wils, 75 jaar, Bouw', jrg 21, 8(1966), 275;
Wils, J., *De sierende elementen van de bouwkunst*, Rotterdam, 1923;
Wils, J., 'De vereenvoudiging van de woning', *Het Bouwbedrijf*, jrg 2, 4(1925), 142-144;
'Jan Wils overleden', *Bouw*, jrg 27, 11(1972), 395.

Literatuur/bronnen bollencultuur

Goor, N. van, Nizet, L., 'De architectuur van de bloembollencultuur in Monumenten van een nieuwe tijd, in: *Jaarboek Monumentenzorg 1994*, Zwolle/Zeist 1994.
Lit, R. van, Scheffer, C., Boerenerfgoed, het boerderijenboek van Voorschoten en Wassenaar, Hollandsche Rading 2006.
Mooyman, N., Het ontstaan en de teloorgang van de Wassenaarse bollenteelt, in: *Koopmansgeest-Monumenten van de handel. Open Monumentendag Wassenaar 2002*.
Mooyman, N., Het voorjaar bloeit niet meer in Wassenaar, in: *Wassenaar op de kaart, Wassenaar Open Monumentendag 2009*.
Nijhof, P., Schulte, P., Herbestemming bollenschuren, in: *Jaarboek Monumentenzorg Instandhouding, Zeist/Zwolle 1999*.
Popma, M., Beelden van bollenschuren, het cultureel erfgoed van de Bloembollenstreek 1850-1940, Lisse 1998.

Archieven

Bouwarchief/bouwdossiers gemeente Wassenaar
Archief Nederlands Architectuurinstituut
Monumentenregister RCE

Digitale bronnen

www.bonas.nl
www.reliwiki.nl
www.wikipedia.nl

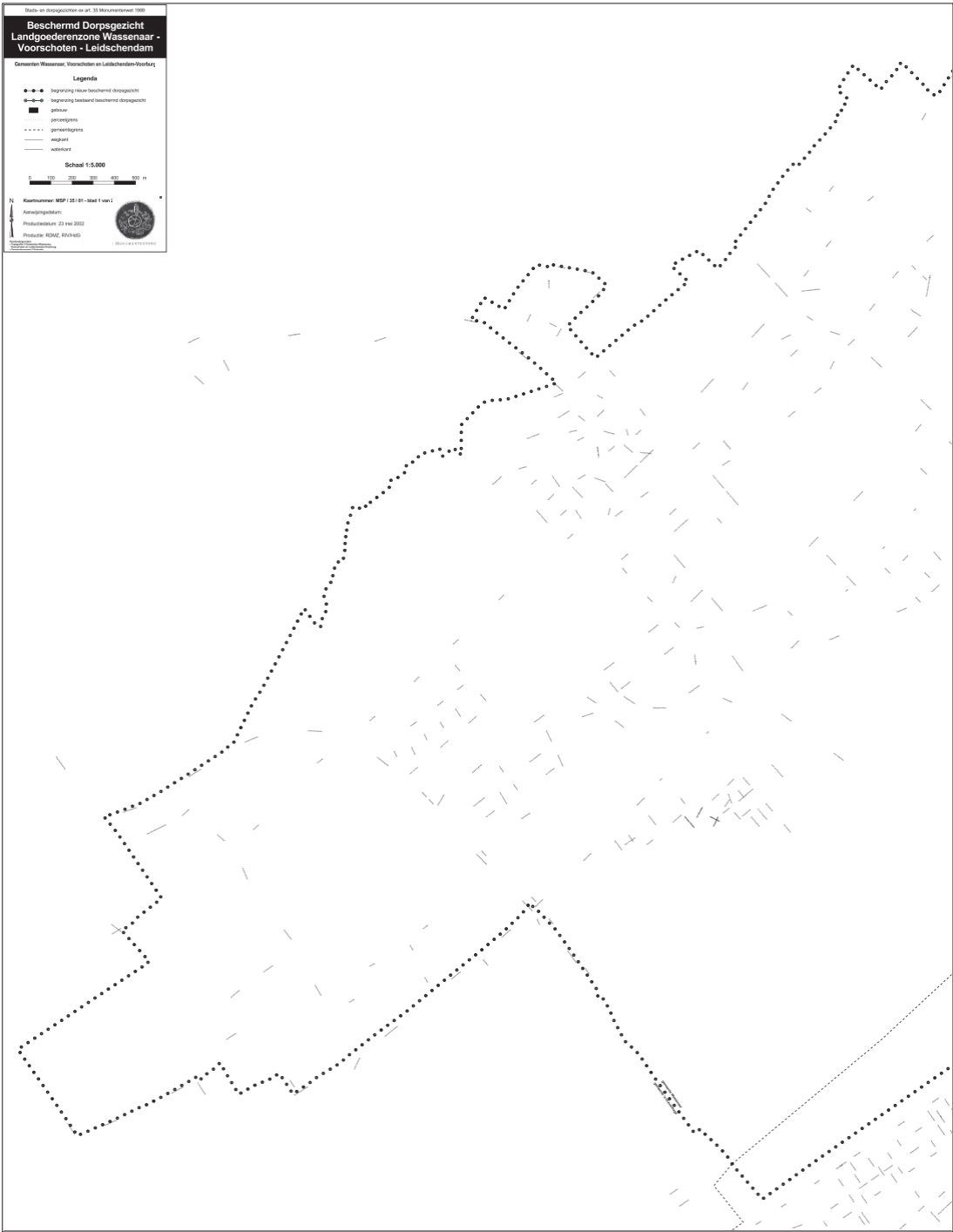
Diverse internetbronnen voor informatie over architecten en opdrachtgevers.

Bijlage 4 Beschermd gezicht Wassenaar

Bijlage 4 Beschermd dorpsgezicht Wassenaar Kaart -oost

Bijlage 4 Beschermd dorpsgezicht Wassenaar Kaart -west

Bijlage 5 Toelichting op het bepalen van cultuurhistorische waarde en de gehanteerde criteria

Bijlage 5 Toelichting op het bepalen van cultuurhistorische waarde en de gehanteerde criteria

Het begrip 'cultuurhistorische waarde' met betrekking tot het gebouwde erfgoed kent de volgende algemene definitie: "de aan een bouwwerk of gebied toegekende waarde, gekenmerkt door het beeld dat is ontstaan en het gebruik dat de mens in de loop van de geschiedenis van dat bouwwerk of dat gebied heeft gemaakt". Het begrip cultuurhistorische waarde kan betrekking hebben op zaken en gebieden met een geschiedkundige, bouwhistorische, stedenbouwkundig en/of cultuurlandschappelijke waarde. Daarnaast wordt uitgelegd dat het niet vereist is dat op het terrein ook een bouwkundig monument voorkomt om over een 'cultuurhistorisch waardevolle zaak' te kunnen spreken; het kan bijvoorbeeld ook om parken, tuinen en een perceel met een of meer bomen, hekwerken of lantaarnpalen gaan.

Bij de cultuurhistorische waarden zijn de landelijk gehanteerde hoofdcriteria:
cultuurhistorische en wetenschappelijke waarde
architectuurhistorische en esthetische waarde
stedenbouwkundige/ensemblewaarde

Ieder van de hoofdcriteria wordt tevens beoordeeld op de intrinsieke criteria:
gaafheid
herkenbaarheid
zeldzaamheid

Nadere uitwerking criteria in het Wassenaarse erfgoedbeleid voor gebouwd erfgoed

1. Cultuurhistorische en wetenschappelijke criteria: het object in de geschiedenis

a. Nederzettingshistorie

Het object is van belang als bijzondere uitdrukking van een geografische, landschappelijke, en / of bestuurlijk ontwikkeling.

b. Historische waarde

Het object is van belang vanwege een plaatselijk, regionaal en / of landelijk historisch gegeven, zoals bekende bewoners, beroepen, bijzondere activiteiten en / of gebeurtenissen.

c. Sociaal economische waarde

Het object is van belang vanwege de bestemming die verbonden is met bijvoorbeeld een sociaalhistorische, economische, technische of religieuze ontwikkeling.

De cultuurhistorische en wetenschappelijke criteria bezien het object in de geschiedenis. Door aspecten van plaats, tijd en / of functie vormt het object een tastbare herinnering aan belangrijke historische gebeurtenissen of ontwikkelingen in de gemeente Wassenaar. Beeld dragers van sociaal-culturele waarde op buurt/wijkniveau zijn lokaal van groot belang.

2A. Architectuurhistorische en esthetische criteria: het object als zodanig

a. Bouwstijl

Het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant – al dan niet met plaatselijke variaties – en van belang vanwege zijn esthetische kwaliteiten.

b. Ontwerper

Het object is van bijzonder belang voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, interieur-, tuin- of stedenbouwkundige ontwerper of een beeldend kunstenaar.

c. Bouwtype

Het object is van belang als goed voorbeeld van een functionele en / of typologische ontwikkeling.

d. Detaillering

Het object is van belang vanwege het bijzonder materiaalgebruik, detaillering, kleurgebruik en / of de ornamentiek.

e. Interieur

Het object is van belang vanwege de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur (onderdelen), of vanwege bepaalde interieuronderdelen.

f. Bouwtechniek

Het object is van bijzonder belang voor de geschiedenis van de architectuur, bouwhistorie en / of bouwtechniek.

De architectuurhistorische criteria bezien het object als zodanig. Het object dient karakteristiek te zijn voor een bepaalde periode, een bepaalde architect of een bepaalde functie. De toegepaste detaillering en / of nog aanwezig interieuronderdelen en / of aspecten van bouwtechniek kunnen in belangrijke mate bijdragen aan de monumentwaardigheid van het object.

2B. Bouwhistorische criteria: het object en zijn bouw-, verbouwings- en gebruiksgeschiedenis

a. Bouw- en verbouwingssporen

Het object is van belang vanwege de aanwezige bouw- en verbouwingssporen.

b. Materiaal (gebruik)

Het object is van belang vanwege het bijzondere materiaal(gebruik).

c. Bouwtechniek

Het object is van belang vanwege de bijzondere constructie (wijze), bouwwijze of bouwtechniek.

d. Structuur

Het object is van belang vanwege de (historische) gegroeide structuur.

e. Wetenschappelijke bron

Het object is van belang als wetenschappelijke bron.

f. Bouwhistorische verwachting

Het object is van belang vanwege de verwachting dat het aan één of meer van de bovenstaande bouwhistorische criteria voldoet. Deze verwachting dient gebaseerd te zijn op een bouwhistorische inventarisatie c.q. verkenning.

De bouwhistorische criteria plaatsen het object in zijn bouw- verbouwings- en gebruiksgeschiedenis. Het object dient een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van de kennis over de bouwgeschiedenis, bouwtechniek en historische ontwikkeling van de gemeente Wassenaar. Aspecten als bouwmassa, gevels, constructie, structuur, materiaalgebruik en bouwtechniek evenals (interieur)afwerking, inclusief (sporen van) wijzigingen en toevoegingen kunnen hiervoor relevante informatie opleveren.

3. Ensemblewaarde: het object in zijn omgeving

a. Concept

Het object is een beeldbepalend onderdeel van een belangrijk stedenbouwkundig en/of landschappelijk concept.

b. Gegroeid geheel

Het object is onderdeel van een historische gegroeid stedenbouwkundig en / of landschappelijk samenhangend gebied en speelt daarbij een beeldbepalende rol.

c. Verkaveling

Het object is van bijzondere betekenis vanwege de wijze van verkaveling, inrichting of fysische gesteldheid van het perceel.

d. Ensemble

Het object heeft een ensemblewaarde in relatie met de omringende bebouwing of met park / tuin, groenvoorzieningen, wegen, wateren, en / of bodemgesteldheid. Er is sprake van een ruimtelijk-functionele relatie tussen de onderdelen onderling.

e. Silhouet

Het object is van bijzondere betekenis voor het aanzicht van streek, stad, dorp of wijk.

De stedenbouwkundige criteria plaatsen het object in zijn omgeving. Het object dient karakteristiek te zijn voor de ruimtelijke en structurele ontwikkeling van het dorpscentrum, de villawijken en het buitengebied.

Naast de bovenstaande intrinsieke criteria worden de criteria gaafheid, herkenbaarheid en zeldzaamheid meegewogen, die een verbijzondering zijn van deze vier criteria.

4. Gaafheid: ongeschonden de tijd getrotseerd

a. Omgeving

Het object is van belang in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.

b. Hoofdvorm

Het object is van belang vanwege de architectonische kwaliteit van de samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken en tuinaanleg en dergelijke).

c. Detaillering

Het object heeft een meerwaarde vanwege de architectonische gaafheid van de detaillering van ex- en / of interieur.

5. Herkenbaarheid

Er is sprake van visuele herkenbaarheid van de oorspronkelijke functie, ruimtelijke setting en het ontwerp. De oorspronkelijke functie is herkenbaar en / of beleefbaar. De cultuurhistorische en/of architectuurhistorische waarde is afleesbaar en / of begrijpbaar. Het is duidelijk hoe het oorspronkelijke gebouw eruit zag en / of gefunctioneerd heeft.

6. Zeldzaamheid: spaarzaam bewaard gebleven

Het object is van belang vanwege architectuur- en bouwhistorische, stedenbouwkundige, typologische of functionele zeldzaamheid, eventueel verbonden met een bijzondere ouderdom.

Bijlage 6 Toetsingscriteria en uitgangspunten voor het omgaan met cultuurhistorisch waardevol erfgoed

Bijlage 6 Toetsingscriteria en uitgangspunten voor het omgaan met cultuurhistorisch waardevol erfgoed

Door de toekenning van de dubbelbestemming waarde/ cultuurhistorie aan een cultuurhistorisch waardevol pand/object/complex is het gehele pand, inbegrepen de volgens de beschrijving bijbehorende onderdelen, onder de werking van de planregels van het bestemmingsplan geplaatst.

Vrijstaande en/of zelfstandige zaken op het perceel, zoals bijgebouwen of de tuinaanleg, vallen alleen dan onder de werking van het bestemmingsplan als zij expliciet in de redengevende beschrijving zijn genoemd. Ook kan een terrein of gebied in zijn geheel onder de planregels vallen, mits als zodanig genoemd in de beschrijving.

Bij de toepassing van de planregels is de doelstelling dat wordt beoordeeld of er geen sprake is van het onevenredig verloren gaan of aangetast worden van cultuurhistorische waarden door de voorgenomen sloop, wijziging in de aanleg of verbouwing. Een omgevingsvergunning, zoals bedoeld in de Wabo, kan worden geweigerd indien door de uitvoering van de aangevraagde werkzaamheden, dan wel door de te verwachten directe of indirecte gevolgen, blijvend onevenredig afbreuk wordt gedaan aan het uitwendige karakter van de zaak en hieraan door het stellen van voorwaarden niet of onvoldoende tegemoet kan worden gekomen.

Voor de instandhouding kunnen nadere eisen aan de omgevingsvergunning gesteld (Wabo) worden. Om een bouwplan goed te kunnen beoordelen kan om aanvullende informatie gevraagd worden. In een vooroverleg kan hierover nadere informatie verkregen worden.

Algemene uitgangspunten

Bij de beoordeling van een omgevingsvergunning worden de volgende 10 algemene uitgangspunten (landelijk) gehanteerd :

1 HET MAATSCHAPPELIJK BELANG VAN CULTUREEL ERFGOED

Cultureel erfgoed is onderdeel van ons collectief geheugen; ze vertegenwoordigen daarom een algemeen belang. De toetsing van wijzigingen op het behoud van cultuurhistorische waarden is daarmee gerechtvaardigd.

2 LEVEND ERFGOED VERANDERT

Gebouwen zijn gebruiksobjecten. De functie heeft in de loop der tijd voorop gestaan en gebouwen zijn aangepast naar het gebruik. Eigentijds gebruik is van groot belang, maar moet wel in balans zijn met de mogelijkheden van het gebouw. Een historisch gebouw/object/complex is onvervangbaar; vernietiging van cultuurhistorie is onomkeerbaar.

3 WAARIN ZIT DE WAARDE VAN CULTUREEL ERFGOED?

Ieder cultureel erfgoed is uniek en heeft specifieke waarden; ieder bouwplan vraagt daarom om een individuele aanpak. Iedere beoordeling van de wijziging van een monument is daarom maatwerk.

4 DE VOORTGAANDE GESCHIEDENIS VAN BOUW EN GEBRUIK

Verbouwen is eigen aan bouwen. Een gebouw is een gegroeid geheel van de

voortgaande bouw- en gebruiksgeschiedenis. Deze historie wordt gerespecteerd en reconstructie of terugrestitueren verdient geen voorkeur. De afleesbaarheid van de bouwgeschiedenis, ook van hedendaagse toevoegingen, staat voorop.

5 HET HUIDIGE GEBOUW/OBJECT/COMPLEX IS UITGANGSPUNT

Behoud van historisch materiaal komt op de eerste plaats. Vernieuwing dient gepaard te gaan met een gedegen motivatie en zorgvuldige afweging.

6 DRIE SCHAALNIVEAUS

De beoordeling vindt plaats op drie niveaus:

de omgeving (de ruimtelijke context);

het ontwerp (de architectonische context van gebouwtype en –stijl);

de materialen, kleuren en detaillering (het architectonische detail).

7 HET GEBOUW IN ZIJN OMGEVING

Wijzigingen dienen in overeenstemming te zijn met de waarden en karakteristieken van de stedenbouwkundige en/of landschappelijke context, de zogenaamde ensemblewaarden.

8 STRUCTUUR EN STIJL

Het ontwerp is een afspiegeling van tijd, plaats, functie, opdrachtgever en architect van een gebouw. Type, interne indeling en stijl zijn daarin hoofdcomponenten.

9 CONSTRUCTIES, MATERIALEN, KLEUREN EN DETAILS

Constructies, materialen, kleuren en details zijn eveneens essentieel voor het gebouw als afspiegeling van tijd, plaats, functie, opdrachtgever en architect en derhalve eveneens essentieel voor de monumentale waarde. Het geheel kan niet zonder het detail.

10 EEN WERELD VOL ERFGOED VOOR DE TOEKOMST

Door het beschermen van gebouwen en terreinen wordt het verleden bewaard voor de toekomst. Maar ook in het heden wordt de toekomst gemaakt. De eigenaar speelt hierin een doorslaggevende rol; hij is de spil in het behoud. De overheid vraagt namens de samenleving om weloverwogen en zorgvuldig met het collectieve erfgoed om te gaan, zodat de monumenten voor de toekomst gewaarborgd blijven.

Zie voor volledige tekst uitgangspunten:

<http://www.ruimtelijkekwaliteit.nl/informatief/publicaties/item?id=8>

Specifiek beoordelingskader

De planbeoordeling richt zich met name op het in stand houden van de karakteristieke aspecten (voor zoverre aanwezig en van belang, zoals blijkt uit de beschrijving) van:

1. De bouwmassa, naar hoofdafmetingen en onderlinge verhoudingen;
2. De dakvorm, nokrichting en dakhelling;
3. De gevelindeling door bijvoorbeeld vensters, deuren en erkers;

4. De dakoverstekken, goot en daklijsten;
5. De stoepen, plinten, pilasters, gevellijsten en ornamenten;
6. Het materiaalgebruik;
7. De bouwtypologie;
8. De uitstraling of beeldbepaling in de openbare ruimte;
9. Het interieur blijft buiten beschouwing bij de toetsing van wijzigingen.

Bijlage 7 Archeologisch termen en begrippen

Bijlage 7 Archeologische termen en begrippen

Afkortingen

AHN	Actueel Hoogtebestand Nederland
AMK	Archeologische Monumenten Kaart
ARCHIS	Archeologisch Informatie Systeem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland
BRO	Besluit Ruimtelijke Ordening
CEHN	Cultureel Erfgoed Noord-Holland
Fig.	Figuur
GS	Gedeputeerde Staten (van de provincie . .)
IVO	Inventariserend Archeologisch Onderzoek
IKAW	Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
-mv	beneden maaiveld (het landoppervlak)
NAP	Normaal Amsterdams Peil
OcenW	(Ministerie van) Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen
PvE	Programma van Eisen
RACM	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (voormalig RACM)
STAMU	Steunpunt Archeologie en Monumenten Utrecht
VenW	(Ministerie van) Verkeer en Waterstaat
Wamz	Wet op de archeologische monumentenzorg
VROM	(Ministerie van) Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
WRO	Wet Ruimtelijke Ordening

Archeologiebeleid

- Het door de gemeente Wassenaar vastgesteld kader voor de wijze waarop zij wil omgaan met haar zorgplicht ten aanzien van archeologische waarden in haar gebied, eventueel aangevuld met verdergaande bepalingen ten aanzien van selectieprioriteiten, een archeologische beleidskaart, etc. Het vigerende beleid van de gemeente Wassenaar is de nota Archeologie herijking 2014

Archeologische begeleiding

-Proces waarbij de uitvoering van niet-archeologische werkzaamheden door een archeoloog wordt begeleid. Het proces kan 3 doelen dienen:

1. Om bij afwezigheid van adequaat vooronderzoek door fysieke belemmeringen alsnog een vorm van inventariserend veldonderzoek te kunnen verrichten (cf. IVO-proefsleuven);
2. Om eventueel aanwezige archeologische informatie te behouden (cf. Opgraven);
3. Om bij (beperkte) ingrepen in gewaardeerde terreinen aanwezige archeologische informatie te behouden (cf. Opgraven).

Het bevoegd gezag kan tijdens het AMZ-proces in bepaalde gevallen voor een archeologische begeleiding kiezen. Voor de uitvoering van de archeologische begeleiding is een Programma van Eisen vereist, waarin tevens moet worden vastgelegd waarom gekozen is voor een AB in plaats van een IVO of opgraving.

Archeologische beleidskaart

- Kaart met een ruimtelijke presentatie van het te voeren archeologie beleid, vastgesteld door gemeente raad.

Archeologisch Deskundige

Een door de gemeente aangewezen adviseur die het bevoegd gezag adviseert op archeologisch gebied bij de beoordeling van omgevingsvergunningen.

Archeologische indicatoren

- Indicatief archeologisch materiaal dat bij archeologisch (boor)onderzoek een aanwijzing kan zijn voor de aanwezigheid, ter plaatse of in de nabijheid, van een archeologische vindplaats.

Archeologische Monumenten Kaart (AMK)

- een archeologische beleidskaart met een overzicht van alle bekende beschermde archeologische monumenten en overige behoudenswaardige locaties in een bepaald gebied. De AMK is de gezamenlijke verantwoordelijkheid van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de provincies, en wordt beheerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Archeologische monumentenzorg-proces (AMZ-proces)

-Het opsporen en waarderen van archeologische vindplaatsen in het kader van ruimtelijke ingrepen vindt plaats in stappen (zie onder Bureauonderzoek, Inventariserend Veldonderzoek, Definitief Onderzoek, Archeologische Begeleiding). Elke stap eindigt met de afweging of er voldoende informatie is verzameld om een afgewogen beslissing te kunnen nemen over eventuele vervolgacties (zie advies). In het AMZ-proces vindt een trechtering plaats van betrekkelijk eenvoudige onderzoeksmethoden in de beginfase, naar meer complexe en

kostbare werkzaamheden. Op deze wijze wordt in de ruimtelijke ordening het archeologische belang meegewogen via een proportionele inzet van middelen.

Archeologisch verwachtingsgebied

-Gebied, aangegeven op de archeologische verwachtingenkaart, waarvan is aangegeven dat in

bepaalde mate archeologische vondsten of sporen te verwachten zijn.

Archeologische waarde(n)

-de aan een gebied toegekende waarde in verband met het voorkomen van archeologische relict(en)

Behoud ex situ

-Zie opgraving

Behoud in situ

-Behoud in situ is het duurzaam in stand houden van archeologische waarden in de bodem, als bron van kennis en beleving. Dit kan gebeuren door technische maatregelen en/of inpassing en vrijwaring van de archeologische waarden in de inrichting van het plangebied.

Behoudenswaardigheid –

De resultante van de verschillende stappen van de waardering, waarbij wordt vastgesteld of een vindplaats al dan niet voor duurzaam behoud in aanmerking komt (→ waardering, → selectie).

Bekende archeologische waarde(n)

- Vastgestelde en op schrift of in kaart gebrachte archeologische waarde(n) (i.t.t. indicatieve of verwachte archeologische waarde(n)).

Besluit

-Een gemotiveerd besluit van de bevoegde overheid tot het al dan niet behouden van een bepaalde archeologische vindplaats. Het besluit leidt tot het al dan niet, of onder voorwaarden, vrijgeven van een terrein of te nemen archeologische maatregelen. Wanneer er bij het vooronderzoek in het geheel geen vindplaatsen zijn aangetroffen, of het terrein is geheel verstoord, wordt dit ook in een besluit meegenomen: het terrein wordt dan vrijgegeven.

Bevoegde overheid

- De overheid (in dit geval de gemeente Wassenaar) die o.a. de regels toepast m.b.t. in casu de archeologie: een archeologisch beleid vaststelt, het (selectie) besluit neemt, het Programma van Eisen goedkeurt..

Bodemingreep

- Alle grondwerkzaamheden/ activiteiten die een effect hebben op het voortbestaan van archeologische waarden in situ, ook wel bodemverstoring genoemd

Bureauonderzoek (BO)

- Het verwerven van informatie, aan de hand van bestaande bronnen, over bekende of verwachte archeologische waarden, binnen een omschreven gebied, resulterend in een gespecificeerde verwachting. Het bureauonderzoek is vaak de eerste formele stap in het AMZ-proces. Het onderzoek wordt uitgevoerd om inzicht te krijgen in de aan- of afwezigheid van archeologische waarden binnen het plangebied door middel van informatie uit bestaande bronnen en datasets. Het minimum aan te raadplegen bronnen is vastgesteld in de KNA, de gemeente Wassenaar hanteert hiernaast aanvullende eisen, deze zijn vastgelegd in de gemeentelijke richtlijnen. Uitgebreider onderzoek heeft echter in veel gevallen zeker meerwaarde en kan onnodige vervolgstappen voorkomen. Het BO dient te resulteren in een rapport met een gespecificeerde archeologische verwachting, op basis waarvan het bevoegd gezag een beslissing kan nemen over de vraag of een inventariserend veldonderzoek (IVO) wel of niet noodzakelijk is (zie ook: selectiebesluit).

Definitief Onderzoek

-Zie opgraven

Deponeren

- Het aanleveren van vondsten en begeleidende documentatie aan een (transito)depot .

Evaluatie

- Door een gekwalificeerde archeoloog worden de resultaten van het veldwerk geëvalueerd in het licht van de vraagstelling. Dit resulteert in bijstelling van de plannen, bijvoorbeeld in een bijgesteld uitwerkingsplan en een advies over selectie van materiaal bij inventariserend veldonderzoek en opgraven, of een bijgesteld beheerplan bij fysiek beschermen.

Evaluatierapport

- Rapport met de resultaten van de evaluatiefase bij het proces Opgraven of IVO-proefsleuven.

Fysiek beschermen

- Het duurzaam in stand houden van archeologische waarden in situ als bron van kennis en beleving. Het streven is het (verdere) verval van archeologische waarden tegen te gaan en aangerichte schade, zo mogelijk, te herstellen.

Gemeentelijke archeologische verwachtingenkaart

- Ruimtelijk begreemd gebied waarbinnen zich archeologische informatie bevindt.

Gemeentelijke beleidskaart

- Kaart behorende bij de archeologische paragraaf van het bestemmingsplan.

Gemeentelijke richtlijnen

- De gemeente heeft de volgende gemeentelijke richtlijnen opgesteld met betrekking tot het uitvoeren van archeologisch onderzoek:

- Gemeentelijke richtlijnen Bureau Onderzoek en Inventariserend Veldonderzoek Overig (BO en IVO_O)
- Gemeentelijke richtlijnen Inventariserend Veldonderzoek Proefsleuven (IVO_P)
- Gemeentelijke richtlijnen Definitief Onderzoek (DO)
- Gemeentelijke richtlijnen Programma van Eisen (PvE)

De richtlijnen zijn te vinden op <http://www.wassenaar.nl/>

Geofysisch onderzoek

- Onderzoek gebaseerd op geofysische meettechnieken. Hiermee kunnen structuren in de bodem opgespoord en gevisualiseerd worden (→ remote sensing, → inventariserend veldonderzoek).

Gespecificeerde verwachting

- Eindresultaat van een Bureauonderzoek. Op basis hiervan kan een besluit genomen worden over (eventueel) vervolgonderzoek.

IKAW Indicatieve kaart van Archeologische Waarden

- een door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed geproduceerde kaart op landelijk niveau met de verwachte relatieve of absolute dichtheid van (bepaalde) archeologische verschijnselen in de bodem. Hij is gebaseerd op een GIS-analyse met een beperkt aantal variabelen en op expert-judgement (→ potentiekaart, → bureauonderzoek).

Initiatiefnemer

- De persoon of organisatie (particulier of overheidsinstantie) die het initiatief neemt tot de bodemversturende activiteit waarbij archeologische waarden kunnen worden aangetast en die een vergunning heeft aangevraagd. Bij het voldoen aan de daarbij door de bevoegde overheid gestelde eisen ten aanzien van de archeologie, wordt de initiatiefnemer opdrachtgever.

Inventarisatie

-Onderzoek naar de aard, omvang en kwaliteit van het bodemarchief.

Inventariserend veldonderzoek overig (IVO-O)

-Het verwerven van (extra) informatie over bekende of verwachte archeologische waarden binnen een onderzoeksgebied, als aanvulling op en toetsing van de archeologische verwachting, gebaseerd op het bureauonderzoek middels waarnemingen in het veld.

Tijdens een inventariserend veldonderzoek wordt met behulp van veldonderzoek (meestal door middel van booronderzoek) de gespecificeerde archeologische verwachting uit het bureauonderzoek in het veld getoetst. Inventariserend veldonderzoek wordt onderverdeeld in een verkennende en een karterende fase. Bij een positief resultaat, dus wanneer er archeologische vindplaatsen zijn aangetroffen, volgt meestal nog een derde vooronderzoeksfase, het waarderend onderzoek. Het IVO moet leiden tot een archeologisch-inhoudelijk selectieadvies, op basis waarvan het bevoegd gezag een besluit kan nemen over de noodzaak tot vervolgonderzoek of de behoudenswaardigheid van de vindplaats.

Inventariserend veldonderzoek Proefsleuven (IVO-P)

Opgraving van beperkte omvang op één of meerdere locaties binnen een vindplaats dan wel in de vorm van één of meerdere sleuven om nadere gegevens te verzamelen over aard, omvang, diepteligging, e.d. van grondsporen waarbij de grondsporen zo veel mogelijk intact worden gelaten. Het onderzoeksrapport bevat een waardering van de aangetroffen archeologische resten alsmede een (selectie) advies.

Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA)

Kwaliteitsnorm, bestaande uit een omvangrijke set van algemeen geaccepteerde eisen, specificaties en protocollen. Tevens worden in de KNA de minimum opleidings- en ervaringseisen beschreven waaraan personen moeten voldoen om bepaalde archeologische werkzaamheden te mogen uitvoeren. De KNA wordt regelmatig geëvalueerd, geactualiseerd en aangevuld. Nieuwe versies worden formeel vastgesteld door het Centraal College van Deskundigen (CCvD). De KNA wordt beheerd door de Stichting voor Infrastructuur, Kwaliteitsborging en Bodembeheer (SIKB). Alleen bedrijven en instanties die zich committeren aan de KNA kunnen een opgravingsvergunning aanvragen.

Monument (artikel 1 lid a en b Monumentenwet)

1. vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde;
 2. terreinen welke van algemeen belang zijn wegens daar aanwezige zaken als bedoeld onder 1;
- c. archeologische monumenten: de monumenten, bedoeld in onderdeel b, onder 2

Nationale Onderzoeks agenda Archeologie (NOaA)

- De NOaA geeft inzicht in de actuele thema's en vragen die in de huidige archeologische discussie centraal staan en waaraan nieuw uitvoerend onderzoek een bijdrage kan leveren. In de NOaA wordt soms ook aangegeven wat de meest geschikte onderzoeksmethoden zijn voor de beantwoording van deze vragen; hij verduidelijkt de potentiële relaties tussen uitvoerend onderzoek en vigerende onderzoeksprogramma's en hij geeft inzicht in het belang van specialistisch onderzoek (bijv. van specifieke materiaalcategorieën). De NOaA kan ingezet worden als instrument voor het opstellen van onderzoeksplannen, de selectie en waardering van vindplaatsen en het opstellen van Programma's van Eisen Het is een gemeenschappelijk product van het hele archeologisch veld (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Universiteiten, Bedrijfsleven, Gemeentelijke archeologen).

Opgraven/ Opgraving –

De ontsluiting van een vindplaats met als doel de informatie te verzamelen en vast te leggen die nodig is voor het beantwoorden van de in het Programma van Eisen verwoorde onderzoeksvra(a)g(en) en het behalen van de onderzoeksdoelstellingen. Ook wel behoud ex-situ genoemd.

Plangebied

Gebied waarbinnen de realisering van de planvorming het bodemarchief kan bedreigen

Plan van Aanpak –

Een Plan van aanpak (PvA) is een, door de uitvoerder opgesteld, gedetailleerd werkplan van de te volgen werkwijze bij de uitvoering van een project. PvA's worden gebruikt in twee vormen:

- A. Een door een Senior KNA Archeoloog opgesteld of goedgekeurd document aan de hand waarvan een archeologisch booronderzoek (zie Inventariserend veldonderzoek IVO) kan worden gevoerd
- B. Een praktische vertaling van het PvE (indien aanwezig) en wordt in het veld gebruikt als handleiding voor het onderzoek. Het bevat in elk geval de concrete planning van het veldwerk en een beschrijving van de wijze waarop het onderzoek wordt uitgevoerd.

Programma van Eisen (PvE)

-Het PvE is een inhoudelijk document waarin het doel, de vraagstelling en de uitvoeringswijze van een archeologisch veldonderzoek en specialistisch onderzoek verwoord staan, alsook de randvoorwaarden van het onderzoek, bijvoorbeeld met betrekking tot de omgang met het vondstmateriaal. Voor aanvang van het onderzoek dient het PvE door het bevoegd gezag te zijn goedgekeurd.

Prospectie

-Systematische opsporing van archeologische waarden door middel van non-destructieve methoden en technieken (→ veldinventarisatie).

Protocol

- Protocollen zijn een uitwerking van een beoordelingsrichtlijn (→ Beoordelings-richtlijn). Een KNA protocol bevat de beschrijving (proces, product en specificaties) van de eisen waaraan activiteiten moeten voldoen.

Selectieadvies

Rapporten van Bureauonderzoeken of Inventariserend Veldonderzoeken besluiten met een conclusie waarin aanbevelingen voor eventuele vervolgstappen gemotiveerd. Archeologisch inhoudelijk advies over de behoudenswaardigheid van een vindplaats. Dit wordt opgesteld aan de hand van de waarderingscriteria .

Selectiebesluit

Zie onder- besluit

Selectierapport - Rapport waarin is vastgelegd welk materiaal geselecteerd is voor nadere uitwerking (direct of in een later stadium) en welk materiaal zal worden afgestoten.

Uitvoerder - De aannemer , of de onderaannemer . In het kader van de archeologische monumentenzorg is dit de (bevoegde) persoon of instelling die archeologisch werk uitvoert in opdracht van derden.

Verdrag van Valletta (Malta)

-Het Verdrag van La Valletta/Malta is in 1992 mede door Nederland ondertekend. Door het Nederlandse Parlement is dit verdrag op 21 maart 1998 goedgekeurd, en in 2007 geïmplementeerd door middel van een aanpassing van de Monumentenwet 1988 (Wet op de archeologische monumentenzorg). Uitgangspunten van het verdrag betreffen het streven naar het in de bodem behouden van archeologische waarden, het in een vroeg stadium van de ruimtelijke ordening rekening houden met archeologie, en het principe dat de bodemverstoorder kosten van archeologisch vooronderzoek en indien nodig ook van opgravingen moet betalen. Het verdrag omvat tevens een aantal algemene bepalingen over de opsporing en bescherming van het archeologisch erfgoed, het zorgen voor behoud en

conservering, het toezicht op opgravingen, het gebruik van metaaldetectors, het tegengaan van illegale handel in en verspreiding van archeologische voorwerpen en het toegankelijk maken van archeologische informatie.

Veldinventarisatie

- Zie: inventariserend veldonderzoek.

Veldkartering

-Verzamelaan voor de verschillende karteringsmethoden.

Vergunning

-Een vergunning zonder welke het volgens de Wet op de archeologische monumentenzorg verboden is de bodem te verstoren in een archeologisch verwachtings- danwel waardevol gebied. Burgemeesters en wethouders van de gemeente waar de verstoring gaat plaatsvinden beslissen over de aanvraag.

Veroorzaker

- De initiatiefnemer van een bodemverstorende activiteit die een vergunning aanvraagt.

Verstoring

- Aantasting van een gebied met archeologische waarden. Dit verschijnsel kan zich voordoen: door erosie, afgraving of egalisatie, door (diepe) bewerking van de bovengrond, door zetting als gevolg van ophoging, door verdroging en verzuring.

Verwachtingskaart

- Een kaart waarop verwachtingen met betrekking tot de situering en mate van voorkomen van nog onbekende vindplaatsen zijn weergegeven in termen van vlakken en zones (→ potentiekaart, → basiskaart, → IKAW, → archeologische beleidskaart).

Vindplaats

- Een ruimtelijk begrensd gebied waarbinnen zich archeologische informatie bevindt (zie ook → monument, → type monument, → archeologische waarde, → archeologische indicatie).

Vondst - Alle soorten mobilia: roerende of roerend geraakte onderdelen van onroerende goederen afkomstig van archeologisch veldwerk of uit bestaande collecties.

Vondstcomplex - Verzameling van alle vondsten uit één archeologische context.

Waarderen

-Het bepalen van de kwaliteit van: het bodemarchief, van vondstmateriaal of van een monster. Het vaststellen van de kwaliteit van het bodemarchief geschiedt op basis van:

- belevingsaspecten (→ schoonheid en → herinneringswaarde),
- fysieke criteria (→ gaafheid en → conservering); deze geven de mate aan waarin archeologische overblijfselen nog intact en in hun oorspronkelijke positie aanwezig zijn,
- inhoudelijke criteria (→ zeldzaamheid, → informatiewaarde, → context- of ensemble-waarde en → representativiteit).

De waardering van een vindplaats of een groep van vindplaatsen leidt tot een uitspraak over de behoudenswaardigheid ervan en vormt de basis voor het selectieadvies. Na het verwerken van het vondstmateriaal kan dit worden gewaardeerd om een selectie te kunnen maken van materiaal dat voor deponering in aanmerking komt (→ selectie materiaal). Monsters worden gewaardeerd teneinde een indruk te krijgen van de diversiteit, kwantiteit en conservering van organische resten (→ scannen).

Waarneming

-Een inhoudelijk goedgekeurde vondstmelding.

Wet op de archeologische monumentenzorg 2007 (Wamz)

-Formeel een herziening van de Monumentenwet 1988 en enkele andere wetten (o.a. Ontgrondingenwet, Wet milieubeheer en de Woningwet). De Wamz vormt het belangrijkste wettelijk kader voor de Nederlandse archeologische monumentenzorg.

Wettelijke bescherming

- De aanwijzing van archeologische monumenten op grond van de Monumentenwet 1988.

Bijlage 8 Het verhaal van Wassenaar

Bijlage 8 Het verhaal van Wassenaar (samenvatting geschiedenis cultureel erfgoed: panden en objecten)

Voor de positionering van het gebouwde erfgoed binnen de bredere context van de totale cultuurhistorie van de gemeente is in samenspraak met de Klankbordgroep en de Commissie WCE gekozen voor zeven cultuurhistorische hoofdthema's, te weten:

1. Historisch dorpscentrum met haar woon-winkelcultuur, bedrijvigheid en bouwhistorisch waardevolle bebouwing (ouderdom)
2. Agrarische erfgoed (inclusief bollencultuur)
3. Buitenplaatscultuur
4. Villacultuur (inclusief automobieltcultuur)
5. Bad-, sport- en recreatiecultuur
6. Typerend voor de wijk of een specifiek onderdeel van de geschiedenis van Wassenaar.
7. Militaire erfgoed: Atlantikwall

Voorafgaand aan de geschiedschrijving van het gebouwde erfgoed wordt eerst een kort beeld geschetst van de historische geografie en het cultuurlandschap, omdat deze geschiedenis in hoge mate de gebouwde geschiedenis van Wassenaar bepaald.

Historische geografie en cultuurlandschap

Landschappelijke hoofdstructuur

Binnen het plangebied zijn drie landschapstypen te onderscheiden:

- het jonge duinlandschap;
- het strandwallen en strandvlaktenlandschap;
- het jonge veen- en zeekeilandschap.

De drie typen landschappen liggen evenwijdig aan elkaar, in noord-zuidrichting langs de kust. De opeenvolging van de zeer uiteenlopende landschappen, duin, horst en weide, is het belangrijkste kenmerk van het Wassenaarse landschap. De landschappen hebben ieder een eigen ontstaansgeschiedenis en bijkomstig een andere (bewonings)geschiedenis en andere gebiedskenmerken.

Strandwallen en Oude Duinen

Het huidige landschap en de ruimtelijke ontwikkeling van Wassenaar zijn in hoge mate bepaald door geologische processen van de laatste 12.000 jaar. Het land(schap) ontwikkelde zich in die periode van oost naar west. Hoewel de zeespiegel permanent steeg, breidde het land zich (vanaf de huidige Utrechtse Heuvelrug) tientallen kilometers naar het westen uit, totdat ruwweg de huidige kustlijn was ontstaan. De zee voerde daarbij enorme klei- en zandmassa's aan, die metersdik ophoopten en die uiteindelijk in langgerekte ruggen een kustwal vormden. Resten van die ruggen zijn nog herkenbaar als strandwallen, terwijl de voormalige stranden vóór (en later tussen) die wallen 'strandvlakten' worden genoemd. Elke meer naar het westen gelegen strandwal is van een jongere datum dan een oostelijker exemplaar. Op de strandwallen stoven lage duinen op: de Oude Duinen.

Jonge Duinen

Langs de kuststrook bevinden zich de Jonge Duinen, die hoger en reliëfrijker zijn dan de Oude Duinen. De Jonge Duinen kwamen pas in geologisch recente tijd tot ontwikkeling: vanaf omstreeks het jaar 1000. In die tijd kwam ook de houtwinning op grote schaal op gang: vooral in het gebied van de Oude Duinen en op de strandwallen is er op enorme schaal bos gekapt. Later, van de zeventiende tot ver in de twintigste eeuw, is er op grote schaal zand afgevoerd via speciaal gegraven zandvaarten. Het zand is onder meer gebruikt als ophogingsmateriaal in de steden. Op 'afgezande' gronden en op enige lage strandwallen hebben zich tuinders en kwekers van bloem(boll)en gevestigd; al waren het er nooit zo veel als in het Westland of in de Bollenstreek.

Veen/zeeklei

Achter de strandwallen, op de veel dieper liggende klei- en zandlagen, ontwikkelde zich gedurende enige duizenden jaren vegetatie, die, na afsterven, half verging en aangroeide tot meters dikke veenpakketten. Dit veen ligt of lag in grote delen van Holland aan de oppervlakte – ook binnen het grondgebied van Wassenaar – en is ontgonnen vanaf ongeveer het jaar 1000. Eerst werd het via sloten afwaterende terrein benut voor akkerbouw, maar door inklinken en niveaudaling vernatte het veen weer en kon er op den duur vrijwel alleen nog veeteelt worden bedreven. Behalve het gebruik voor de veeteelt, is het veen op ruime schaal afgegraven en/of weggebaggerd (verveend) om te worden gebruikt als brandstof (zwarte turf). Dit is echter niet op Wassenaars grondgebied gebeurd.

Bewoning, en ont- en bebossing

De eerste met zekerheid vastgestelde en meer permanente bewoning vond plaats voor 2000 voor Christus. De drogere delen van de strandwallen werden ontbost onder andere voor akkerbouw. Op de strandwallen ontstonden nederzettingen. Rond 1200 na Christus werden

op enkele strategische plaatsen op de strandwallen kastelen gebouwd. Na 1500 begon men ook met het ontginnen van de strandvlakten, zodat deze gronden grotendeels werden ontbost. De ligging van de boerderijen in de Veenzijdsepolder en de Oostdorperpolder op de overgang van de strandwal naar de strandvlakte is kenmerkend voor de ontginning.

Als gevolg van de grote welvaart die gedurende de Gouden Eeuw was opgebouwd, werden vanaf de 17de eeuw veel buitenplaatsen gesticht. Dit leidde tot herbebossing van de strandwallen en plaatselijk ook de strandvlakten. Vanaf 1900 werd er op de strandwallen ontbost voor met name de bollencultuur en stedelijke uitbreidingen. Ook grote delen van de strandvlakte, gedeelten van het duingebied en het zeekleigebied werden bebouwd.

Hoofdstructuur (water)wegen

Veel (oude) wegen zijn tot stand gekomen op de kruin of op de flanken van strandwallen, terwijl de hoofdwateringen juist in de strandvlakten zijn gegraven. Dit verklaart niet alleen hun overwegende beloop van zuidwest naar noordoost – parallel aan de kust –, maar ook de ligging van de grens tussen de gemeenten Wassenaar en Voorschoten. Deze grens volgt de zogeheten Scheidingswatering, die in de Middeleeuwen de grens was tussen de ontginningen vanaf de aan weerszijden ervan gelegen strandwallen. Om de strandvlakten over te steken zijn enkele dwarswegen (dijken) tot stand gebracht, waarvan de verbinding tussen de kernen Voorschoten en Wassenaar de belangrijkste werd: de Papeweg. Maar ook de Horstlaan en Lange Kerkdam behoren hiertoe. Ter plaatse van de huidige Rust en Vreugdlaan lag de Korte Kerkdam.

Een bijzonder geval is de Landscheidingsweg. Deze weg ontleent zijn naam aan de landscheiding die sinds de Middeleeuwen de grens en de waterscheiding tussen de Hoogheemraadschappen van Rijnland en Delfland vormde. De weg is pas in de twintigste eeuw aangelegd, ter plaatse van de in 1908 gerealiseerde spoorweg naar Scheveningen op het westelijk deel van de waterscheiding.

De zeven cultuurhistorische hoofdthema's

1. Historisch dorpscentrum met zijn woon-winkelcultuur, bedrijvigheid en bouwhistorisch gezien waardevolle bebouwing

De kern van het dorp Wassenaar wordt gevormd door een driehoekig plein, genaamd Plein. Hier concentreert zich de oudste bebouwing van het dorp, met aan de westzijde de middeleeuwse dorpskerk en aan de zuidzijde het baljuwhuis. Het dorps hart bevindt zich binnen de contouren van het sinds 1967 beschermde dorpsgezicht en valt sinds 2007 binnen de contouren van het beschermde dorpsgezicht 'landgoederenzone van Wassenaar, Voorschoten en Leidschendam-Voorburg'. Aan het Plein komen de Langstraat, Gang,

Duinrellweg, Schoolstraat en Berkheistraat uit, die alle onderdeel uitmaken van het historische wegenpatroon van het centrum.

Aan het Plein liggen enkele belangrijke rijksmonumenten zoals de N.H. Dorpskerk (Plein 3), het Baljuwhuis inclusief koetshuis, stalgebouw en met inbegrip van de tuinmuren (Plein 1), de Dorpspomp en het voormalige Rode Kruisgebouw dat als school gebouwd is en waar later de Openbare Bibliotheek in werd gevestigd (Plein 2). Alle panden rond het Plein, onder meer het voormalige Regthuys, zijn beschermd als monument.

Langs de begraafplaats van de dorpskerk loopt de Duinrellweg naar de voormalige buitenplaats Duinrell. Aan de Duinrellweg staan verscheidene dienstwoningen van Duinrell, zoals koetsiers- en hovenierswoningen.

De Gang is een belangrijke, middeleeuwse ontsluitingsweg van de kern van het dorpscentrum. De Gang liep van de kerk/het Plein naar het Kloosterland, waar de abdij van Rijnland stond. De Gang heette oorspronkelijk Weststraet (zoals de Schoolstraat Ooststraat en de Langstraat Zuidstraat heette; nb de middeleeuwse oriëntatie is niet overeenkomstig de windrichting). Het smalle profiel van de Gang stamt uit 1740 toen met de bouw van het Baljuwhuis ook een deel van de Gang werd benut. Vanaf 1760 kwam de benaming Gang in gebruik naast Weststraet. Langs de Gang staat bebouwing waarbij wonen en werken gecombineerd werd in de bijbehorende schuren en erven en die in oorsprong ten minste uit de 18de eeuw stamt. Huisnummer 7 is een tijd in bezit geweest van de eigenaren van het Baljuwhuis (Plein 1, vanaf de jaren 1740 tot 1983) en gebruikt als tuinmanswoning. Veel gebouwen waren sinds 1773 in bezit van leden van de familie Van den Barselaar, die aan de Gang woonden maar er ook hun bedrijf en bijbehorende opslag van materialen hadden. De Van den Barselaars handelden onder meer in grind, zand, stenen en ander bouw materiaal. Tussen huisnummers 5; 5a en 9 stond een bollenschuur, die nu vervangen is door een woonhuis.

De Berkheistraat was oorspronkelijk een verbindingsweg tussen het Plein en het kustdorpje Berkhey en loopt van het Plein naar de Van Zuylen van Nijeveltstraat. Het vissersdorpje Berkhey ontstond rond 1400 en werd in het midden van de 17de eeuw verlaten. De Van Zuylen van Nijeveltstraat is een relatief jonge maar nu zeer belangrijke doorgangsweg langs het dorp en naar Katwijk/Wassenaarseslag (aanleg en naamgeving rond 1934/5). In 1874 bouwde aannemer Visser voor zijn dochter een café op de hoek met de Van Zuylen van Nijeveltstraat, dat één van de weinige of inmiddels het enige arbeiders-/chauffeurscafé van Wassenaar is.

De Schoolstraat werd aanvankelijk Ooststraat genoemd en staat vanaf 1899 bekend als Schoolstraat - vernoemd naar de scholen die hier van oudsher waren gevestigd. De straat loopt van het Plein naar de Oostdorperweg/kruising Van Zuylen van Nijeveltstraat. Op nummer 2 staat de pastorie van de dorpskerk. Aan de straat liggen verschillende diephuizen die in hun ouderdom ten minste tot de 18de eeuw teruggaan, zoals Schoolstraat 24 en 49.

De Langstraat heette oorspronkelijk Suytstraat en was de oude dorpsstraat.

Tot circa 1895 lag er een haven aan het begin van de Langstraat, ongeveer vanaf de rotonde tot aan de Molenstraat. Langs de Lange Kerkdam lag een brede sloot waarmee het water in verbinding stond met de Zijlwatering. Schepen met turf, bier en bouwmaterialen legden aan in de haven. Zand uit de duinen en schelpen werden vanuit Wassenaar naar elders vervoerd. Nadat aan de Oostdorperweg een nieuwe grote haven was aangelegd, werd de haven aan de Langstraat gedempt. Al in de 17de eeuw waren hier ambachtslieden en winkeliers gevestigd: groothandels in bier, een grutterij, een smederij, een wagenmaker, diverse bakkers. In de straat waren ook diverse herbergen gevestigd.

Aan de Langstraat liggen behalve vele woon-winkelpanden ook het voormalige raadhuis op 23-27 en het pand Langstraat 29-31, dat als grutterij en later slagerij in gebruik is geweest. Aan de straat liggen meerdere panden die een oude kern hebben, maar die voorzien zijn van een jonge voorgevel, zoals Langstraat 77. Dit pand heeft een 17de-eeuwse kern en een winkelgevel uit de jaren 1920.

De Kerkstraat dankt zijn naam (sinds 1899) aan de sinds de 18de-eeuw aan de straat gelegen St.-Willibrorduskerk (huidige kerkgebouw uit eind 19de eeuw op Kerkstraat 77). Aan het begin van de straat staan enkele van rijkswege beschermde historische panden, namelijk het tegenover gelegen huisnummer 6, huis Wensveen uit 1787 en het naastgelegen pand Kerkstraat 15, huis Pompe uit (waarschijnlijk) 1751, dat als smederij heeft dienstgedaan (smederij is afgebroken). Vanaf het Kloosterland tot en met de kerk wordt de oudste bebouwing gevormd door 19de-eeuwse en begin 20ste-eeuwse panden, die zich met name aan de evenzijde bevinden.

De Achterweg is een eeuwenoude weg in de kern van het oude dorp, en is de achterstraat van de Schoolstraat. De historische bebouwing wordt gekenmerkt door eenbeukige, haaks op de straat gebouwde diephuizen.

Het Tuinpad is een achterstraat van de Langstraat. Aan het aanvankelijk onverharde pad lagen achtererven van huizen aan de Langstraat waarop verschillende plaatsen schuren, loodsen en magazijnen stonden, zoals Tuinpad bij 38, een loods van een bakkerij aan de Langstraat. Eind 19de eeuw kwamen daar ook enkele arbeiderswoningen bij. Begin 20ste eeuw zette de verdichtingen zich voort, aanvankelijk vooral aan de noordwestzijde als een voortzetting van de bebouwing langs de Achterweg. Het zijn overwegend eenvoudige arbeiderswoningen zonder een voordeur. Deze bevindt zich aan de zij- of achterkant, bij de keuken, zoals bij Tuinpad 26-30. Door de bouw in de jaren 1920 en 1930 van de 20ste eeuw van enkele kleine rijtjes woningen aan de oostzijde ontstond de aaneengesloten lintbebouwing aan weerszijden van het Tuinpad. Naast schuren en pakhuizen betreft het overwegend kleinschalige eenlaags woningen van arbeiders en seizoenwerkers, zoals tuinders. Vanaf de jaren 1980 is de geslotenheid aan de oostzijde op enkele plaatsen doorbroken door de aanleg van kleine parkeerterreinen. De geslotenheid aan de westzijde is behouden.

2. Agrarische erfgoed (inclusief bollencultuur)

De ontwikkeling van het agrarische erfgoed van Wassenaar is zowel in zijn historisch-geografische als architectuurhistorische context uitgebreid beschreven in het boek 'BOERenERFGOED, het boerderijenboek van Voorschoten en Wassenaar', dat in 2006 is verschenen. Hierna volgt een beknopte samenvatting van de ontwikkeling van de boerderij, gebaseerd op dit boek.

Hieronder zijn in aanvulling daarop een paragraaf over de bollencultuur, de kruiden- en rozenteelt, en de agrarische geschiedenis van Meijendell (beschermd gezicht) opgenomen.

De ontwikkeling van de boerderij

De boeren hebben vanaf de prehistorie de ontwikkeling van het Hollandse cultuurlandschap bepaald. De goed ontwaterende zandruggen en het inklinken van het aanvankelijk drassige veengebied maakten het gebied uitermate geschikt voor de veehouderij. De bodemgesteldheid, maar ook een goede infrastructuur met water- en rijwegen en een gunstige geografische ligging nabij belangrijke centra als Leiden en Den Haag waren gunstige vestigingsfactoren. Er ontwikkelden zich kleinschalige streekeigen boerderijtypen. De bouw was vooral sober, waarbij veranderingen niet zozeer bouwkunstig van aard waren, maar veeleer verband hielden met een andere, meer efficiënte bedrijfsvoering. Ondanks de sterke verstedelijking is in Wassenaar nog een rijk en gevarieerd beeld van die ontwikkeling van de boerderijbouw te zien, vanaf de late Middeleeuwen tot de periode van de Wederopbouw.

Ontstaan van de boerderij

De boeren, die zich vanaf de 4de eeuw voor Christus hier vestigden hadden alle ruimte, maar ze richtten zich vooral op aan de rand van de hoger gelegen strandwallen die goed op de wind lagen en waar zoet water en bouwmaterialen in ruime mate voorhanden waren.

De opzet van de boerderij, waarbij woon- en stadgedeelte onder één dak lagen, zou eeuwenlang dezelfde blijven. Het zogenoemde hallehuistype bestond uit een kleine rechthoekige plattegrond met een driebeukige indeling, waarvan de middelste beuk de breedste was. Een samenstel van houten spanten droeg het rieten dak. De muren en de wanden tussen woon- en stalgedeelte bestonden uit hout en vlechtwerk van rijshout, bestreken met mest en leem. De rook van de stookplaats in het woongedeelte kon via een afsluitbare opening in het dak weg.

De Middeleeuwen: de overgang van hout naar steen

Tot omstreeks 1100 is weinig bekend hoe het boerenbedrijf functioneerde. Boerderijen waren zonder uitzondering opgetrokken uit vergankelijke materiaal. De ontwikkelingen tot

1350 zijn vooral zichtbaar in de sporen die het boerenbedrijf in het landschap heeft achtergelaten in de vorm van het blok- en strokenverkaveling. Vanwege de expansieve economische groei en sterke bevolkingstoename werden de drassige veengebieden systematische ontgonnen. De oudste delen bevinden zich ten zuiden van de Oude Rijn. De langgerekte jongere strokenverkaveling komt meer voor in het zuiden richting de Landscheidingsweg.

Het vergankelijke en brandbare hout wordt na het midden van de 12de eeuw steeds vaker vervangen, door het kostbare, maar het duurzame en (brand)veilige baksteen. Het eerste bij kerken, kloosters en kastelen en vanaf de 14de eeuw ook bij de stadshuizen. Het platteland loopt daarbij achter pas in de loop van de 15de eeuw wordt het betaalbaar voor de boeren. Houten boerderijen zijn er niet meer. Wel is bij enkele boerderijen te zien hoe de ontwikkeling van hout naar steen heeft plaatsgevonden. Oostdorperweg 201 hebben een aantoonbare de geschiedenis die teruggaat tot de 15de eeuw. Bouwhistorisch onderzoek heeft aangetoond dat tegen het houten hallehuis een half verdiept gelegen kelder met daarboven een opkamer is gebouwd. Hierdoor kreeg de boerderij de kenmerkende L-vormige plattegrond. Het op deze wijze verbouwen van bestaande houten boerderijen zette zich voort tot ver in de 16de eeuw. Hoewel elke boerderij zijn eigen geschiedenis kent, heeft deze groep behalve de L-vormige plattegrond ook andere gemeenschappelijke kenmerken, zoals de aanwezigheid van een als topgevel uitgevoerd voorhuis met haaks daarop de onderkelderde opkamer (Rijksstraatweg 269). In dit voorhuis, waarvan de voorgevel gericht was op de weg, werd niet alleen geleefd, maar ook kaas gemaakt. Tussen woon- en stalgedeelte bevond zich een brandmuur met daartegen een schouw. Aan weerszijden ervan maakten spievensters het mogelijk om het vee in de gaten te houden. In het stalgedeelte dat grensde aan de weidegebieden, stond het vee in de beide zijbeuken met de kop gericht naar de bredere middenbeuk. Van hieruit werd het vee gevoerd. Langs de muur bevond zich het kruipad of koegang, vanwaar uit de melk naar de werkkeuken ging en de mest werd afgevoerd.

1550-1650: Opkomst van de langhuisboerderij

De periode tussen 1500 en 1650 staat bekend als een tijdperk van stijgende economische welvaart, waarvan ook het platteland meeprofiteerde. De groei van de stedelijke bevolking leidde tot een goede afzetmarkt voor de luxe producten als boter en kaas, die langer houdbaar bleven dan melk. De polders werden bedijkt, waardoor de meeste boeren zich definitief konden toeleggen op de lucratieve veeteelt, die minder vergt van de bodem. In deze periode van groei en bloei werden echter ook zware klappen uitgedeeld. Onder het Spaanse juk zijn, in een Hollandse variant op de 'verschroeide aarde' tactiek, rond 1580 veel boerderijen verbrand en landbouwgronden onder water gezet. Maar enkele jaren na deze diepe depressie werd weer in het platteland geïnvesteerd. Snel opkomende welvaart maakte her- en nieuwbouw van vele boerderijen mogelijk, zoals blijkt uit het aantal bewaarde gebleven boerderijen uit die periode. In de traditie van het hallehuis ontstond een nieuw type stenen langhuisboerderij met inpandige kelder, waarvan de opzet tot in de 20ste eeuw standaard zou blijven.

Indeling woongedeelte

Het oudste voorbeeld van een dergelijke boerderij is Deijlerweg 153. De overwelfde kelder, traditiegetrouw gelegen aan de koele noordzijde, was toegankelijk via het voorhuis. Dat was immers de leefruimte, waar ook de kaasbereiding plaatsvond. Aan de hand van boerderijen die daarna volgens hetzelfde principe zou gebouwd, is te zien, dat het gebruik van de verschillende vertrekken is gewijzigd. Dit heeft waarschijnlijk te maken met verdergaande specialisering op de zuivelbereiding en de intensivering en vergroting van de productie. Rijksstraatweg 191 en Oostdorperweg 206 laten zien hoe de zuivelbereiding zich verplaatste naar een ruimte achter de brandmuur. Dit deel van de stal werd afgescheiden van de stal en kreeg de bestemming als achterhuis of werkkeuken. Dat betekent dat veel kelders van 17de-eeuwse langhuisboerderijen van meet af aan alleen via het achterhuis of een achter de kelder gelegen kelderkamer toegankelijk waren.

De werkkeuken werd het domein van de boerin. De entree in de zijgevel verving die van het voorhuis, die alleen nog bij bijzondere gelegenheden als begrafenis of huwelijk werd gebruikt.

In de werkkeuken stond een koelbak met waterpomp, een schouw met een broodoven en daarnaast een waterfornuis. In de koelbak werden de emmers met de verst gemolken melk koel gehouden, terwijl het waterfornuis werd gebruikt voor het schoonmaken van melkbussen.

Na 1650: nieuwe ontwikkelingen

In de loop van de 17de eeuw trad een periode van economische krimp in. Er vonden wel verbouwingen plaats, maar er werd weinig nieuwgebouwd. Sinds het begin van de 17de eeuw zijn diverse boerderijen verbouwd of vervangen door een buitenverblijf en daarvan zijn ook voorbeelden te vinden in de 18de eeuw.

Een nieuw element in de bedrijfsvoering is de introductie van de karnmolen in het begin van de 18de eeuw. Niet langer hoefde melk handmatig te worden gekarnd. In een apart gebouwtje naar de werkkeuken bracht een paard via een krukas de stok in de karnton in beweging (Oostdorperweg 206). Een andere aanpassing in de bedrijfsvoering betreft de opkomst van het bak- of zomerhuis als ruimte voor de zuivel- en voedselbereiding. Deze ontwikkelde zich in de loop van de 19de eeuw tot een apart gebouw, waar zomers werd gewoond en gewerkt. Ook andere bijgebouwen maken veranderingen door. Voor de opslag van hooi wordt de traditionele houten vier- of vijfroeier vervangen door een betonnen exemplaar, dan wel een houten hooihuis die aan minstens een zijde gesloten is (bijvoorbeeld Raaphorstlaan 4).

19de eeuw: opkomst mechanisatie en een veranderende bedrijfspolitiek

De Industriële Revolutie wordt vaak gesymboliseerd door middel van de introductie van de stoommachine. In eerste instantie merkte de plattelandster daar weinig van, maar ook hier deed de mechanisatie zijn intrede, evenals de opkomst van de export. Doordat de koeien groter werden, kreeg de stal een driebeukige indeling met bredere zijbeuken. Daarbij werden de ankerbalken vervangen door standvinken. Het is ook de tijd waar op een meer wetenschappelijke wijze naar de ontwikkeling van de landbouw wordt gekeken. In de duinen werden experimenten gestart met kleine gemengde bedrijven, maar die bleken geen succes.

Wanneer nieuwbouw noodzakelijk was, werd voor het eerst vanaf na het midden van de 19de eeuw aansluiting gezocht bij de heersende architectuurstromingen, zoals bij Raaphorstlaan 18.

Wederopbouw

De schade aan de Nederlandse agrarische bedrijven in de Tweede Wereldoorlog was groot. Door de ligging nabij het regeringscentrum en nabij de Atlantikwall was er veel oorlogsschade aan boerderijen op landgoederen, zoals Duindigt en De Horsten. De gerealiseerde nieuwbouw uit de Wederopbouwperiode is een reflectie van de materiaalschaarste en de voor de periode kenmerkende soberheid.

Gezien het belang van de voedselvoorziening was een snelle herbouw dringend noodzakelijk. Hiertoe werd al in 1940 het Bureau Wederopbouw Boerderijen opgericht, in 1947 omgedoopt tot de Afdeling Boerderijenbouw van de Centrale Directie van de Wederopbouw en de Volkshuisvesting. Dit bureau zou tot ver na de afloop van de oorlog de herbouw van vele boerderijen begeleiden. Omdat de schade, minus een eigen bijdrage van 10 tot 25 % door het rijk werd vergoed, werd de eis van sober en doelmatig bouwen gesteld.

Door gebruik te maken van deze regeling kon in de periode 1951-1952 op De Horsten een drietal boerderijen worden herbouwd. De toenmalige eigenaresse van De Horsten, H.K.H. prinses Wilhelmina, gaf de Haagse architect Louis Bok (1883-1953) de opdracht. Bok was na zijn afscheid in 1948 als directeur van de afdeling onderhouds- en uitbreidingswerken van de Rijksgebouwendienst (RGD), in dienst getreden als bouwkundig adviseur van het Huis van de Koningin en als particulier architect niet alleen belast met de restauratie van Huis ten Bosch, maar ook met de bouw van andere gebouwen van het koninklijk huis. De drie boerderijen (Eikenhorst 3, Raaphorst 4 en 5) zijn gebouwd op ongeveer gelijke afstand van elkaar en vormen ruimtelijk, functioneel, historisch en cultuurlandschappelijk een gaaf en herkenbaar architectonisch en typologisch ensemble.

Over de bollencultuur in Wassenaar

De bollencultuur, die vanaf het laatste kwart van de 19de eeuw op de zandgronden langs de kust van Noord- en Zuid-Holland opkwam, was ook in Wassenaar een bedrijfstak van betekenis. Een concentratie van deze bedrijfstak was er vooral aan de noordzijde van het dorp in de omgeving van Oostdorp, de Katwijkse- en de Rijksstraatweg, maar ook de Spinbaan. Het ging hier om een bedrijfstak met veel kleine zelfstandigen, veelal familiebedrijven. Vanaf de Eerste Wereldoorlog tot na de Tweede Wereldoorlog kende Wassenaar een bloeiende bollencultuur met circa 200 telers. Na de oorlog waren dat er nog slechts vijftig en nam dit aantal gestaag af. Door de schaalvergroting en oprukkende woningbouw is het kleinschalige bollenlandschap, inclusief de bijbehorende hagen, inmiddels herverkaveld, bebouwd, dan wel ontwikkeld tot natuur. Een bescheiden aantal van de bijbehorende, kenmerkende bedrijfsgebouwen vormt de enige fysieke herinnering aan het letterlijk 'bloeiende' verleden van Wassenaar. De meeste, zowel in hout als in steen opgetrokken bollenschuren, vaak met bijbehorende woning, zijn inmiddels gesloopt. Een aantal behouden bollenschuren zijn herbestemd tot woonhuis, waarbij hun herkenbaarheid in hoge mate is afgenomen, zoals de voormalige schuur op de hoek Santhorstlaan-Middelweg en de bollenschuur van Bellesteyn aan de Oostdorperweg. De nog resterende woonhuizen met bollenschuren bevinden zich vooral langs de Oostdorperweg en omgeving en laten zien dat deze bedrijfstak zich vooral in dit noordelijk deel van de gemeente het langst heeft gehandhaafd.

De gronden ten noordwesten van de Katwijkseweg behoorden voordat ze als bollengrond in gebruik werden genomen tot de buitenplaats Rijksdorp. Het huis van deze in oorsprong zeventiende-eeuwse buitenplaats werd in 1919 gesloopt, waarna een deel van de gronden werden bestemd voor de aanleg van een villawijk en een ander deel in gebruik genomen werd als tuinbouwgrond. Behalve een aantal bomenlanen en vijverpartijen herinnert nog weinig aan Rijksdorp. Van de bollencultuur resteert aan de Katwijkseweg nog slechts een aantal woonhuizen van bollenkwekers, waaronder Katwijkseweg 20, het bedrijf Lentevreugd van Overdevest op Katwijkseweg 19a en de stellingenschuur schuin achter (ten noorden van) Katwijkseweg 34. Het bedrijf op Katwijkseweg 20 werd in 1985 beëindigd. De grote bollenschuur behorend bij Katwijkseweg 20 lag in het land, op Katwijkseweg 18. Deze schuur is afgebrand en rond 2010 is de bijbehorende loods afgebroken in verband met de natuurontwikkeling. Langs Hoge Klei resteren nog enkele bedrijven, zoals J.A. Schrama & Zoon aan de Verlengde Hoge Klei, en er staan nog enkele woningen van bollenkwekers, zoals Hoge Klei 7. Aan de Oostdorperweg, waar vooral kleinschalige bollenbedrijven gevestigd waren, staat nog een viertal woonhuizen met bollenschuren erachter namelijk op huisnummers 46-46a; 62; 159; 169-171. Behalve dat ze gering zijn in omvang, zijn al deze schuren in hun hoofdvorm aangetast door veelal meerdere verbouwingen – de schuur achter huisnummer 169-171 is in dat opzicht nog het meest gaaf bewaard gebleven. Noordelijker aan de Oostdorperweg, bij boerderij Bellesteyn op huisnummer 197, staat ook nog een bollenschuur. Er werden ook bollen geteeld op de gronden van de Spinbaan. Schouwweg 19A was gebouwd als huis met aangebouwde, houten bollenschuur, maar is daarvoor volgens mondeling overlevering nooit gebruikt.

Aanvankelijk waren de meeste bollenschuren van hout, maar vanaf het begin van de twintigste eeuw, namen de stenen gebouwen de overhand. Het betrof in beide gevallen één of tweelaags rechthoekige schuren met een kap. Tijdens het Interbellum (1918-1940) ontwikkelde zich bollenschuren met een (overstekend) plat dak. Parallel aan deze architectonische ontwikkeling verliep de bedrijfsontwikkeling, die gericht was op het optimaliseren van de condities van het bewaren, drogen, ventileren en verwerken van de bloembollen. De houten stellingen ofwel de tableaux maakten deel uit van de vloer- en dakconstructie. Kenmerkend voor het oudste type bollenschuur zijn de reeksen met tochtdeuren in de langsgevels om de op stellingen gelegen bollen goed te kunnen laten drogen. De tegenover elkaar geplaatste openingen van de vloer tot aan het plafond werden opengezet om te zorgen voor enige tocht. Met een potkachel werd de luchtvochtigheid geregeld. Vanaf de jaren twintig van de twintigste eeuw werd met handhaving van de karakteristieke hoofdvorm, meer en meer gebruik gemaakt van geforceerde ventilatie. Dat betekende vaak een toevoeging van stookhuizen. Bij deze generatie bollenschuren waren de openingen van een kleiner formaat. Maar ook deze schuurruimten werden gaandeweg vervangen. Veel bedrijven gingen met de tijd mee en kozen voor de verrolbare gaasbakken en later de kubkisten; daardoor werden de meerlaagse bollenschuren onpraktisch en overbodig.

Over de kruiden- en rozenteelt

Behalve veeteelt en bollenteelt zijn ook de kruiden- en rozenteelt in Wassenaar van belang. De kruidenteelt door particuliere kwekers in Wassenaar dateert ten minste uit de 18de eeuw (de teelt zelf, bijvoorbeeld door kloosters, is natuurlijk al zo oud als mensenheugenis). Het gaat hierbij om medicinale kruiden, zoals maanzaad en valeriaan. Daarnaast werden vanaf de 19de eeuw rozen voor de parfumindustrie geteeld. De kruiden en de rozen werden gedroogd in schuren met droogovens erin; dit is bijvoorbeeld bekend van Hoge Klei 1 (boerderij Rozenstein) en 2, en Oostdorperweg 27-29 (boerderij Bloemlust). De laatste rozenteler staakte zijn teelt rond 1930.

Over Meijendel

Het gebied 'Meijendel, Bierlap en Kijkhoek' is sinds 2007 beschermd als beschermd dorpsgezicht en wordt gevormd door een omstreeks 1830 in exploitatie genomen agrarische ontginning in het duingebied van Wassenaar, die in het laatste kwart van die eeuw werd opgegeven, maar waarvan belangrijke gebouwde en landschappelijke relictten nog in het veld waarneembaar zijn. Verder omvat het dorpsgezicht de resten van de in de vroege 20ste eeuw begonnen, maar snel opgegeven aanleg van een duinvillapark en om de relictten die herinneren aan de vroege benutting van het duinterrein als waterwingebied. Het gaat onder andere om een boerderijcomplex uit het tweede kwart van de 19de eeuw, om resten van akkers en weiden, om zand- en houtwallen, padenpatronen en windsingels, om de

wegenaanleg en dienstgebouwen en om de relictten van een netwerk van spranken. Tenslotte herinneren diverse grens- en jachtpalen in het gebied aan de verschillende eigendomsverhoudingen.

In 1829 werden de eerste gecoördineerde pogingen gedaan om de duinvallei Meijndel in ontginning te nemen, nadat deze al veel eerder productief was gemaakt als weide. De ontginningsactiviteiten werden ruim 10 jaar voortgezet. De aanleg van het hoofdkanaal van het sprankenstelsel vond plaats in 1872-1874, nadat hiertoe ook al eerder, in 1863 en 1868, plannen waren ontwikkeld.

De constructie van een wegennet voor de inrichting van een villawijk is uitgevoerd in en kort na 1916. De aanleg van een villapark werd beoogd door de N.V. Maatschappij tot exploitatie van onroerende goederen Meijndel. Het ambitieuze plan werd losgelaten, ten gunste van de drinkwatervoorziening, waarna vanaf 1925 verdere uitbreiding van het sprankenstelsel plaatsvond.

Het plan voor de ontginning van de duinvallei Meijndel is van D.T. Gevers (van Endegeest), maar het werd niet geheel conform zijn ontwerp gerealiseerd. Het ontwerp voor de Haagse duinwaterwinning is van de hand van Ir. I.A.A. Waldorp. De uitvoering van de aanleg van de spranken was in handen van de Duinwaterleiding van 's-Gravenhage.

3. Buitenplaatscultuur

Het Wassenaarse landschap wordt sinds de 17de eeuw in hoge mate gedomineerd door de buitenplaatscultuur. Veel buitenplaatsen zijn vanaf het begin van de 20ste eeuw ontwikkeld als villawijk (zie thema 4), of zijn opgedeeld in kleine buitens; desondanks zijn er nog steeds veel buitenplaatsen en heeft de buitenplaatscultuur nog steeds een leidende positie in het aanzien en de kwaliteit van de gemeente.

Vanwege de geconcentreerde ligging van buitenplaatsen langs de Vliet en op de hoger gelegen strandwallen van Voorschoten en Wassenaar is het gehele gebied van 28 vierkante kilometer groot aangewezen als van rijkswege beschermd dorpsgezicht. Daarbinnen zijn de meeste buitenplaatsen beschermd als rijksmonument. Toch zijn er ook buitenplaatsen die niet beschermd zijn, zoals Duinrell en Duindigt, of buitenplaatsen waarvan onderdelen niet beschermd zijn. De specifieke geschiedenis van deze elementen staat beschreven in de afzonderlijke beschrijvingen.

Hieronder volgt een beknopte omschrijving van de context van ontstaan van de buitens.

Van burcht tot kasteel

De komst van de Graven van Holland als machthebbers van het kustgebied tussen de Maas en de Rijn aan het eind van de negende eeuw zorgde voor de introductie van een nieuw type woning. De strandwallen en waterlopen zorgden voor een stevige en strategische basis om goed verdedigbare huizen te bouwen.

Opdrachtgevers waren naast de landsheren de hoge adel. Zij hadden heerlijkheden in leen kregen met daarbij allerlei privileges in ruil voor erkenning van hun heer en militaire bijstand. Om hun gebied te kunnen besturen en vijanden te kunnen weren, lieten zij mottekastelen bouwen. Dit waren kunstmatig opgeworpen aarden heuvels met daarop een houten en later stenen versterking en een woongedeelte op de voorburcht. Een gracht er omheen zorgde voor extra bescherming. Het bekendste voorbeeld is de uit de tiende eeuw stammende Leidse burcht. De Heren van Wassenaer hadden ter plaatse van het Burchtplein in Wassenaar en mogelijk ook bij Ter Horst, hun burcht.

Tussen de 13de en 15de eeuw ontwikkelde zich de goed verdedigbare kastelen met metersdikke bakstenen muren en hun torens, ophaalbruggen en grachten. De Van Wassenaers en hun afstammelingen bouwden hun kastelen op huidige grondgebied van Voorschoten (kasteel Duivenvoorde, Rosenburgh, Santhorst en Ter Horst). Middeleeuwse kastelen van andere geslachten zijn Raaphorst, Zuidwijk en Ter Weer. Over hun bouwgeschiedenis is betrekkelijk weinig bekend. Duidelijk is wel dat in tegenstelling tot de kastelen van de landsheren, het ging om versterkte huizen van bescheiden omvang, ontstaan vanuit een woontoren of donjon. De nieuw gebouwde kastelen uit de vijftiende en zestiende eeuw hielden wel de uitstraling van het traditionele kasteel. Alleen na de introductie van het buskruit hadden dikke muren geen zin meer. De woonfunctie nam daarentegen in betekenis toe. Eén van de bekendste voorbeelden hiervan is het verdwenen Huis Persijn.

Lustoord en statussymbool

De Tachtigjarige oorlog zorgde voor een omslag, zowel in bestuurlijk, politiek, sociaal maatschappelijk als economisch opzicht. De bestaande oude adel moest haar macht en invloed afstaan aan de nieuwe handelselite en de regenten uit de stad. Deze nieuwe 'lage adel' kocht heerlijkheden met daarbij behorende kastelen omwille van status en macht. Boerderijen werden gekocht en 'hofsteden' gesticht om er 's zomers de drukte en de stank van de stad te ontvluchten en te genieten van de genoegens van het landleven.

Het landelijk gebied tussen Leiden en Den Haag was niet alleen aantrekkelijk vanwege de aanwezigheid van strandwallen, maar bovendien goed bereikbaar via de daarop gelegen heerwegen. De voorkeur genoot echter het transport over water, dat in 1638 een belangrijke impuls kreeg door de voltooiing van de Trekvluit tussen Leiden, Delft en Den Haag.

De buitenplaats als lustoord en statussymbool deed zijn intrede, waarbij voor het eerst huis, tuin en interieur onlosmakelijk met elkaar waren verbonden. Geïnspireerd door de Europese vorstenhuizen en aangemoedigd door zijn secretaris Constantijn Huygens gaf stadhouder Frederik Hendrik de opdracht voor de bouw van Huis Honselaarsdijk (1621), Huis ter Nieuburch (1631) en Huis ten Bosch (1645). Het is de periode waarin de Hollandse Renaissance overging in het Hollands Classicisme. De Wassenaarse voorbeelden van deze stijl, zoals Clingendael, zijn sterk verbouwd.

Formele tuinen

De tuinen werden in een formele, Frans geïnspireerde stijl aangelegd, zoals de classicistische tuin op Clingendael (1680). Bekende namen werden aangetrokken voor de bouw en/of de tuinaanleg, zoals Pieter Post voor Rijxdorp (1662), Jacob Roman voor Duinrell (1681) en Daniel Marot voor Zuidwijk (1710). De ligging tegen de duinen aan bood enorme voordelen. Daardoor kon bij de aanleg van parterres en vijvers met fontein gebruik worden gemaakt van het natuurlijke hoogteverschil en het kwelwater van de duinen (duinrellen). Dat weerhield andere buitenplaatseigenaren er niet van om ook te kiezen voor een vergelijkbare tuinaanleg, zoals op Duindigt.

De formele tuinen zijn verdwenen. Wat rest zijn monumentale bomen aan de formele (laan)structuren, zoals die nog op Clingendael, Backershagen, Langenhorst, Groot Haesebroek en Rijksdorp te vinden zijn.

Op zoek naar de romantiek

In het laatste kwart van de 18de eeuw komt een nieuwe stijl in zwang. Cornelis Backer breidde zijn grondbezit rond 1772 uit om naar de laatste mode verscheidene deeltuinen op Backershagen te kunnen realiseren. Geïnspireerd op de Engelse landschapstijl werd afstand gedaan van de gekunstelde Franse tuinarchitectuur met zijn geschoren hagen en rechte lanen. Op zoek naar de romantiek en het pittoreske ontstonden meer besloten tuinontwerpen met smalle kronkelpaadjes. Ze leidden langs opgeworpen heuveltjes, golvende bosranden en serpentinevormige beekjes, zoals het gebied rond de hermitage van Backershagen duidelijk toont. Dit is een uitzonderlijk voorbeeld van deze vroege landschapstijl, met een grot op een heuvelachtig moseiland, die als stoffage onderdak bood aan een kluizenaar. Vlakbij, op een nabijgelegen kunstmatig aangelegde heuvel, stond een theekoepel met geheime uitgang. Van grote cultuurhistorische betekenis is de bewaard gebleven vroeg-landschappelijk aanleg op Zuidwijk.

Weidse uitzichten

Rond 1800 zette, vanwege de Franse overheersing, een periode van neergang in. Vele buitenplaatsen werden in beslag genomen, de tuinen verwaarloosd en de huizen gesloopt. Het werd moeilijker de buitenplaats in de familie te houden en de inkomsten liepen terug. Toch kwamen er enkele buitenplaatsen bij en werd zelfs geïnvesteerd in de modernisering van diverse parken. Dat betekende de aanleg van ruime en weids opgezette landschapsparken met zichtlijnen die tot ver buiten het eigenlijke terrein doorliepen. Gebogen waterpartijen, golvende bosranden en kleine boomgroepen droegen bij aan het ruimtelijk effect. De belangrijkste vertegenwoordigers van deze stijl zijn L.P. en J.D. Zocher sr. en jr. Hun namen zijn verbonden met Clingendael (1800/1838/1851), Oosterbeek (1800/1839), Voorlinden (ca. 1800), De Paauw (1800/1838), De Horsten (1838), Langenhorst (ca. 1840), Beukenhorst (1845), en De Horsten/ De Paauw/Backershagen (ca. 1845).

Prinselijke invloed

Een belangrijk rol was daarbij weggelegd voor Z.K.H. prins Frederik der Nederlanden, die in Wassenaar en Voorschoten tussen 1838 en 1854 achtereenvolgens De Paauw, Raaphorst, Ter Horst, Eikenhorst, Backershagen (inclusief De Hertenkamp en De Drie Papegaaien) en Groot Haesebroek (inclusief Wildrust) aankocht. Opgegroeid aan het Pruisische hof en getrouwd met zijn nicht, Louise van Pruisen, vroeg hij de Duitse landschapsarchitect C.E.A. Petzold, bijgestaan door zijn landgenoot H.H.A. Wentzel, één samenhangend landschapspark te maken van zijn bezittingen. Na zijn overlijden viel zijn zorgvuldig bijgeëngkochte bezit voor een groot deel weer uiteen. Het was de verdienste van Koningin Wilhelmina dat Raaphorst, Eikenhorst en Ter Horst als één geheel bij elkaar bleven, waardoor de samenhang binnen de monumentale aanleg van Petzold in dit deel van de landgoederenzone niet verstoord raakte. De kenmerkende aanleg waarbij een afwisselend en kleurrijk coulisselandschap ontstond met bospaden langs golvende bosrand is ook nog waarneembaar op de Beukenhorst (1854) en Oud Wassenaar (1879). In het laatstgenoemde park neemt het in een uitbundige neorenaissance stijl vormgeven kasteelachtige landhuis van C. Muysken een centrale plaats in. In die tijd werden verscheidene 'moderne kastelen' gebouwd, zoals het in oud-Hollandse stijl vormgegeven Kasteel Wittenburg (1899), ontworpen door het Architectenbureau Van Nieukerken. De tuinen rondom het huis kregen een gehistoriseerde, geometrische aanleg en vormde daarmee een relatie met het huis. Op Wittenburg (1910) realiseerde L.A. Springer een geometrische tuin op het voorplein (1910) en op Clingendael maakt hij de zogenaamde Oudhollandse tuin met bordestrap (1881).

Veranderingen in de 20ste eeuw

Begin twintigste eeuw gingen diverse buitenplaatsen verloren, doordat de percelen verkaveld werden ten behoeve van woningbouw. Maar geïnspireerd op de hoogtijdagen van de Gouden eeuw ontstonden ook nieuwe, kleinere buitenplaatsen met koetshuizen en dienstwoningen. Soms werden oude buitens vervangen door nieuwbouw; vaak werden op de oude terreinen nieuwe buitens gebouwd, zoals Meyland op Backershagen (1912), Ivecké op Rust en Vreugd (1913) en Maarheeze op Oud Clingendael (1914). Hierbij bleef relatief veel van de aanleg bewaard.

De ontwikkeling naar een meer architectonische vormgeving van de tuin rondom het huis zette zich voort. In deze Nieuwe Architectonische stijl werd de tuin als voortzetting van het huis gezien. Het mooiste voorbeeld hiervan is Maarheeze. Er is sprake van een Gesamtkunstwerk, waarbij de architect Co Brandes voor de tuinaanleg samenwerkte met de belangrijkste vertegenwoordiger van deze stijl, Dirk Tersteeg.

Jacht- en grenspalen

Niet alleen Prins Frederik, maar ook Willem I, prinses Marie en Baron Van Wassenaer Van Catwijck lieten hun gebieden markeren met palen. De palen gelegen op beschermde buitenplaatsen zijn beschermd als onderdeel van de rijksbescherming; de palen daarbuiten zijn geselecteerd als gemeentelijk monument.

4. Villacultuur (inclusief automobielcultuur)

Van de ca. 800 als cultuurhistorisch waardevol geïnterpreteerde gebouwen/objecten van de GIP-lijst zijn er ruim 500 woonhuizen. Dit betreft zowel vrijstaande huizen van het type herenhuis, villa of landhuis als geschakelde woningbouw van het type twee- of meer-onder-een-kap. Onder 'villacultuur' wordt het vrijstaande huis in de villawijken, zoals De Kieviet, Groot Haesebroek en Rijksdorp, gerangschikt, inbegrepen de daartoe behorende onderdelen, zoals garages, hekwerken en tuinelementen. In het vigerend bestemmingsplan Villawijken 2010 is zowel een schets van de ontwikkeling van de hoofdstructuren opgenomen (paragraaf 3.1.) als van de geschiedenis en typologie van de wijken (deelgebieden, paragraaf 3.2). Volledigheidshalve wordt verwezen naar deze beschrijvingen. Hieronder is in aanvulling hierop een beschrijving gegeven van de context van ontstaan van de villawijken en zijn biografieën opgenomen van enkele architecten die een belangrijk stempel op de villacultuur in Wassenaar hebben gedrukt, te weten Brandes, Mutters, Van Lindonk, Van de Wall, Wegerif, en Wouters.

Wassenaar tot 1910

Tot 1910 was Wassenaar een typische buitenplaatsgemeente, die toen ongeveer 3600 inwoners telde. Ruim 60% van de beroepsbevolking werkte al dan niet direct voor buitenplaatsseigenaren, variërend van tuinman, koetsier en huishoudster tot bloemist, timmerman en slager. Het resterende deel was werkzaam in de landbouw; vooral de veeteelt en de bollencultuur. Het merendeel van het grondoppervlak werd ingenomen door de duinen, weilanden, akkers, en de bossen en parken van de buitenplaatsen. De grootste concentratie aan bebouwing bevond zich in het dorpscentrum langs de Langstraat, het Plein en enkele uitvalswegen zoals de Kerkstraat en de Schoolstraat. Belangrijkste blikvanger in het dorpscentrum was de in oorsprong Middeleeuwse dorpskerk aan het Plein. Buiten de dorpskern sprong de rooms-katholieke kerk in het oog, en aan de zuidrand korenmolens Windlust en de Burchtheuvel.

Rond 1910 vond een omslag plaats en veranderde Wassenaar in snel tempo ingrijpend. Bij de ontwikkeling van Wassenaar kunnen vier factoren als de meest belangrijke genoemd worden, namelijk de opkomst van de automobiel en het openbaar vervoer, de verkoop van buitenplaatsen (het aanbod), de enorme toename van de vraag naar woningen voor de hogere- en middenklasse buiten de stad én de verandering rond bouwen en dorpsontwikkeling als gevolg van wet- en regelgeving.

De infrastructuur neemt toe

Door de verharding van de wegen verbeterde het vervoer over de weg. Het nieuwe vervoersmiddel 'de automobiel' stelde welgestelden in staat zich makkelijker en sneller te verplaatsen van de stad naar het platteland. De bereikbaarheid van Wassenaar per openbaar vervoer kreeg een eerste impuls door de aanleg van de spoorlijn van Amsterdam naar Rotterdam (1841-1847), die bij Voorschoten een stationshalte kreeg. Vanaf Voorschoten verzorgden vanaf 1885 tot 1910 een stroomtram en nadien een paardenomnibus het openbaar vervoer naar Wassenaar. Een veel grotere impact had de aanleg van de Hoflijnspoorlijn, die in 1908 gereed kwam. Daarbij kwam in 1910 een busverbinding tussen het Toernooiveld in Den Haag en de Groot Haesebroekseweg tot stand. De echte doorbraak van het openbaar vervoer kwam met de aanleg van bus- en tramlijnen naar Leiden en Den Haag (1923-1925). De tramlijn van de Turfmarkt in Den Haag naar het Havenplein in Leiden van de Haagsche Tramweg-Maatschappij, de zogenaamde Gele Tram, was van groot belang. Deze lijn kreeg onder meer een halte bij de hoek Prinsenvweg-Lange Kerkdam. De voorzieningen maakten Wassenaar relatief snel en goedkoop bereikbaar vanuit Den Haag en Leiden. Niet langer trok alleen de hoogste klasse naar Wassenaar; het dorp werd ook bereikbaar voor de middenklassen.

Automobieltcultuur in Wassenaar

Nadat rond 1900 de meest welgestelden konden beschikken over het luxe vervoersmiddel 'de automobiel', deed de garage als nieuwe type gebouw zijn intrede in Wassenaar. Dit gebouwtype speelt binnen de architectonische ontwikkeling van Wassenaar een grote rol.

Al vanaf het begin van de 20ste eeuw werden in aanvulling op of in plaats van koetshuizen garages met chauffeurswoningen gebouwd. Mogelijk is de garage annex chauffeurswoning op Rijksstraatweg 554 uit 1905 – behorende bij Hoogwolde en ontworpen door het architectenbureau Hoek & Wouters – het eerste voorbeeld. Paard en wagen waren natuurlijk niet gelijk verdwenen. Aanvankelijk bleef doorgaans het koetshuis met paardenstalling bestaan en werd de autoberging onderdeel van dit bijgebouw. In 1910 werd bij Frisiastate aan de Lindelaan 2 een gecombineerd gebouw voor paarden-, koetsen én automobielstalling gebouwd, eveneens door architectenbureau Hoek & Wouters. Ook reder D.T. Ruys koos in 1914 voor zijn villa nog voor een combinatie van autogarage met paardenstallen, wagenbergplaats en dienstwoning (Paauwlaan 8), net als de eigenaar van Iveck in 1912 (Rust en Vreugdlaan 7). Voorbeelden van zelfstandige automobieltgarages met chauffeurswoningen zijn te vinden op de buitenplaats Ter Veken uit 1911 (Schouwweg 29) en op Maarheeze uit 1914 (Rijksstraatweg 669).

Dat vanaf de jaren 1920 ook de iets minder welgestelden en zelfs de middenstand zich een automobiel kon veroorloven, bewijzen de vele vrijstaande en aangebouwde garages die in die tijd gebouwd werden: bij grote villa's zoals de dubbele garage bij landhuis Hertelaan 1 uit 1928, maar ook al snel bij middenstandswoningen, zoals de dubbele woning aan de Prinses Marielaan 11-13 uit 1929 (aan nummer 11). Bovendien werden inpandige 'drive-in-garages' gerealiseerd – opnieuw niet alleen bij villa's en landhuizen, zoals bijvoorbeeld Sophialaan 1

uit 1934, maar ook bij middenstandswoningen, zoals Teylingerhorstlaan 19-21 uit 1932. Het landhuis Van der Oudermeulenlaan 5 uit 1930 behoort tot de vroegste voorbeelden van drive-in-garages in Wassenaar, net als de drive-in-garages met bovenwoningen aan de Korenlaan 21 en Molenweg 28 uit 1926. Ook de drie woningen op de hoek Molenweg-Molenstraat (nu: Molenweg 17-27/Molenstraat 25) uit dezelfde tijd hadden twee drive-in-garages.

Ruimte en gezonde buitenlucht

De bevolkingsgroei in de steden nam sinds het einde van de negentiende eeuw door de industrialisatie sterk toe, terwijl de hygiënische omstandigheden vooral onder de laagste sociale klassen slecht waren. De midden- en hogere klassen trokken naar buiten de stad om de ruimte, rust en gezonde buitenlucht op te zoeken. Deze klassen beschikten relatief over veel vrije tijd en ontwikkelden in toenemende mate een interesse voor de natuur. De beschikbaarheid over een automobiel en goed openbaar vervoer verlaagde de drempel om te verhuizen. Diverse exploitatiemaatschappijen speelden hierop in door villawijken op gronden van voormalige buitenplaatsen te ontwikkelen. Bij hun reclame voor de wijken was de aanwezigheid van openbaar vervoer een belangrijk verkoopaspect. Door de relatief korte afstand tot de stad hield de welgestelde nieuwkomer de beschikking over stedelijke voorzieningen zoals theaters, winkels, horeca en musea. Deze nieuwelingen kwamen niet alleen uit de omringende steden. Met name onder Rotterdammers was Wassenaar populair, mede als gevolg van de aanleg van de Hofpleinspoorlijn. Daarnaast vonden oud-Indiëgangsters hun weg naar Wassenaar. Behalve dat Wassenaar weinig belasting hief en dus een relatief gunstig fiscaal klimaat had, kwam begin twintigste eeuw veel bouwgrond beschikbaar doordat een aantal grote buitenplaatsen verkocht werd.

Verkoop van buitenplaatsen

De buitenplaatsgronden die rond 1910 op grote schaal op de markt kwamen, werden door exploitatiemaatschappijen ofwel in ontwikkeling gebracht voor de aanleg van villawijken dan wel tot kleinere, nieuwe buitenplaatsen verkaveld. De belangrijkste impuls hiervoor was de verkoop van gronden voor en na het overlijden van de tweede en jongste dochter van prins Frederik der Nederlanden, prinses Marie (1841 - 1910), te weten Backershagen, De Drie Papegaaien en Groot Haesebroek.

Frasiastate, De Wiltzangk, Meyland, De Paauwhof en Villa Ruys zijn voorbeelden van nieuwe buitens op terreinen van voormalige grotere buitenplaatsen, waarvoor de gronden rond 1910 verworven werden. De eigenaren van dit type buitens, waar ook bijvoorbeeld Ter Veken en Maarheeze onder vallen, vormden de nieuwe hoogste stand van Wassenaar.

Op de overige terreinen van onder meer Groot Haesebroek en Oud Wassenaar werd voor de hogere klasse vanaf 1909 villabouw gerealiseerd met grote, vrijstaande villa's op royale kavels; gevolgd door de bouw van villawijken voor de hogere middenklasse in De Kieviet en

later De Paauw waarbij zowel de huizen als de kavels kleiner waren. Ook werd vanaf de jaren 1920 de twee-onder-een-kapwoning in deze wijken geïntroduceerd.

Bij de aanleg van de villawijken zijn grofweg drie benaderingen te onderscheiden:

- wijken met een vrijwel geheel eigen ontwerp, zoals De Kieviet;
- wijken waarbij het bestaande wegenpatroon van de buitenplaatsen (grotendeels) is behouden, zoals Groot Haesebroek;
- wijken waarbij in hogere mate gebruik gemaakt is van de historische structuur van de buitenplaats, zoals het aanwezige water- en lanenpatroon, zoals Oud Wassenaar en Rijksdorp.

De bevolking neemt toe

Door de enorme groei van de bevolking nam het aantal woningen vanaf 1910 gestaag toe. Hoewel er tijdens de Eerste Wereldoorlog sprake was van enige stagnatie, zou de bevolking zich tussen 1910 en 1923 bijna verdubbelen naar 8.034 inwoners.

Ondanks het grote aantal woningen in de nieuwe wijken bleef de bewoningsdichtheid in en rondom het centrum het grootst. Hier vond aanvankelijk vooral langs de bestaande hoofd- en uitvalswegen verdichting plaats. Zo kwam de woningbouw langs de Lange Kerkdam eveneens rond 1910 op gang, net als langs de Oostdorperweg.

Het voorzieningenniveau nam in de bestaande woonwijken echter nauwelijks toe. Daar was stromend water, elektriciteit en riolering nog geen gemeengoed. Overigens beschikte vóór 1900 ook niet elke buitenplaats over dit soort voorzieningen en was het fenomeen van de badkamer ook hier nog niet ingeburgerd. In het begin van de twintigste eeuw werd nabij de haven een gasfabriek gebouwd waar van steenkolen gas gemaakt werd. In 1917 werd Wassenaar aangesloten op het gemeentelijk elektriciteitsbedrijf van Leiden en in 1928 op het drinkwaternet. In hetzelfde decennium vond geleidelijk uitbreiding van de openbare straatverlichting plaats. De nieuwe wijken liepen qua voorzieningen voorop; hier waren de exploitatiemaatschappijen verantwoordelijk voor de aanleg van wegen, elektriciteit, drinkwater, riolering en straatverlichting.

Goede ruimtelijke ordening en bouwvoorschriften

De komst van de Woningwet van 1901 had grote gevolgen voor de wijze waarop in Nederland vanaf dat moment gebouwd zou worden. De wet moest de bouw van veilige en 'zindelijke' woningen bevorderen. In het eerste artikel van de wet staan tot op de dag van vandaag de woorden veiligheid en gezondheid centraal. De wet stimuleerde ook de oprichting van woningbouwverenigingen om de bouw van goedkope, maar kwalitatief goede woningen voor mensen met een kleine beurs te kunnen realiseren. Het initiatief voor de eerste woningbouwvereniging van Wassenaar (Wassenaarsche Bouwstichting) dateert uit 1911. De wet verplichtte gemeenten ook om een uitbreidingsplan voor hun hele grondgebied te maken en een bouwverordening op te stellen. Daardoor kwam er meer sturing op de bouwkundige kwaliteit van de huizen, maar ook op de ruimtelijke ordening en

collectieve voorzieningen, zoals water en elektriciteit. Daarnaast kreeg de bouw van postkantoren, watertorens, scholen en kerken kreeg een belangrijke impuls, evenals de bedrijvigheid (winkels, kantoren, timmermanswerkplaatsen).

De verplichting van het uitbreiden volgens een vooropgezet plan leidde in 1923 tot het ambitieuze plan van architect Johannes Mutters (1858, Den Haag – 1930, Wassenaar). Mutters startte zijn carrière als architect in Den Haag. In 1915 kwam hij naar Wassenaar en vestigde hij zich in zijn zelfontworpen Villa Berkenhof in De Kieviet. Hij was directeur van en ontwerper voor de Exploitatiemaatschappij Park De Kieviet en Wildrust. Mutters ontwierp niet alleen in de periode 1914-1918 het stedenbouwkundige plan voor De Kieviet, maar ook vele huizen, waaronder de lokvinken (huizen ter promotie van het park). Mutters had voor Wassenaar een toekomst met 300.000 inwoners in gedachten en baseerde daar zijn ontwerp op. Het in 1926 goedgekeurde plan voorzag erin dat vrijwel het gehele grondgebied bebouwd zou worden met woonwijken, die volgens de Engelse tuinstadgedachte met elkaar verbonden zouden worden door een vloeiend stratenpatroon en plantsoenen. Uiteindelijk zouden slechts onderdelen van het plan gerealiseerd worden. Het gebied ten oosten van de Kerkstraat en ten zuiden van de Lange Kerkdam, rond het Burchtplein, behoort tot de gerealiseerde delen van Mutters' plan. Ook in Deijlroord zijn er nog enkele stratenpatronen van zijn plan terug te vinden, zoals het 'ganzenpoot'-patroon bij het Rozenplein en het driehoekige stratenpatroon net ten noorden daarvan, bij de Crocus-, Hyacint-, Iris- en Tulpstraat.

Na 1923

Na 1923 nam de bouw van woningen sterk toe. Het is nu moeilijk voor te stellen hoe Wassenaar er in die tijd heeft uitgezien. Vanwege het enorme aantal huizen dat overal gebouwd werd, moet het één grote bouwput zijn geweest. De economie had zich na de Eerste Wereldoorlog hersteld en de welvaart nam onder alle lagen van de bevolking toe. Ook breidde het openbaar vervoer zich verder uit. Na de crisis van 1929 volgde een stagnatie en steeg de werkeloosheid, maar daarna volgde tot 1936 toch enige mate van herstel. Dit herstel werd afgebroken door het begin van de Tweede Wereldoorlog.

De enorme bouwwoede in Wassenaar betekende veel werk voor architecten, onder wie een groot aantal architecten van naam en faam. Voor sommige van hen een reden om zich in Wassenaar te vestigen, zoals Van Lindonk (vanuit Rotterdam), Mutters (vanuit Den Haag) en Wegerif (vanuit Apeldoorn). Onder de regionaal of nationaal bekende architecten die in Wassenaar gewerkt hebben, zijn klinkende namen zoals Brandes, Bremer, Buijs, De Bazel, Wils en Wouda. Ook voor lokale aannemers en timmermannen, zoals Haspers, Van der Helm, Leijen, Looijestijn, Remmerswaal en Verboog waren het gouden tijden.

De exploitatiemaatschappijen speelden op de marktvraag in door kleinere kavels met minder grote huizen te ontwikkelen. Soms waren het nog vrijstaande huizen, maar steeds

vaker ging het om dubbele en drie- of vier-onder-een-kap-woningen. Er ontwikkelde zich een type woning, dat betaalbaar was voor een bredere laag van de gegoede middenstand en dat zo typerend is voor de buurten zoals rond het Burchtplein, De Paauw, Nieuw Wassenaar en Binnen klingen. Hier domineren de twee-onder-een-kapwoningen.

Daarnaast groeide het autobezit en werd een garage een vast onderdeel van het ontwerp. In 1925 stelde het bestuur van Wassenaar een nieuwe bouwverordening vast waarin werd bepaald dat de bouw van woningen met meer dan één verdieping was uitgesloten, om 'stadsbeelden' met flats te voorkomen. Het bestuur wilde nadrukkelijk het groene en dorpse karakter in stand houden. Conform deze uitgangspunten werden nieuwbouwwijken rond het dorp aangelegd met brede straten en plantsoenen. Deze bouwbeperking vormde overigens geen belemmering voor de groei van de Wassenaarse bevolking van 8.034 in 1923 naar 12.503 in 1930.

Na 1945

De Tweede Wereldoorlog zorgde voor stagnatie in de ontwikkeling van de villawijken. Direct na de oorlog is er sprake van schaarste van materialen en vond vooral herstel van beschadigde bebouwing plaats. Er was sprake van aanzienlijke oorlogsschade, die zo snel mogelijk diende te worden hersteld.

De jaren 1945-1965 worden Wederopbouw genoemd en de architectuur uit die tijd Wederopbouwarchitectuur. Deze tijd staat in het teken van vooruitgang, nieuwe ontwikkelingen en het toenemend gebruik van nieuwe bouwmaterialen zoals beton. Om, vanwege de explosieve bevolkingsgroei, te kunnen voldoen aan de toenemende behoefte aan woningen, moest snel en veel gebouwd worden.

Veel villawijken werden verder verdicht, zoals Rijksdorp, dat eigenlijk voor de WOII nooit echt ontwikkeld was. Ook de andere wijken, zoals Groot Haesebroek, De Kieviet en Binnen Klingen hebben duidelijk een impuls gekregen na de oorlog. Er werden veel nieuwe woonhuizen, waaronder een groot aantal bungalows, gebouwd, bijvoorbeeld op de Klingelaan en langs de Schouwweg/ Koekoekslaan. De twee belangrijkste architecten op het gebied van villabouw van na de oorlog zijn Adriaan Fokke van Duyn (1923-2006), die bijvoorbeeld Hazelaan 5 in 1957 ontwierp en Albert Van Essen (1890-1967), die een flink aantal woningen rond 1948 aan de Klingelaan ontwierp.

Beknopte omschrijving villawijken

De Drie Papegaaien

De Drie Papegaaien duidt het gebied ten zuiden van de dorpskern tussen Schouwweg-Prinsenweg/ Backershagenlaan en Rust en Vreugdlaan (de middeleeuwse Korte Kerkdam) aan. Het gebied werd vernoemd naar de voormalige buitenplaats De Drie Papegaaien. Dit buiten verwees op zijn beurt naar de 16de-eeuwse boerderij De Drie Papegaaien (Schouwweg 34), die door de eeuwen heen in bezit was van verschillende grootgrondbezitters, onder wie prins Frederik der Nederlanden (1854). De boerderij deed in de tijd van prins Frederik dienst als uitspanning voor paarden en als drink- en eetgelegenheid bij onder meer jachtpartijen.

Het noordelijke deel aan de Schouwweg kwam als eerste, aan het begin van de 20ste eeuw, tot ontwikkeling. Hier bevindt zich behalve woningbouw (Schouwweg 8,9,10 en 11-12), en het café annex pension (nu het restaurant 't Schouwtje, Schouwweg 14), ook een garage (garage De Spinbaan, Schouwweg 21-22) en enkele kwekerswoningen (Schouwweg 13-14 en 19A).

Het gebied werd in 1919 bestemd voor villabouw, maar in eerste instantie kwam de exploitatie niet echt op gang. De boerderij werd afgebroken en maakte plaats voor de villa De Drie Papegaaien naar ontwerp van Co Brandes (afgebroken rond 1960). De komst van de tram in 1923, met een halte op zowel de hoek Schouwweg-Papegaaienlaan als Papegaaienlaan-Backershagenlaan, gaf een impuls aan de verdere ontwikkeling van de wijk. Veel bebouwing stamt dan ook uit de jaren 1920, zoals Rust en Vreugdlaan 13 ('t Berkje) en Papegaaienlaan 12 en 14 uit 1925 en Backershagenlaan 59 (Old Cottage) uit 1926. De wijk kent ook veel twee- of meer-onder-een-kapwoningen.

Duinauwe en Wildrust

Dit gebied behoorde tot Groot Haesebroek. Het is een kleine buurt ten westen van de Jagerslaan, bestaande uit de Hazelaan en de Hertelaan. Aan de Hertelaan ligt het van rijkswege beschermde complex De Vrije Blick, dat bestaat uit een woonhuis met tuinaanleg en diverse bijgebouwen en een toegangshek, alle ontworpen rond 1917 door architect W.A. Lensvelt in Engelse landhuisstijl. Een van de eerste woningen in dit buurtje zal Hazelaan 15 uit 1911 zijn. Aan de Hazelaan 4 staat een villa van Co Brandes uit 1925. Aan deze laan stond ook de watertoren uit 1928 met twee dienstwoningen van architect Johannes Hendriks (gesloopt, een dienstwoning op Hazelaan 16 is behouden).

Aan de Hertelaan 1, op de hoek met de Hazelaan, staat een groot landhuis van architect Herman van Lindonk uit 1928. Op Hazelaan 5 staat een woonhuis van architect Adriaan Fokke van Duyn uit 1957.

Groot Haesebroek

De bebouwing van de villawijk Groot Haesebroek kwam vanaf het begin van de twintigste eeuw op gang, samen met de ontwikkeling van Park Oud Wassenaar. De N.V. Exploitatiemaatschappij Park Groot Haesebroek, waarvan J.Th. Wouters directeur was, bracht de kavels van beide parken tegelijkertijd in de verkoop. Vanaf 1910 kwam de verkoop goed op gang. In dezelfde tijd werd het kasteel Oud Wassenaar omgebouwd tot hotel met als idee dat het dienst kon doen als gastenverblijf voor de nieuwe bewoners van de villaparken. De bloeitijd was van 1915 tot 1921 toen maar liefst 52 kavels, voornamelijk langs de Schouwweg, Konijnenlaan en Koekoekslaan, werden verkocht. Het architecten- en projectontwikkelingsbureau Hoek en Wouters ontwierp een groot aantal van deze huizen, waaronder Schouwweg 61 in 1909, Schouwweg 79 'Eikenterp' uit 1910 en Konijnenlaan 29 in 1911. Co Brandes, als architect aan het bureau Hoek en Wouters verbonden, tekende onder meer Groen van Prinsterenlaan 11 in 1915 en Schouwweg 107, beide in 1915 en nummer 102 in 1917. Brandes ontwierp ook Konijnenlaan 41, De Hilhorst, in 1924. De bebouwing langs de Groot Haesebroekseweg kwam grotendeels tijdens het Interbellum tot stand. Co Brandes ontwierp behalve nummer 51 tevens nummer 33, Schauenburg, in 1916 en nummer 55 in 1920.

Over Oud Wassenaar/Hoogwolde

Kasteel Oud Wassenaar is voortgekomen uit de 18de-eeuwse buitenplaats Hoogwoud of Hoogwolde. Dit buiten werd in 1845 gekocht door Guillaume (Willem) Groen van Prinsterer (1801-1876), een antirevolutionair Nederlands politicus en historicus. Groen van Prinsterer was kabinetssecretaris (1829-1836), lid van de Kamer van Grondwetsherziening (1840) en lid van de Tweede Kamer (1849-1857, 1862-1866). Groen van Prinsterer woonde in Den Haag en bracht tijdens de zomermaanden in Wassenaar door - vanaf 1845 op Oud Wassenaar. In 1870 kocht hij Blankenburg en in 1872 verkocht hij Oud Wassenaar aan Cornelis Jan van der Oudermeulen (1838-1904), stalmeester in buitengewone dienst van Koning Willem III en onder meer hoogheemraad van Rijnland. Van der Oudermeulen liet het bestaande huis afbreken en het huidige 'kasteel' Oud Wassenaar bouwen. Ook de tuin- en parkaanleg liet hij wijzigen, waarbij de vroeg-landschappelijke aanleg door tuinarchitect C.E.A. Petzold getransformeerd werd naar een late landschappelijke aanleg. Uit deze tijd stamt de grot (in huidige situatie gelegen op perceel Oud Wassenaarseweg 2). Na het overlijden van Van der Oudermeulen in 1904 kwam de buitenplaats, samen met het naastgelegen Rust en Vreugd, in handen van Nationaal Grondbezit N.V. en in 1908 van de exploitatiemaatschappij 'Park Groot Haesebroek' onder directie van de architect J.T. Wouters. Het formele gedeelte van de buitenplaats, langs de rechte lanen (Oud Wassenaarseweg, Beukenlaan (nu: Groen van Prinstererlaan) en Lindelaan), werd in de jaren daarna verkaveld tot villapark en bebouwd. De landhuizen aan de zuidoostzijde van de centrale vijverpartij van Oud Wassenaar, namelijk Van der Oudermeulenlaan 20 uit 1920 en Laan van Hoogwolde 1 uit 1930 behoren ook tot deze ontwikkeling, net als de woonhuizen langs de Oud Wassenaarseweg, waaronder het huis De Eik uit 1923 op huisnummer 4-6 en het afgebroken huis De Beuk uit 1921 op huisnummer 8-10.

De oprijlaan naar Oud Wassenaar werd in 1925 omgedoopt tot Van der Oudermeulenlaan. Vervolgens kwam de bebouwing tot stand, die wordt gekenmerkt door een hoge architectonische kwaliteit en waaronder zich veel rijks- en gemeentelijke monumenten bevinden.

Stoephout

Stoephout is te beschouwen als een kleine buitenplaats en schaart zich in een reeks van relatief kleine (buiten)plaatsen die na 1910 op voormalige terreinen van grote buitenplaatsen, zoals die van prins Frederik/prinses Marie tot stand kwamen, zoals Villa Ruys, Wiltzangk, Meyland, Ivecké etc.. Deze ontwikkeling maakt onderdeel uit van een algemeen gegeven van verkaveling van historische buitenplaatsen, zoals bijvoorbeeld Oud-Clingendaal waarop onder meer in 1914 Maarheeze werd gebouwd of Terveken op Wildrust. Ook het ten zuiden van Stoephout gelegen Clingenbosch, dat rond 1912 tot stand kwam, behoort tot deze ontwikkeling.

Het landhuis Stoephout, dat samen met de overige bebouwing in 1919 naar ontwerp van architect De Bazel tot stand kwam, is gesloopt.

De Kieviet

Park de Kieviet is vanaf 1911 ontwikkeld op voormalig grondgebied van landgoed Groot Haesebroek. De Exploitatiemaatschappij Park De Kieviet en Wildrust onder directie van J.T. Wouters (1864-1932) en Joh. Mutters jr. (1858-1930) ontwierp de wijk tot in het detail, zoals het wegenplan, de verkaveling, de rooilijnen, de beplanting en de dwarsprofielen voor de wijk. De kavels varieerden in grootte en waren bedoeld voor vrijstaande villa's en twee-onder-een-kapwoningen. De bouw kwam vanaf 1912 op gang. In 1914 ging de gemeenteraad van Wassenaar akkoord met het plan, waarvan de realisatie inmiddels al in gang gezet was. Om belangstellenden te trekken werd een aantal modelvilla's gebouwd, zogenaamde lokvinken, naar ontwerp van architect Joh. Mutters jr. De eerste lokvink stamt uit 1914 en staat aan de Duinweg 1.

De parkachtig aangelegde villawijk heeft stedenbouwkundig gezien twee hoofdmomenten, te weten het Wilhelminaplein met daaraan de kerk (1923) en de vijver. Voor de aanleg van de vijver, die al in het eerste plan uit 1910/1911 voorzien was, werd gebruik gemaakt van de bestaande loop van de Kaswetering.

Het druppelvormige Wilhelminaplein en de daaraan gelegen kerk waren niet voorzien in de eerste opzet van de wijk. Het plein met plantsoen werd in 1914 ingepland en later volgden de ontwerpen om ruimte te maken voor de kerk (ingetekend in het plan uit 1918) en het schoolgebouw tussen de Oranjelaan en de Buurtweg (gebouwd in 1922). Ook werden andere algemene voorzieningen gerealiseerd, zoals een theetuin (ondergebracht in een voormalige dienstwoning van Groot Haesebroek (Buurtweg 14) en een postkantoor (Groot Haesebroekseweg 55a-b-57).

Kievietsduin

Het zuidelijke deel van het landgoed Groot Haesebroek werd vanaf ca. 1909 herbestemd voor villabouw. In 1920 verleende de gemeente toestemming aan de N.V. Exploitatie Maatschappij Kievietsduin voor de al aangelegde wegen (met uitzondering van de Doornweg, die in eigendom was van de N.V. Maatschappij tot exploitatie van onroerende goederen Meyendell en waarvoor geen toestemming was gevraagd). Het idee bestond om Meyendell te ontwikkelen als villapark, maar alleen het duingebied dat nu Kievietsduin heet, werd vanaf 1919 ontwikkeld. Oorspronkelijk was het uitgangspunt om kavels van minstens één hectare uit te geven, maar dit werd losgelaten toen bleek dat de verkoop niet vorderde. In 1937 werden de gemeenschappelijke gronden en voorzieningen aan de gemeente overgedragen.

Eikendael

Eikendael behoorde als overplaats tot de buitenplaats Rust en Vreugd. Na verkoop van de gronden rond 1920 startte de bouw van villa's en de (gesloopte) Ursulakliniek (r.-k. ziekenhuis, voorheen Eikenlaan 3, gesloopt in 1997). Op de plaats van de kliniek is in de jaren 1990 nieuwbouw verrezen, in de vorm van huizenbouw.

Oud Clingendaal / Maarheeze

In het begin van de 20ste eeuw werden delen van de 18de-eeuwse buitenplaats Oud Clingendaal afgescheiden. Op het grondgebied werden huizen met dienstgebouwen gebouwd, waaronder Maarheeze (Rijksstraatweg 675, 1914), De Stille Hoek (Oud Clingendaal 7, 1922) en Clingenham (Rijksstraatweg 679, 1920). Bovendien werd op een deel van de buitenplaats de Wassenaarse dierentuin aangelegd. De Stichting Wandel-, Vogel- en Dierenpark 'Wassenaar' werd opgericht door P.W. Louwman en de dierentuin is tot 1985 in gebruik geweest.

Persijn

Persijn is een kleine woonwijk tussen het Kerkehout en de buitenplaats Langenhorst, ten zuiden van de Rijksstraatweg. De buurt is genoemd naar kasteel Persijn, dat ten zuidoosten van de buurt lag. Van het 16de-eeuwse huis of kasteel Persijn zijn nog ondergronds restanten aanwezig en ook herinneren een aantal watergangen aan de historie van Persijn. De bebouwing bestaat uit overwegend vrijstaande woonhuizen en dubbele woonhuizen uit het Interbellum.

Nieuw Wassenaar

In de jaren twintig van de 20ste eeuw kwam een nieuwe woonwijk tot stand, die Nieuw Wassenaar genoemd werd en ook wel bekend staat als Wassenaar zuid. De wijk wordt

begrensd door de Van der Oudermeulenlaan/Stoeplaan-Wittenburgerlaan-Zijdeweg-Rijksstraatweg. De buurt kent een aantal rechte, noord-zuid gerichte wegen, waaronder de Bloemcampiaan/Groot Hoefijzerlaan en min of meer oost-west gerichte slingerende lanen, zoals de Kerkeboslaan, Bremhorstlaan en Teylingerhorstlaan. De eerste laan refereert naar het aldaar gelegen bos dat in bezit was van de Hervormde Kerk te Wassenaar. De laatste laan refereert naar de afgebroken boerderij Teylingerhorst, die in de 15de eeuw in bezit was van Lucas van Teylingen, auditeur van de Rekenkamer. Deze hoeve was naamgever voor de gelijknamige buitenplaats Teylingerhorst, waarvan de Teylingerhorstlaan de oprijlaan was. Huize Teylingerhorst werd in de Tweede Wereldoorlog zwaar beschadigd en vervolgens afgebroken. Ook de naam Bloemcamp verwijst naar een voormalige buitenplaats.

In 1924 werd het wegenplan voor Nieuw Wassenaar ingediend en werden strikte bouwregels voor het uiterlijk en de positionering van de villa's en landhuizen geformuleerd. De meeste landhuizen stammen uit de jaren dertig en liggen aan de Kerkeboslaan, Bremhorstlaan en Teylingerhorstlaan. In dit deel van de wijk domineren de huizen van Van Lindonk. Hij ontwierp er verschillende villa's en landhuizen, onder andere aan Kerkeboslaan 4 (ca. 1930) en 5 (1930), Teylingerhorstlaan 6 (1933) en Bremhorstlaan 21 (1934), en ook enkele dubbele woonhuizen zoals Teylingerhorstlaan 1-17 en 23-25 uit 1931-1933.

De rest van de wijk bestaat vooral uit twee en meer onder-een-kap-woningen voor de middenstand.

Binnen Klingen

Woonwijk gelegen tussen Buurtweg- Zijdeweg-(weilanden langs) Wittenburgerlaan-terreinen van buitenplaats Clingenbosch. Vóór de ontwikkeling tot woonwijk, die in het Interbellum (vooral Buurtweg en Laan van Koot) en na de Tweede Wereldoorlog plaatsvond, was het gebied onderdeel van de buitenplaatsen Duindigt en Clingenbosch. De eerste grond aankoop betrof een strook grond bij de Laan van Koot in 1919. De Laan van Koot is sinds 1920 genoemd naar de familie Koot die vanaf 1850 tot 2000 de boerderij Klein Hoefijzer pachtte; de laan is echter al ouder en was oorspronkelijk een deel van de Schouwweg. In de jaren 1920 werd de wijk in deelprojecten bebouwd door verschillende maatschappijen. Eind jaren '30 kocht de N.V. Maatschappij tot Exploitatie van Onroerende goederen Stadsuitbreiding Noorderkwartier de buitenplaats Clingenbosch en gronden bestemd voor woningbouw in Binnenklingen. Deze woningbouw kwam na 1940 op gang, zoals bijvoorbeeld de woningen langs de Klingelaan van de Voorburgse architect A. van Essen.

De wijk kent een verdichting langs de meer zuidelijke straten, zoals Distel-, en Helmlaan en Binnenweg, met kleine percelen en huizen waaronder ook vele twee-onder-een-kapwoningen. Door afwisseling in hoofdvorm, wisselende nokrichtingen en voorgevelrooilijnen kent de bebouwing van het noordelijke deel van Binnenklingen, net als de oudere delen, een grotere variatie en minder eenheid dan het zuidelijker deel.

Rijksdorp

Rijksdorp is een villawijk aan de rand van de Wassenaaarse duinen, die vanaf 1920 ontwikkeld werd op de terreinen van de voormalige 17de-eeuwse buitenplaats Rijxdorp, waarvan het huis kort na de Eerste Wereldoorlog afgebroken werd. De wijk werd ontwikkeld door de exploitatiemaatschappij Rijksdorp onder directie van C.F.A. Jonkers en architect Co Brandes ontwierp het stratenpatroon. Hierbij werd gebruik gemaakt van de bestaande structuur. In de wijk liggen nog restanten van de buitenplaats, zoals een watergang met een komvormige vijver en een beukenlaan erlangs nabij Katwijkseweg 15. Ook liggen in de wijk nog een toegangshek van de wijk naar ontwerp van Brandes en een van de oorspronkelijke lantaarnpalen (nabij Vleysmanlaan 1). Voor Jonkers ontwierp architect Henk Wegerif in 1925 een woonhuis met kantoor, De Witte Hoogt aan de Meijboomlaan 4-6, dat bedoeld was om na voltooiing van de buurt als theetuin en hotel in gebruik genomen te worden. Dit laatste is nooit gebeurd. Rijksdorp ontwikkelde zich moeizaam en – op enkele huizen na – vond vooral na de Tweede Wereldoorlog de verdere ontwikkeling plaats. Wegerif bouwde in de jaren twintig verschillende villa's in Rijksdorp. Verscheidene daarvan zijn inmiddels gesloopt, zoals de naoorlogse woonhuizen aan Van Bergenlaan 19 (1957) en Van Bronckhorstlaan 32 (1952). Er resteren thans nog vier werken van Wegerif in Rijksdorp, namelijk Van Bergenlaan 7, Woonhuis Hagestate aan Van Bergenlaan 12 uit 1925, Woonhuis/kantoor 'De Witte Hoogt' aan Meijboomlaan 4-6 uit 1925 en Woonhuis 'Huize Renswoud', Van Bronckhorst 34 uit 1927.

Rijksdorp maakt onderdeel uit van het van rijkswege aangewezen Belvederegebied Duin Horst en Weide en het gelijknamige provinciale landschap.

Beknorte biografieën van architecten

Hierna volgt een aantal beknorte biografieën van architecten die een groot stempel op de architectuur in de villawijken hebben gedrukt.

Over de architect Co Brandes

Jacobus Johannes (Co) Brandes (1884-1955) heeft in Wassenaar en de regio Den Haag een omvangrijk en gevarieerd oeuvre nagelaten. Zijn oeuvre bevat niet alleen woonhuizen, maar ook bijvoorbeeld kantoren, hotels en tuinontwerpen. Brandes stond bekend als vakkundig en hardwerkend en werd gewaardeerd om zijn kwaliteiten en als mens. Hij was lid van de Haagse Kunstkring en gaf regelmatig lezingen. Daarnaast richtte hij in 1918 het tijdschrift 'Levende Kunst' op, dat diende om eigentijdse architectuur en kunst onder de aandacht te brengen. Brandes genoot zijn opleiding in een timmermanswerkplaats en als bouwkundig tekenaar. Vervolgens werkte hij bij diverse architectenbureaus waaronder dat van Van der Steur in Haarlem en vanaf 1909 werkte hij voor het architectenbureau Hoek & Wouters, toen gevestigd in Den Haag. In 1912 werd hij compagnon binnen dat bureau. Het is moeilijk toeschrijvingen te doen wat betreft de projectarchitect voor werken binnen het bureau. Over het algemeen wordt aangenomen dat Wouters de acquisitie deed en zich vooral met

de projectontwikkeling bezig hield. Hoek had de dagelijkse leiding van het bureau en Brandes ontwierp. Daarom worden de werken van het bureau Hoek & Wouters vanaf 1909 doorgaans aan Brandes toegeschreven. Bovendien bleef Brandes na de opheffing van het bureau in 1915 tot 1918 voor Wouters werken, zodat ook na deze tijd werken van het bureau van Wouters van Brandes' hand kunnen zijn.

Er zijn in Wassenaar circa 25 werken van Co Brandes bewaard gebleven. Daaronder zijn verscheidene rijksmonumenten, zoals Boekhorst (Schouwweg 68-69, 1913), Villa Maarheeze (Rijksstraatweg 675, 1914), Nijenstede (Schouwweg 107, 1915), de Bonifaciussschool (Kloosterland, 1917) en Schouwenhoek (Schouwweg 102, 1917). Het huis op de hoek Buurtweg-Waldeck Pymontlaan, genaamd Hilgestede, uit 1919 in De Kieviet is beschermd als gemeentelijk monument.

Aanvankelijk ontwierp Co Brandes in de Nieuw Historiserende Stijl; hiervan is Villa Maarheeze een voorbeeld. Later ontwikkelde hij een vormtaal in de Nieuwe Haagse Schoolstijl, zoals Groot Haesebroekseweg 51. Hierbij stond een evenwichtige massaopbouw en een kubistische wijze van bouwen met in- en uitspringende gevelvlakken centraal. De daken werden van ruime overstekken voorzien, zodat de sterke horizontale geleiding van de gevels ook ondersteund werd door de dakranden. Daarnaast werd veel aandacht in het ontwerp besteed aan de relatie tussen binnen en buiten en een vloeiende overgang daartussen, zoals overdekte terrassen en loggia's. Bij deze wijze van ontwerpen hoorde een tuin in Nieuw Architectonische Tuinstijl, waarin ook veel aandacht werd besteed aan de overgang van het huis naar de tuin, waarbij geleidelijk van binnen, naar semi-binnen (erkers, veranda's, pergola's), naar een stenig buiten (terras) en vervolgens (via trappen) naar de tuin overgegaan wordt. Het 'buiten-binnen-zijn' komt bij Groot Haesebroekseweg 51 niet alleen tot uitdrukking in het terras maar ook in de loggia op de verdieping (aan de achterzijde). Brandes' werken in de Nieuwe Haagse Schoolstijl zijn bijvoorbeeld het nabijgelegen Meijenhage op Duinvoetlaan 2 uit 1918 dat hij voor zichzelf bouwde, Koninginneweg 1, Septima, uit 1921 en Konijnenlaan 41 uit 1924 (inclusief een tuinontwerp in Nieuw Architectonische Tuinstijl). Van al deze ontwerpen is Groot Haesebroekseweg 51 het meest geraffineerd in opbouw en detaillering in combinatie met een hoge mate van gaafheid.

Over de architect Johannes Mutters

Johannes Mutters jr. (1858 Den Haag - 1930 Wassenaar) stamt uit een geslacht van timmermannen en meubelmakers. De firma H.P. Mutters was een timmer- en meubelfabriek uit Den Haag, die grote faam genoot op het gebied van interieurarchitectuur. Mutters startte zijn werkcarrière na een gedegen opleiding rond 1890 in Den Haag. Zijn vroege oeuvre is grotendeels in Den Haag gerealiseerd en is breed in type gebouwen (onder meer winkels (bijv. Hoogstraat 30, 1898), horeca (bijv. Dagelijkse Groenmarkt 37, 1889-1890), woonhuizen (bijv. Eisenhowerlaan 132, 1909) en in stijlen (eclectisch, overgangsarchitectuur, Art Nouveau) die hij toepaste. Onder het Haagse werk bevindt zich een aanzienlijk aantal rijksmonumenten. Mutters is onderscheiden tot ridder in de orde van Oranje-Nassau en het Franse Legioen vanwege zijn verdiensten als architect-decorateur van de Nederlandse afdeling van de Parijse Wereldtentoonstelling van 1900.

In 1915 vestigde Mutters zich in Wassenaar, in zijn zelfontworpen Villa Berkenhof in De Kieviet. Dit woonhuis annex kantoor stond aan de Berkenlaan 1 en werd in 1975 gesloopt. In De Kieviet ontwierp Mutters in de periode van 1914 tot 1918 zes lokvinken, waarvan Duinweg 1 (1914) de eerste was. Onder de lokvinken ook onder meer Iepenlaan 8 (1914) en Prins Hendriklaan 7 (1918). De lokvinken waren bedoeld ter promotie van het villapark en Duinweg 1 werd gebouwd op een prominente zichtlocatie in het villapark. Daarnaast ontwierp Mutters voor De Kieviet ook een kerk (Oranjelaan 2, 1923), een schoolgebouw (Buurtweg 16, 1922) en nog een groot aantal woonhuizen, zoals Berkenlaan 4 (1919), Duinvoetlaan 7 (1919), Duinweg 4 (1917), Mecklenburglaan 6 (1920) en Weteringlaan 11 (1919). Het woonhuis op Julianaweg 8, villa Zonnehof uit 1920, is beschermd als rijksmonument. Ook in de jaren '20 bouwde Mutters nog in De Kieviet, zoals Wilhelminaplein 5 (1928) en Wilhelminaplein 3 (1929). Ondanks dat verschillende huizen gesloopt zijn, zoals behalve Berkenhof ook Voorduin (Berkenlaan 3, gesloopt in 1974), resteren in Wassenaar nog zo'n twintig huizen van Mutters die op de inventarisatielijst van cultuurhistorisch waardevolle panden (GIP-lijst uit 2009) zijn opgenomen.

Over de architect Herman van Lindonk

Hermanus (Herman) Willem van Lindonk (1893-1984) studeerde aan de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen in Rotterdam, waar architect Kromhout één van zijn leermeesters was. Aansluitend volgde hij als toehoorder colleges aan de Technische Hogeschool in Delft. Hoogleraar Visser attendeerde hem op de mogelijkheden die de groeiende gemeente Wassenaar hem als architect te bieden had. Het was de periode waarin een groot aantal buitenplaatsen verkaveld werden ten behoeve van villabouw. Na zijn huwelijk in 1920 vestigde Van Lindonk zich in Wassenaar, waar hij talloze villa's, landhuizen en woningen zou ontwerpen. Hij woonde op de Lange Kerkdam; eerst op nummer 59 en later op nummer 64. Beide huizen noemde hij Sonnehuys. Zijn bouwwerken onderscheidden zich vooral door hun zorgvuldige metselwerk van donkerroodbruine baksteen met terughoudende versieringen, de met riet of leien gedekte kappen en de prominente schoorstenen, die verwijzen naar de Engelse cottagestijl.

Van Lindonk drukte zijn stempel op het villapark De Paauw, waar hij tientallen huisnummers op zijn naam heeft. Dit gebied, oorspronkelijk behorend bij de buitenplaats De Paauw, werd vanaf 1925 ontwikkeld. In de wijk staan vele fraaie voorbeelden van Van Lindonks oeuvre (zie hieronder 'Over De Paauw').

Ook heeft Van Lindonk een omvangrijk oeuvre in Nieuw Wassenaar achtergelaten. Hier golden eveneens strikte regels voor het uiterlijk en de positionering van de bebouwing. Van Lindonk ontwierp er verschillende villa's en landhuizen, onder andere aan Kerkeboslaan 4 (ca. 1930) en 5 (1930), Teylingerhorstlaan 6 (1933) en Bremhorstlaan 21 (1934), en ook enkele dubbele woonhuizen zoals Teylingerhorstlaan 1-17 en 23-25 uit 1931-1933.

Van Lindonk heeft tevens in andere wijken gebouwd, zoals de grote landhuizen Hertelaan 1 (1928) en Jagerslaan zuid 2a (1938) en andere typen gebouwen ontworpen, zoals de christelijke school aan de Herenweg (1924).

Na de Tweede Wereldoorlog bouwde hij voort in Wassenaar, waaronder Bremhorstlaan 7 uit 1955. Van Lindonk bleef tot aan zijn pensionering actief in Wassenaar en de directe omgeving en ontwierp in 1960 nog Lindelaan 1 in Oud Wassenaar.

Over de architect Van de Wall

Marinus Emmerikus van de Wall (1883 - 1976) doorliep de middelbare school in Den Haag en studeerde in 1911 af aan de Technische Hogeschool in Delft als bouwkundig ingenieur. Aanvankelijk was zijn studierichting Civiel, maar na een studiereis door Engeland raakte hij zo gefascineerd door de landhuizen daar, dat hij omzwaaide naar Bouwkunde. Buiten wonen en werken was zijn ideaal en een aanbieding om bij een dienst voor Gemeentewerken te komen werken sloeg hij dan ook af om zich in 1913 als architect in Wassenaar te kunnen vestigen. Hij specialiseerde zich vanaf dat moment in het ontwerpen van villa's en landhuizen. Hij bouwde vooral in Wassenaar: van 1912 tot ver in de jaren vijftig. Daarnaast ontwierp hij villa's in Voorburg, Rotterdam en zelfs in Engeland. In totaal zijn er van zijn gedurende ruim veertig jaar gerealiseerde werken nog bijna veertig huizen in Wassenaar behouden die op de lijst met cultuurhistorisch waardevolle bebouwing van de gemeente zijn opgenomen (GIP-lijst). Twee huizen zijn beschermd als rijksmonument: villa Baldershage uit 1915 aan de Duinweg 14 en Schakenburg aan de Raadhuislaan 1 uit 1923. Hij was een van de eerste architecten die villa's ontwierp in De Kieviet. Villa Ebby uit 1912 aan de Duinweg 20 tekende hij voor zichzelf; het was het allereerste huis in De Kieviet. In 1915 volgden Iepenlaan 4 en Duinweg 14. Het oorspronkelijke ontwerp voor de Auberge De Kieviet (1917) is ook van zijn hand. Ook ontwierp hij verscheidene huizen langs de Groot Haesebroekseweg, waaronder behalve nummer 61 huisnummer 19, 21, 43 en 59. Zijn overige werken zijn voornamelijk in Groot Haesebroek en Nieuw Wassenaar gelegen, waaronder een van zijn laatste werken op Van Calcarlaan 34 uit 1955.

Van de Wall liet zich inspireren door de stijl van de Engelse 'cottages' en probeerde de Engelse cottagestijl in zijn landhuizen hoog te houden. Hij was het niet altijd eens met variaties daarop. Op 26 juli 1929 schreef hij in het voorwoord van zijn fotoboek "Eenige Landhuizen te Wassenaar" over de redenen om dit uit te geven: "(...) als bijkomende omstandigheid om tot uiting te kunnen brengen het feit dat ik nooit gebouwen heb ontworpen welke ik voor landhuisbouw verfoei: de landhuizen met platte daken, ronde daken, horizontale ruitverdelingen, verticale gevelversieringen, ze mogen door velen geapprecieerd, zelfs door vakbladen en onderwijsinstellingen verheerlijkt worden, ik zal me nooit kunnen vereenigen met deze kunstuitingen, welke gezellige landhuizen doen gelijken op gevangenissen, doozen, vliegtuigen, paddestoelen en dergelijke."

De villa's van Van de Wall hebben een aantal karakteristieke detailleringen die als signatuur beschouwd mogen worden. Een voorbeeld van typerende detailleringen is een groepje - meestal negen - uitstekende bakstenen in vorm van een vierkant in de voorgevel. Een ander terugkerend detail is een tweetal elkaar twee maal kruisende lijnen waardoor een ruitvorm ontstaat, waarin soms het bouwjaar is vermeld. Ook de met siermetselwerk uitgevoerde, prominente schoorstenen zijn een terugkerend thema in zijn werk, net als de toepassing van Tudorbogen in de garagedeuren en in het interieur.

Gedurende korte tijd was Van de Wall lid van de Bond van Nederlandse Architecten. Niet alleen als architect maar ook als tennisspeler genoot Van de Wall een grote reputatie. Hij won onder meer de Gentlemen's Cup of the Hague in 1911, schreef het eerste Nederlandse boek over lawntennis en was vele jaren bestuurder van de Bataafschen Lawntennisbond.

Over de architect Henk Wegerif

Ahazverus Hendrikus (Henk) Wegerif (1888 Apeldoorn - 1963 Wassenaar) heeft een omvangrijk, herkenbaar en nationaal gewaardeerd oeuvre van met name woonhuizen gebouwd. Onder zijn opdrachtgevers bevonden zich onder meer de directeur van het bierconcern Heineken (huis Regenboog, Noordwijk aan zee, 1931) en de directeur van de Gist- en Spiritusfabriek te Delft (huis Solheim, Delft, 1932). Hij werd in het bedrijf van zijn vader opgeleid als timmerman. Na een paar jaar werken bij verschillende architectenbureaus reisde hij op 20-jarige leeftijd een jaar door de VS.

Zijn succesvolle bureau startte hij vervolgens al op 21-jarige leeftijd in Apeldoorn, alwaar hij ook in 1912 zijn eerste eigen woonhuis, genaamd De Pasch, bouwde. Zijn omvangrijke oeuvre in Apeldoorn heeft een belangrijk stempel gedrukt op de architectuur van enkele buurten aldaar. Vanaf 1917 bouwde hij ook in Wassenaar, waar hij al snel zoveel opdrachten verwierf dat hij in 1925 besloot om naar Wassenaar te verhuizen. Zijn eerste opdracht in Wassenaar was een huis aan Hertelaan 7 in 1917. In 1922 volgde Huis Dewel aan de Rijksstraatweg 777. In de jaren twintig volgde onder meer Rust en Vreugdlaan 14 (1924), Backershagenlaan 52 (1925), Sophialaan 2 (1926) en Villa Lutkie op Waldeck Pyrmontlaan 11 (1927). Hij bouwde in 1925 zijn eigen woonhuis met atelier, eveneens genaamd De Pasch (Van Bergenlaan 7), en wel op een hoge duintop in Rijksdorp - even ten noordoosten van De Witte Hoogt. Wegerif bouwde overigens ook buiten Wassenaar, zoals de Willemsparkflat in Den Haag uit 1928-1931.

In de voor de bouw moeilijke periode van de jaren dertig en veertig hield Wegerif zich vooral bezig met filmdecors en publicaties. Mede dankzij deze laatste hebben Wegerifs denkbelden over architectuur invloed gehad op de Nederlandse architectuur.

Wegerif heeft veel woonhuizen gebaseerd op de Engelse landhuisstijl, maar zijn werken uit de jaren twintig vertonen een duidelijke invloed van het functionalisme. De zakelijke stijl van Van Bergenlaan 7 met toepassing van het platte dak, stalen ramen en principes zoals licht, openheid en een functionele relatie tussen interne indeling en gevelindeling is hiervan een belangrijk voorbeeld. De Witte Hoogt vertoont grote overeenkomsten met het eigen woonhuis, ook in de detaillering van de vensters. Ook na de oorlog verwierf Wegerif verschillende opdrachten in Wassenaar, zoals Lijsterlaan 7 (1950), Schouwweg 65a (1953) en Konijnenlaan 45a (1956).

Over de architect Johannes Wouters

Johannes Thomas Wouters (1866-1932) en Zacharias Hoek (1863-1943) vormden samen het bureau Hoek & Wouters, dat een enorme invloed heeft gehad op de ontwikkeling van

Wassenaar. Wouters was raadslid, architect en projectontwikkelaar en voerde de regie over de aanleg van veel villaparken in Wassenaar, zoals Wildrust, Backershagen en Groot Haesebroek. Hij was zoon van een bouwondernemer en studeerde aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen in Den Haag. Hij vestigde zich in 1893 zelfstandig als bouwkundige en bouwadviseur. Onder de studenten aan de Academie was ook Hoek, die zoon van een viskoopman was, maar al op 13 jarige leeftijd in de bouw ging werken. Omdat zijn talent voor ontwerpen werd onderkend, kreeg hij de mogelijkheid om aan de Haagse academie te studeren. Na zijn studie werkte hij eerst bij een timmerman-architect en later bij het gerenommeerde bureau van J.J. van Nieukerken. Vanaf 1893 had hij aspiraties om voor zichzelf te beginnen. Dit werd pas een succes toen hij zich in 1896 associeerde met Wouters. Het bureau bouwde zeer veel in Den Haag en Scheveningen. Zo werd Hoek directeur van de Maatschappij Park Zorgvliet die op de terreinen van het voormalige buiten van Jacob Cats een villapark ontwikkelde. Wouters raakte vanaf 1904 betrokken bij de projectontwikkeling in Wassenaar. Hij maakte deel uit van de directie van de Maatschappij tot Exploitatie van Park Groot Haesebroek, samen met bankier Helling en Baron van Pallandt (eigenaar van Duinrell).

Vanaf 1909 kwam Jacobus Johannes Brandes (1884-1955) de gelederen van het bureau versterken en vanaf 1912 werd hij compagnon binnen het bureau. Waar het eerder al moeilijk bleek om de ontwerpen toe te schrijven aan Wouters of aan Hoek, is het in de periode van 1909 tot de opheffing van het bureau in 1915 ook moeilijk toeschrijvingen te doen. Bovendien bleef Brandes tot 1918 voor Wouters werken, zodat ook na deze tijd werken van het bureau van Wouters van Brandes' hand kunnen zijn. Over het algemeen wordt aangenomen dat Wouters de acquisitie deed en zich vooral met de projectontwikkeling bezig hield. Hoek had de dagelijkse leiding van het bureau en Brandes ontwierp. Bouwkundige A.Th. van Paassen was de bouwkundig tekenaar en C.M. Kranenburg had de dagelijkse leiding over de bouwplaatsen. Daarom worden de werken van het bureau vanaf 1909 tot ca. 1918 doorgaans aan Brandes toegeschreven. Het bureau was in eerste instantie in Den Haag gevestigd, maar verhuisde later naar de voormalige boerderij De Driesprong aan de Van der Oudermeulenlaan 13 te Wassenaar, dat door hen 'Huize De Driesprong in het park Oud-Wassenaar' werd genoemd.

Na 1918 werkte Wouters weer zelfstandig en ontwierp bijvoorbeeld in 1920 het huis met dienstwoning/garage Clingenhorst (Rijksstraatweg 681/683). Hij verwierf vele opdrachten, zowel voor vrijstaande woonhuizen als voor dubbele woonhuizen, zoals de huizen aan het Burchtplein in 1927 maar ook voor scholen. Hij ontwierp in 1922 de r.-k. jongensschool aan de Van Heeckerenstraat 2 in samenwerking met architect P.N. de Bruijn. In 1932 ontwierp hij in opdracht van R.K. Parochiaal Kerkbestuur St.-Willibrordus te Wassenaar de r.-k. kleuter- of Fröbelschool temidden van de sociale woningbouw van de woningbouwvereniging St.-Willibrordus in Oostdorp (St.-Willibrordusstraat 15). Zijn laatste werk zal de woning voor het schoolhoofd aan de Van Heeckerenstraat 9 zijn geweest, dan wel is een product van een bureauarchitect van het architectenbureau Wouters. Wouters stierf namelijk in oktober 1932, terwijl de bouwtekeningen in juli 1933 zijn ondertekend.

5. Bad- en sportcultuur

Sportcultuur

Het gebied waarin renbaan Duindigt ligt, rond de Waalsdorperlaan, kent niet alleen een lange en belangwekkende buitenplaats-geschiedenis maar ook een geschiedenis als sportgebied. Behalve dat het grondgebruik nog steeds gecontinueerd wordt, is ook een aantal cultuurhistorisch waardevolle gebouwen bewaard gebleven. Behalve de gebouwen van renbaan Duindigt (Waalsdorperlaan 29) zijn dit: het voormalige golfclubgebouw uit 1894 van de eerste golfclub van Nederland (Groenendaal 9a) en een tennisclubgebouw uit 1938 (Waalsdorperlaan 4b). Van de renbaan van Clingendael resteert nog een stal op Groenendaal 8.

Golf

De Koninklijke Haagsche Golf en Countryclub (huidige naam, in 1993 is het predicaat Koninklijk verleend) werd in 1893 als eerste golfclub in Nederland opgericht; clubs in Doorn, Hilversum en Rosendaal (bij Arnhem) volgden in de jaren daarna. Vóór de oprichting werd echter al golf gespeeld op de terreinen van Arnoud Nicolaas Justinus Maria van Bienen (1839-1903) van de buitenplaats Clingendael, die in 1889 vijf holes had laten aanleggen op zijn 'schaepenweide'. Het theehuis bij de weide diende als clubgebouw. Bij de oprichting in 1893 werd een nieuwe negen-holes-baan aangelegd op een terrein van de boerderij Groenendaal, nabij de in 1882 aangelegde renbaan Clingendael. Eerste voorzitter van de club was baron van Bienen.

De club nam in 1894 dit clubgebouw in gebruik dat daarmee het eerste als clubgebouw gebouwde clubgebouw van de eerste golfclub van Nederland was, en dus als het eerste golfclubgebouw in Nederland beschouwd wordt.

In 1900 werd voor het gebouw een croquetbaan aangelegd; er lagen ook tennisbanen. Al spoedig werd de accommodatie van het clubhuis vergroot; in 1910 stonden er twee huisjes naast elkaar, waarvan het ene dienst deed als kleedhok en woning voor de monteur en het andere als clublokaal. In 1924 was de Haagsche golfclub de eerste van Nederland met een 18-holes-baan, waarmee de club zijn voorlijke positie in Nederland opnieuw bevestigde.

In 1939 werd het bestaande woonhuis Duinhoeve uit 1912 (sinds 1939 Wildhoeve) aan de Groot Haesebroekseweg 22 door de club als nieuw clubgebouw in gebruik genomen. Het eerste clubhuis uit 1894 bleef bestaan en is sinds eind jaren 1930 in gebruik als woonhuis; het later toegevoegde kleedgebouw is tijdens de Tweede Wereldoorlog door brand verwoest. Bij de ingebruikname van het nieuwe clubhuis werden de vertrekken op de verdieping als hotelkamers verhuurd. Clubhuis en omliggende banen, aangelegd in het duingebied Meijndel en op grondgebied van Groot Haesebroek, werden in 1947 van de eigenaar van Groot Haesebroek (sinds 1938), Daniel de Wolf, aangekocht.

Bij het clubhuis staat een bank met de tekst: "Ter herinnering aan G.M. del Court van Krimpen / den grooten ijveraar / voor golf in Nederland" G.M. (Gerry) del Court van Krimpen (1889-1944) was een bekende golfer (meervoudig Nederlands kampioen), oprichter en voorzitter van het Nederlands Golf Comité, golfbaanontwerper en naamgever van het Del Courtfonds. Del Court werd in 1920 door de Haagse golfclub gevraagd om een uitbreiding van de baan met negen holes te ontwerpen. Hiermee werd deze club de eerste in Nederland met een 18-holes-baan.

Paardensport

Arnoud Nicolaas Justinus Maria van Brien (1839- 1903) liet rond 1882 evenwijdig en ten noordwesten aan de Buurtweg en nabij de hofstede Groenendaal een renbaan aanleggen. Hij zal ook de opdrachtgever zijn geweest van de stal (Groenendaal 8). De renbaan werd in 1906 gesloten, waarna de eigenaar van de buitenplaats Duindigt, Walter Jochems, op verzoek van de Nederlandsche Harddraverij- en Renvereniging (NHRV) aan de andere kant van de Waalsdorperlaan een renbaan aanlegde (Waalsdorperlaan 29). In tegenstelling tot de renbaan van Clingendael was Duindigt vanaf de openstelling op 19 mei 1906 opengesteld voor publiek. De renbaan was 1600 meter lang en in het midden lag een steeple-chasebaan. Aan de noordzijde lag een duin waarop de tribunes gebouwd werden. In 1940 werd het drafcircuit aangelegd.

De populariteit van de renbaan werd in hoge mate bepaald door het al dan niet toestaan van wedden. In de jaren 1960 en 1970 beleefde de renbaan haar hoogtijdagen; uit deze periode stammen de meeste gebouwen. In 1963/4 vond de bouw van drie tribunes met kleed-administratie- totalisator- en restaurantruimten plaats. Ook werden in de jaren 1960 twee paardenstallen (voor 40 en 18 paarden) en een totogebouw met rekenkamer toegevoegd en uitgebreid naar tekeningen van dezelfde architect. In 1969 volgde nog een tribune en opnieuw een paardenstal, ditmaal voor 60 paarden.

Er worden nog steeds vrijwel wekelijks (met uitzondering van de wintermaanden) koersdagen georganiseerd. In 1980 werd het oude toto(totalisator)gebouw gesloopt; daarnaast volgden vooral vernieuwingen en de bouw van paardenstallen. In 1999 werd een groot aantal gebouwen gesloopt. Van vóór de WOII zijn slechts een aantal kassagebouwtjes behouden.

In het gebouw 'Grote Tribune' bevindt zich het nationaal draf- en rensport museum/archief. Duindigt is de enige renbaan (snelheidswedstrijd met bereden paarden) in Nederland.

Tennis

Tennis speelt een grote rol in de sportgeschiedenis van Wassenaar. De sport was uitermate populair bij de bewoners van de villawijken en refereerde aan het 'gezonde Engelse landleven'. Er lagen tennisbanen op buitenplaatsen, zoals die van rond 1900 bij Kasteel Oud Wassenaar (nu: Lawn Tennis Club Oud Wassenaar aan de Groen van Prinstererlaan). Ook particulieren hadden vaak een tennisbaan. Een van de belangrijkste architecten van

landhuizen, Van de Wall, was een tennisspeler. Hij won onder meer de Gentlemen's Cup of the Hague in 1911, schreef het eerste Nederlandse boek over lawntennis en was vele jaren bestuurder van de Bataafschen Lawntennisbond. Hij legde regelmatig tennisbanen aan bij de huizen in Engelse landhuisstijl die hij ontwierp, zoals Groot Haesebroekseweg 61 in 1928 en Zijdeweg 12 in 1916.

Rond 1928 werd op een groot terrein bij Maaldrift een sportcomplex met lawn-tennisbanen gebouwd in opdracht van J.H. Verloop. Hij liet architect de Haan een zit- en uitkijkgebouwtje ontwerpen (Ammonslaantje bij 37, nu: Vereniging de Oude Eik). Verder behoorde tot het sportcomplex ook een overdekte tennisbaan, een badmintonbaan, een grasbaan, en een hockey- en zweefvliegterrein.

In dezelfde tijd werd de tennisclub TC Marlot opgericht, behorend bij de villawijk Marlot, en werden de banen bij de Waalsdorperlaan aangelegd. Het clubhuis in Engelse cottagestijl van architect Co Brandes volgde in 1938.

Badcultuur (kustrecreatie, inbegrepen zomerhuisjes)

Vanwege de ligging aan de kust, is kustrecreatie ook een belangrijk thema in de Wassenaarse geschiedenis. Er is echter geen sprake van een badcultuur zoals in omliggende dorpen, zoals Scheveningen en Katwijk. De Wassenaarse badcultuur heeft een geheel eigen en kleinschalig karakter. Aan de Wassenaarseslag 26 staat het hotel-restaurant Duinoord, dat in 1937 door architect P.W.M. van der Klaauw werd ontworpen. Dit gebouw verving een voorganger.

Aan de zee werd in 1931 Paviljoen Zeebad (latere naam: St. Moritz aan Zee. Huidige naam: De badmeester, Wassenaarseslag 15) opgericht, een badhuis met consumptietent, 75 badhokjes en 2 gebouwtjes voor bedienend personeel. De badhokjes zijn uniek en deels bewaard gebleven.

Er werden ook recreatiewoningen gebouwd, maar ook dit type wijkt geheel af van de gangbare kust-recreatiewoningen. In De Kieviet staan bijvoorbeeld een aantal dubbele woonhuizen die als twee-onder-een-kap-vakantiewoning zijn gebouwd, zoals Duinvoetlaan 6-8 uit 1922 en Duinvoetlaan 16-18 uit 1920. Op Maaldrift 7^e staat een zomerhuisje uit 1931 dat behoorde bij de tennisbanen uit 1928.

6. Typerend voor de wijk of een specifiek onderdeel van de geschiedenis van Wassenaar

Kerken, scholen, wijkcentra, bejaardentehuizen

De sociaal-culturele gebouwen in een wijk spelen een grote rol in het gemeenschapsleven en de geschiedenis. Ze maken onderdeel uit, geven uitdrukking aan en fungeren als fysieke herinnering aan de ontwikkelingsgeschiedenis. Niet zelden zijn ze gesitueerd op zichtlocaties

en vormen ze de spil van een stedenbouwkundig ontwerp. Zo hebben de torens van kerkgebouwen een 'landmark'-functie. Het is dan ook niet voor niets dat deze categorie gebouwen meestal bescherming geniet als rijks- of gemeentelijk monument. Dit geldt ook voor Wassenaar.

Veel gebouwen in deze categorie zijn gebouwd naar ontwerp van architect Bontenbal; hij heeft door zijn functie als gemeentearchitect een groot stempel gedrukt op de gemeentelijke architectuur van de jaren 1920 en 1930. Ook na de oorlog was hij actief in Wassenaar.

De bouwkunst van de Wederopbouw, de periode tussen 1945 en 1965, is ruimschoots vertegenwoordigd binnen de naoorlogse wijken met kerken, scholen en buurthuizen, zoals de Messiaskerk in Deijlroord (Zijllaan 57) uit 1965. Sommige hebben een bijzondere cultuurhistorische betekenis vanwege de zeldzame typologie, de bijzondere architectuur of de plaats die het inneemt binnen het oeuvre van een architect, zoals bijvoorbeeld bejaardentehuis De Burcht I uit 1958 van architectenbureau Hornstra. Dit tehuis werd als een van de eerste in Nederland volgens de nieuwste uitgangspunten van ouderenhuisvesting gebouwd. Het Joodse bejaardentehuis aan de Raadhuislaan 4 uit 1925 is een ander voorbeeld van deze zeldzame typologie.

Veel van deze gebouwen hebben kunstwerken die onderdeel uitmaken van de architectuur, zoals bij de entree van de school aan de Middelweg 31-33 uit 1952.

De kunsttoevoegingen zijn het gevolg geweest van de 1%-regeling van het Rijk tijdens de Wederopbouw. De toevoeging van kunst aan openbare en rijksgebouwen moest een nieuwe, geestversterkende draai geven aan de samenleving als beëindiging van een zware periode, de oorlog.

Herdenkingsmonumenten en begraafplaatsen

Wassenaar heeft een aantal herdenkingsmonumenten ter nagedachtenis van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, waaronder het monument aan de Schouwweg, ter hoogte van huisnummer 72, en het nationale monument op de Waalsdorpervlakte. Daarnaast zijn er monumenten die ter ere van leden van het koningshuis zijn opgericht, zoals het monument voor het huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard in 1938 op de kruising Van Zuylen van Nijeveltstraat-Johan de Wittstraat en het Wilhelminamonument in het plantsoen op de kruising Kerkstraat-Storm van 's Gravesandeweg uit 1950, beide van architect Bontenbal.

Bij de dorpskerk van Wassenaar, aan het Plein, ligt een in oorsprong Middeleeuwse begraafplaats, waarvan de huidige aanleg en bijbehorende onderdelen zoals hekwerken, in verschillende periode zijn ontstaan. Bij de r.-k. Goede Herderkerk aan de Stoeplaan ligt eveneens een begraafplaats, waarop behalve priestergraven ook de graven liggen van twee architecten die een grote rol in de architectuurgeschiedenis van Wassenaar hebben gespeeld, namelijk J.A. van der Laan en Granpré Molière. De (grotendeels) Joodse begraafplaats in Kerkehout is aan het begin van de 20ste eeuw door de Nieuwe Hoogduitse gemeente aangelegd.

Over architect Arie Bontenbal

Arie Bontenbal (1896-1972), geboren te Bleijswijk, werd opgeleid als bouwkundig tekenaar. In 1921 werd hij tijdelijk tekenaar van de chef Gemeentewerken van Wassenaar. Een van zijn eerst eigen ontwerpen was een bollenschuur (1923) achter een bestaand woonhuis aan Oostdorperweg 159. Ondanks aangebrachte wijzigingen en opname in een bedrijfspand verwijst de schuur nog steeds naar de bloembollencultuur in het agrarische verleden van Wassenaar. Als lid van de Nederlandse Protestanten Bond ontwierp hij in 1924 aan de Lange Kerkdam 46 een kerk voor dit genootschap. Het gebouw kreeg een eenvoudige hoofdvorm met een hoog leien gedekt zadeldak; het is sterk verbouwd.

In 1926 volgde de benoeming tot gemeentearchitect van Wassenaar, hetgeen betekende dat Bontenbal tot 1945 alle openbare gebouwen in de gemeente zou ontwerpen. Zo kwam in 1926 op de hoek Johan de Wittstraat / Van Zuylen van Nijeveltstraat een politiebureau annex brandweerkazerne van zijn hand tot stand. Het was een complexe opgave. Het gebouw moest behalve het politieonderkomen en een lijkenhuisje, ook twee bovenwoningen, een garage en een slangentoren voor de brandweer omvatten. Het fraai gedetailleerde ensemble werd afgebroken. Aan de Araweg 8 kwam in 1927 een vier-klassige ULO-school naar ontwerp van Bontenbal tot stand. Ook dit werk werd afgebroken: het vrij gesloten gebouw moest plaats maken voor woningbouw.

In 1931/32 ontwierp Bontenbal de Christelijke Fröbelschool aan de Johan de Wittstraat. In hetzelfde jaar ontwierp hij ook een (eveneens afgebroken) dubbele school voor christelijk en openbaar onderwijs met elk zes lokalen aan de Bloemcamplaan in het nieuwe villapark Nieuw Wassenaar. De christelijke school vereiste speciale gemeentelijke toestemming. De lange kavellengte maakte twee afzonderlijke hoofdingangen en speelplaatsen mogelijk. Beeldbepalend was de sterkte ritmering van de raamopeningen, die naar gelang het gebruik in de achterliggende ruimte verschillende afmetingen toonden. Daarnaast was de zorgvuldige detaillering typerend. Een jaar later kwam een acht lokalen tellende openbare school, de Europaschool (nu woongebouw) tot stand, op de hoek Johan de Wittstraat / Van Zuylen van Nijeveltstraat - schuin tegenover het politiebureau annex brandweerkazerne. Ook bij dit gebouw bepaalde de ritmering van de raamopeningen in sterke mate het beeld het beeld.

Bontenbal had ook grote belangstelling voor bouw van landhuizen. Hij ontwierp er verschillende, in Wassenaar maar ook in Aerdenhout, Oosterbeek, Arnhem, De Steeg en Bussum. Met zijn talloze beschrijvingen van voorbeelden en van eigen werk in het *Weekblad voor het landhuis Onze Tuinen met Huis en Hof* leverde hij een belangrijke bijdrage van het verspreiden van de zogeheten nieuwe landhuisarchitectuur. Ongeveer twintig artikelen waren gewijd aan Wassenaarse villa's en landhuizen. Behalve aan functionele en situationele aspecten, zoals indeling van het perceel en ligging van huis en garage, besteedde hij ook aandacht aan praktische zaken als de vloerbedekking in badkamer, de toepassing van radiatoren in het huis, de verwarming van garages, de inrijhekken en de honden- en duivenhokken op het terrein. Samen met H. van der Kloot Meijburg schreef hij de publicatie

Landelijke Bouwkunst, deel 1: *Kleine landhuisjes En Andere Eengezinswoningen*; Deel 2: *Openbare gebouwenschoolen, Raadhuis, Kerkje Enz.* (Amsterdam 1928-1929).

Na de Tweede Wereldoorlog ontwierp Bontenbal in Wassenaar zowel het Bevrijdingsmonument aan de Lus (1945-1946) als het Wilhelminamonument (1950) aan de Kerkstraat (hoek Storm van 's-Gravesandeweg). Zijn meeste aandacht ging echter uit naar het herstel van de verwoeste boerderijen in Zeeland en de Wieringermeer. Bontenbal bleef tot zijn pensionering architect bij de Rijksgebouwendienst.

Typerende woningbouw in de wijken

Behalve de villabouw kent Wassenaar ook een ruim assortiment aan andere typen woonhuizen, zoals dienstwoningen, dubbele woonhuizen, rijtjes huizen en sociale woningbouw. Deze architectuur kan representatief zijn voor een wijk of een straat. In de jaren 1920 waren de geschakelde woningen van het architectenbureau van Johannes Wouters typerend voor wijken zoals rond het Burchtplein en voor Nieuw Wassenaar (zoals de Wittenburgerweg). Langs de Lange Kerkdam verrezen vanaf 1909 woningen, veelal gebouwd door een beperkt aantal aannemers/architecten die zelf als projectontwikkelaar optraden, zoals de gebroeders Nicolaas Hendrik (geboren 1883) en Gerrit Christiaan (geboren 1881) de Roo. De gebroeders waren respectievelijk bouwkundige en technicus en bouwden in totaal negen woningen aan de Lange Kerkdam. Onder deze huizen zijn de huisnummer 69-75 uit 1924, 79 uit 1918 en 115 uit 1915. De latere woningbouw aan de Lange Kerkdam (eind jaren 1920) wordt, net als aan de Victorialaan en de Prinses Marielaan, gedomineerd door de dubbele huizen van Herman van Lindonk.

Ook de Oostdorperweg ontwikkelde zich vanaf 1910 met voornamelijk kleine huizen en aan de haven enkele café's. Hier domineerden met name lokale aannemers de bouw, zoals Van Remmerswaal en Looijestijn. Ook de woonhuizen met bollenschuren erachter stammen uit deze tijd en werden door lokalen gebouwd. Hetzelfde geldt voor de Kerkstraat, waar rond 1910 veel (dubbele) woonhuizen werden gebouwd door lokale architecten/aannemers zoals Leijen, Verboog en Looijestijn.

De Zijllaan en Santhorstlaan kwamen voor een groot deel tot stand rond 1923 naar ontwerp van architect Marinus van de Wall. De aaneengesloten woningbouw aan de Van Zuylen van Nijeveltstraat stamt uit de jaren 1930.

Sociale woningbouw in Oostdorp en Kerkehout

Het was de burgemeester, jhr. Bertram Storm van 's Gravesande, die het voortouw nam voor de Wassenaarse sociale woningbouw. Hij bracht in 1912 een groep notabelen bijeen die het bestuur ging vormen van de Wassenaarsche Bouwvereniging. Deze vereniging was de eerste woningbouwvereniging van Wassenaar; in 1919 volgde de Woningbouwvereniging St. Willibrordus, opgericht door de r.-k. Volksbond. Onder de bestuursleden van de

Wassenaarsche Bouwvereniging van het eerste uur bevonden zich de architecten A. Broese van Groenou (secretaris) en J.Th. Wouters (vice-voorzitter).

Aanleiding tot de oprichting was het feit dat Wassenaar aan het begin van de twintigste eeuw een onstuimige groei doormaakte. Veel voormalige buitenplaatsen kwamen in handen van projectontwikkelaars die ze grotendeels verkavelden en er villawijken van maakten. Vooral vanuit Rotterdam kwam een grote groep 'havenbaronnen' en andere zakenlieden met hun gezinnen naar Wassenaar. Deze gezinnen werden veelal bijgestaan door veel personeel: koetsiers, chauffeurs, tuinlieden, dienstbodes, huisknechten enzovoorts. Voor deze werknemers moest ook woonruimte gevonden worden, net als voor de bouwvakkers en bedienend personeel was huisvesting nodig, maar ook voor de tuinknechts en schippers/werklieden van de bollenvelden, de haven en de gasfabriek.

De Wassenaarsche Bouwvereniging (tegenwoordig Wassenaarsche Bouwstichting geheten) vond na enig zoeken twee locaties die geschikt waren voor de bouw van goede en goedkope arbeiderswoningen en waar voor dat doel grond aangekocht kon worden. Dat was in het Oostdorp, vlak bij de binnenhaven van Wassenaar, waar circa 7 hectare grond van kwekers ten noordwesten van de Oostdorperweg, waaronder de gronden genaamd De Hallekens, werd aangekocht. Hier werden in 1914 de eerste woningen gebouwd. In het Kerkehout kon in 1913 3,5 hectare grond aangekocht worden naast de begraafplaats van Kerkehout; een terrein dat enigszins verstopt lag achter de Joodse begraafplaats en waar in 1919 de eerste schop de grond in ging.

Ontwerper van de eerste huizen was de eerste secretaris van de bouwvereniging, de architect Dolf Broese van Groenou (1880-1961). Broese van Groenou, in Delft afgestudeerd als bouwkundig ingenieur, stamde uit een familie die in Nederlands-Indië rijk geworden was in de suikerverwerking. Ook zonder zijn inkomen als architect kon Broese van Groenou prettig leven. Hij woonde in zijn zelf ontworpen Wassenaarse villa en maakte zijn laatste ontwerpen toen hij 43 jaar oud was.

In het Oostdorp ontwierp hij acht woonblokken, na eerder ervaring te hebben opgedaan met zijn ontwerpen voor middenstandswoningen in het tuindorp 't Lansink in Hengelo, een arbeidersparadijs dat was gesticht door fabrieksdirecteur C.F. Stork. In 1913 ontwierp Broese van Groenou (1880-1961) een plan voor 49 arbeiderswoningen met twee winkels inclusief een poortgebouw aan de Oostdorperweg/Rozensteinstraat/Hallekensstraat/Bloemluststraat (complex 1).

De blikvanger is een poortgebouw met daarin een vergaderruimte voor algemeen gebruik. Broese van Groenou kan gekenschetst worden als een 'luxe' architect. Hij ontwierp veelal villa's die zeer gedetailleerd werden ontworpen, voorzien van veel aansprekende details. Bij Oostdorp liet Broese van Groenou zich inspireren door oud-Engelse cottages, hetgeen zich onder andere uitte in de met roeden verdeelde ramen, de vakwerkbouw en het pleisterwerk van de gevels. Al die aardige details veroorzaakten wel wat hogere bouwkosten.

Broese van Groenou ontwierp ook het tweede complex aan de Rozensteinstraat in 1918. Voor de bouw van het derde complex in 1924 aan de Bloemluststraat, Schulppelein en Schulpstraat werd Broese van Groenou niet gevraagd, omdat er bezuinigd moest worden op

de bouwkosten. Ook de complexen 4 tot en met 8 werden niet door Broese van Groenou ontworpen, deze kwamen tot stand naar ontwerp van het toonaangevende architectenbureau Granpré Molière, Verhagen en Kok uit Rotterdam. Dit bureau hield zich bezig met volkshuisvestingvraagstukken en maakte vele stedenbouwkundige (wederopbouw)plannen voor steden, dorpen en uitbreidingswijken. Marinus Jan Granpré Molière (Oudenbosch 1883 - Wassenaar 1972) was een invloedrijke architect, stedenbouwer en theoreticus. De bouwblokken zijn op een voor Granpré Molières typerende wijze niet evenwijdig en niet haaks ten opzichte van elkaar gesitueerd, waardoor gerende straten en wigvormige restruimten ontstaan. Dit heeft hij ook in zijn stedenbouwkundige plan voor Kerkehout toegepast. Ook in de architectuur zijn er grote overeenkomsten met het project in Kerkehout.

In Kerkehout werden de eerste plannen van Broese van Groenou niet uitgevoerd vanwege de Eerste Wereldoorlog. In 1919 ging het eerste project in Kerkehout van start met de woningen aan Het Kerkehout, Adrianastraat en Louisestraat; alle woningen werden voorzien van gas, elektriciteit en stromend water. In 1922 volgde een tweede project naar tekeningen van gemeentearchitecten Beijersbergen en Bontenbal; in 1928 het derde door het architectenbureau Granpré Molière, Verhagen en Kok.

Atelierwoningen

Wassenaar was een aantrekkelijke vestigingsplaats voor kunstenaars. De bekendsten zijn Paul Citroen (1896-1983) en Sierk Schröder (1903-2002), beide beroepsportrettisten.

Aan de Papeweg 42 staat het woonhuis met atelier dat in 1926 ontworpen werd door ir. C. van Traa voor Christiaan Nicolaas Everhardus (Chris) de Moor (1899-1981). De Moor wordt gerekend tot de schilders van de Nieuwe Haagse School en behalve vrij werk ontwierp hij ook toepaste kunst, zoals muurschilderingen, wandtapijten en glas-in-lood ramen. In de jaren zestig tot aan zijn dood was dit het woonhuis-atelier van Sierk Schröder.

In 1935 ontwierp P. van der Sterre het atelier met werkkamer voor Simon Moulijn (1866-1948), kunstschilder en lithograaf uit Den Haag aan de Schouwweg 72a. Het atelier is in 1947 in opdracht van Sierk Schröder verbouwd, en is vervolgens circa 25 jaar (waarschijnlijk van 1947 tot 1968) in bezit van Sierk Schröder geweest.

Het huis uit 1934 aan de Oostdorperweg 100 was van 1936 tot aan zijn overlijden (muv onderduikperiode) het woonhuis van kunstenaar (Roelof) Paul Citroen.

Aan de Pieter Twentlaan 16 staat een atelierwoning uit 1934 van de kunstschilder Roeland Koning (1898-1985).

Architecten/aannemers die een stempel op de woningbouw-architectuur in Wassenaar hebben gedrukt

Over architect Piet de Bruijn

Petrus (roepnaam Piet) Nicolaas de Bruijn (1898-1968) was de zoon van de gemeentelijke bouwopzichter De Bruijn en trad in zijn vaders voetsporen met een opleiding op de ambachtsschool en technisch tekenen. Daarna werkte hij zo'n tien jaar bij het bureau van Wouters. Zijn katholieke geloofsovertuiging speelde een grote rol in zijn leven en in zijn werk, waarin relatief veel katholieke scholen en kloosters voorkomen. Hij werkte alleen maar ook in samenwerking met anderen, onder wie architect Piet van der Klaauw. Hij ontwierp in Wassenaar onder meer in 1919 het huis Domus Apex aan de Kerkstraat 53, in 1925 het huis 't Berkje aan de Rust en Vreugdlaan 13 en in 1928 de winkel-woning op de hoek Burchtlaan-Kerkstraat-Windlustweg (Burchtlaan 30-32). Hij was betrokken bij het ontwerp voor de r.-k. school aan de Van Heeckerenstraat 2 en ontwierp hiervoor in 1951 de uitbreiding.

Over aannemer Gerard Verboog

De Wassenaarse aannemer Gerard François Verboog (ca. 1868-1949) had een familiebedrijf, dat veel gebouwd heeft in Wassenaar en een duidelijk stempel heeft gedrukt op de bebouwing van Wassenaar en de Waalsdorperlaan in het bijzonder. Hij bouwde zijn eigen woonhuis met werkplaats rond 1910 op Waalsdorperlaan 22, en voegde in 1922 op het achtererf een forse, vrijstaande timmermanswerkplaats (Waalsdorperlaan 22b) toe.

G.F. Verboog was onder meer aannemer en tevens architect van de woningen Kerkstraat 38-40 uit 1909 en het dubbele huis Nassaulaan 1-3 uit 1925 en aannemer van het landhuis Coromote aan de Buurtweg 89-91 uit 1924. In 1968 is het aannemersbedrijf Verboog, dat eerst door zoon R.G. Verboog (1899-1981) en daarna door kleinzoon en eveneens bouwkundige G.J. Verboog (1932) werd voortgezet, verkocht. Leden van de familie Verboog woonden en waren ook eigenaar van diverse panden aan de laan, waaronder huisnummer 23 t/m 27 (24: J.J. Verboog en 27: C.C. Verboog), 27a en nummer 28 (eigenaar C.C. Verboog, graanhandelaar en broer van G.F. Verboog). J.J. Verboog (1898-1982) werkte als boekhouder/administrateur in het aannemingsbedrijf van zijn broer R.G. Verboog. Een broer van G.F. Verboog, Hendrik, werkte als tuinbaas bij Duindigt en woonde op het terrein van Duindigt. De Waalsdorperlaan werd vanwege de aanwezigheid van de vele leden van de familie Verboog in de volksmond 't Verbogenlaantje' genoemd.

7. Militaire erfgoed (bunkercomplexen van Atlantikwall)

Het militaire erfgoed wordt gedomineerd door de onderdelen van de Atlantikwall en andere elementen die zijn gebouwd in of tijdens de Tweede Wereldoorlog (1940-1945). De meeste onderdelen liggen geclusterd en behoren tot complexen, maar er liggen tevens verspreid nog enkele bunkers, zoals aan Oostdorperweg bij 197 (onderdeel stelling K) en bij Rijksstraatweg 247. Daarnaast zijn er enkele bunkers langs de kuststrook uit de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), enkele particuliere schuilplaatsen (uit 1939 en uit de Koude Oorlog) en is er het Mobilisatiecomplex op Maaldrift (grotendeels ca. 1952). Het MOB-complex is uitgebreid beschreven als onderdeel van het bestemmingsplan Ammonslaantje/Maaldrift.

Atlantikwall

Een Europese verdedigingslinie

De Atlantikwall is een Duits militair stelsel uit de Tweede Wereldoorlog dat de hele Noordzee en Atlantische kust van Noorwegen tot aan de Spaanse grens besloeg. Primair was het stelsel, dat aanvankelijk nog *Neue Westwall* heette, bedoeld om een aantal belangrijke havens te verdedigen. Men wilde ook aanvallen op Engeland uit kunnen voeren. Gaandeweg kregen de tussen de grote havens gelegen andere strategische punten meer aandacht en werd een gericht bunkerbouwprogramma uitgevoerd. Vanaf einde 1943 werd steeds explicieter rekening gehouden met een geallieerde invasie vanuit zee. Vanaf dat moment is de verdediging van de gehele Atlantische kustlijn ter hand genomen.

Drie bouwfasen

De Atlantikwall kwam in drie fasen tot stand, in 1940-1941, 1942-1943 en 1943-1944. In Nederland vond de grootste bouwactiviteit plaats gedurende bouwfase 2, 1942-1943. Na het verlies aan het oostfront bij Stalingrad, wordt door het Duitse opperbevel besloten tot de bouw van een integraal en permanent verdedigingsstelsel langs de Atlantische kust. Men start een groot bouwprogramma voor het gebied tussen de Duits-Nederlandse en Frans-Spaanse grens (Spanje was neutraal). De ook voor Nederland zeer kenmerkende modulaire systematiek van grote en kleinere verdedigseenheden, die samen een soort eilandenstructuur vormen, komt in deze periode tot stand. Er vindt standaardisering van de bouwwerken (bunkers) plaats, voortbouwend op de bunkertypen die reeds in 1936-1940 ten behoeve van de *Westwall* waren ontwikkeld. Onder andere wordt de 600-serie van zware bunkers ontwikkeld, die in vijf contingenten tussen november 1942 en 1944 wordt vrijgegeven. Ook worden de door de marine in de eerste fase gebouwde open geschutsofstellingen alsnog 'verbunkerd' (*Schartenbauprogramm*). Met name in deze bouwfase is een enorme hoeveelheid civiele bouwwerken gesloopt. Langs hele kuststroken wordt de bebouwing weggevaagd. Dit heeft de nodige impact op de burgerbevolking.

Militair-strategische structuur

In het kader van de neutraliteitspolitiek werd ons land tot 1940 naar alle zijden verdedigd. Voor de verdediging van de westgrens, de kust, werd daarbij vooral gerekend op de marine en op enkele kustbatterijen. De vijand werd echter vooral uit het oosten verwacht. De Atlantikwall richt zich naar het westen, waarmee deze zich wezenlijk onderscheidt van de meeste Nederlandse vestingbouw tot dan toe. De Atlantikwall heeft een geheel eigen, zeer herkenbare militair-strategische opbouw. Deze kreeg met name in de tweede bouwphase van de Atlantikwall gestalte. Het betreft een hiërarchische verdedigingsstructuur, bestaande uit modules met onderling verbonden commandostructuren. Van groot naar klein zijn dit de *Festungen*, *Verteidigungsbereiche*, *Stützpunktgruppen*, *Stützpunkte*, en *Widerstandsnester*. In deze structuur gaat de aandacht primair uit naar de verdediging van de grote zeehavens. De aanleg en bouwwerken vormen een zeefront. Ook de steeds kleinere eenheden dienden ter ondersteuning van de verdediging van de grote havens. Daar waar omtrekking door elders gelande vijanden of luchtlandingen via/in het achterland werden verwacht, werd een landfront aangelegd, veelal met anti-tankmuren, droge of natte anti-tankgrachten en verplaatsbare hindernissen op de accessen. Het Landfront Vlissingen en Zuidfront IJmuiden zijn daarvan voorbeelden.

Pas in een laat stadium van de oorlog, toen een geallieerde invasie daadwerkelijk werd verwacht, is de gehele kustlijn (*Freie Küste*) in permanente staat van verdediging gebracht (derde bouwphase). Dat gebeurde voornamelijk met verplaatsbare hindernissen en mijnenvelden. Overigens waren de stranden al vanaf het begin van de oorlog niet meer vrij toegankelijk (*Sperrgebiet*).

Het Nederlandse kustgebied viel onder twee oppercommando's. Het noordoostelijke deel, de gehele kust vanaf de Waddeneilanden tot en met Schouwen-Duiveland viel onder de Duitse militaire bevelhebber in ons land (W.B.N. ofwel Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden). Het gedeelte Walcheren en de Bevelanden behoorde tot het 15de leger in België en Frankrijk. Gedurende de oorlog veranderde de strategische rol van bepaalde havens en gebieden en daarmee ook de commandostructuur, functies en benamingen. De Verteidigungsbereiche Vlissingen, IJmuiden en Hoek van Holland werden aan het einde van de oorlog (1944) bijvoorbeeld Festungen en kwamen daardoor hoger in de hiërarchie te staan. De bouwwerken werden steeds aangepast aan de nieuwe rol van de module waarbinnen ze vielen. Mede deze dynamiek maakte de Atlantikwall tot een zeer modern verdedigingssysteem.

Freie Küste Katwijk-Scheveningen

Deze 7,3 km lange kuststrook ligt geheel op Wassenaars grondgebied en laat de kenmerkende lichte verdedigingsstructuur zien die in de laatste fase van de Atlantikwall langs de open kustgebieden tot stand kwam. Wassenaar was strategisch van minder groot belang voor de Duitse bezetter, maar het lag wel tussen twee zwaartepunten in,

Scheveningen/Den Haag en Katwijk met vliegveld Valkenburg. In 1942 was op landgoed Clingendael de bunker van Reichskommissar Seyss-Inquart gebouwd.

De zee werd beheerst door de zware kustbatterijen die in die zwaartepunten geplaatst waren, zoals Scheveningen-Noord (nabij het Zwarte Pad) en te Katwijk. Het waarnemen, vertragen en bestrijden van landende vijandelijke eenheden behoorde tot de taken van de eenheden in de zgn. Freie Küste. De verdedigingswerken langs de Freie Küste Katwijk-Scheveningen bestonden uit vooral anti-tank kanonnen en zware mitrailleurs in flankerende kazematten in de duinen, zoals het Wassenaarse Slag. In het achterland lagen de infanterie-commandopost Rijksdorp en de artillerie-commandopost De Klip, eveneens onderdeel van de Freie Küste Katwijk-Scheveningen.

Wassenaarse Slag (stelling D, Vleermuisbunker)

Aan het Wassenaarse Slag bevindt zich de deels behouden en nog goed herkenbare opstelling Baupunkt 204 (latere benaming Stützpunkt XXXVII H en onderdeel van de Freie Küste Katwijk-Scheveningen). Door het voormalige Bureau Registratie Verdedigingswerken (BRV) werd het complex vanaf 1946 geïnventariseerd en opgemeten. Het kreeg de benaming 'Wassenaar D', waarbij aan de losse werken een nummer werd toegekend. Deze benaming en nummering – die qua systematiek in geheel Nederland werd en wordt toegepast – wordt in dit voorstel gevolgd.

Het complex is gebouwd in opdracht van de Duitse militaire instanties, waarbij deze gebruik maakten van standaard voorschriften. Voor de permanente werken werd hierbij gebruik gemaakt van een catalogus ('Typenheft für die Erkundung des Ständigen Ausbaues'). Dat is het geval met de drie kazematten. Maar ook voor de andere werken is sprake van standaardisatie uit de reeks Küstenverteidigung (Küver) en Verstärkt Feldmässig (VF). Ook de vorm en uitvoering van de ondergrondse gedekte loopgraven voldoen aan de diverse Duitse richtlijnen. De eenvoudiger werken als bergplaatsen voor water en levensmiddelen zijn standaard, in ieder geval voor de Duitse vestingbouw in Nederland. De verspreiding van de werken over het terrein, de echelonering in de diepte van de functies (waarneming, vuurkracht, gevechtsschuilplaatsen resp. munitieopslag, commandovoering en logistiek) is eveneens kenmerkend voor de Duitse tactische opvattingen, een direct gevolg van de 'lessons learned' uit de Eerste Wereldoorlog.

Het complex vertoont daarmee een vrijwel 'voorschriftmatige' structuur en samenhang. Daarmee is het een uitstekende eigentijdse representant van de kleinere modules van de Atlantikwall in Nederland; vergelijkbare stellingen zijn in ons land grotendeels verdwenen.

De stelling is vanwege de noodzaak tot directe waarneming en het kunnen uitbrengen van vuur op het strand aangelegd in de voorste zeereep. De kazematten en de Tobruks in de voorste zeereep werden zoveel mogelijk onder het zand bedekt met slechts vrijlaten van de schietgaten en waarnemings sleuven. Door afkalving, de februaristorm van 1953 en verdere maatregelen van het Hoogheemraadschap Rijnland in het kader van de zeewering, is die voorste rand ingrijpend veranderd, waardoor de werken D 1 en D 3 t/m 8 waarschijnlijk niet meer aanwezig zijn.

Aangenomen wordt dat veel van de voor de bouw van de gangen en de metselwerk gedeelten van de werken gebruikte stenen afkomstig zijn van de gedwongen sloop van woonhuizen in Katwijk en/of Den Haag/Scheveningen. Over de bouw van de stelling aan het Wassenaarse Slag zijn geen specifieke details bekend; hierbij zijn door de Organisation Todt reguliere Nederlandse aannemers ingeschakeld. Van dwangarbeid was vermoedelijk geen sprake. Wél werd in een latere fase de lokale bevolking gedwongen b.v. plaggen te brengen voor camouflage en palen naar het strand te brengen ten behoeve van hindernissen.

Het gehele stelsel is na de oorlog op ongeorganiseerde wijze door de lokale bevolking ontdaan van alle inventaris, deuren, verlichting, enz. Het complex omvat uitsluitend nog de kale werken. Enkele authentieke muurtekeningen zijn zichtbaar (b.v. 'Feind hört mit'), alsmede de oorspronkelijke beschildering (afwerking) van de wanden. Ook een groot aantal Duitse opschriften in de vorm van bewegwijzering en belettering zijn op markante punten zichtbaar aanwezig.

Ter herdenking aan de Franse Mariniers, die in de nacht van 28 op 29 februari 1944 omkwamen bij een poging om een verkenning naar het achterland uit te voeren is op 3 mei 1985 een gedenksteen onthuld, gelegen nabij de toegang tot het strand. Er is een tweetalige tekst op de natuurstenen gedenksteen opgenomen met de namen en het geboorte- en sterftejaar van de gevallen mariniers, een omschrijving van de gebeurtenis en een wapen met een schip en een zwaard. De Duitse bezetting van het steunpunt XXXVII H heeft bij deze vijandelijkheden een rol gespeeld.

Rijksdorp (stelling H)

Ten noorden van de weg naar het Wassenaarse Slag gelegen, deels behouden en nog goed herkenbare infanterie-commandopost ofwel Regimentsgefechtsstand Rijksdorp, een hoofdkwartier voor één regiment manschappen. De Baupunkte 200 en 201 kwamen tot stand tussen circa 1942-1944. Vanwege de geschikte ligging onder de bomen en met een lage grondwaterstand, moesten in 1942 alle inwoners van het gebied evacueren. Volgens tekeningen uit 1945 hoort een aantal gewapend betonnen bouwwerken met twee meter dikke muren tot het complex waaronder manschappenbunkers, groepsschuilplaatsen, bergplaatsen (voor water, levensmiddelen en dergelijke), een badinrichting, keukengebouw, commandopost, telefoongebouw en dergelijke. Bij Rijksdorp waren geen (overdekte) loopgraven aanwezig.

De Klip (stelling G)

Ten zuiden van de weg naar het Wassenaarse Slag gelegen, grotendeels behouden en nog goed herkenbare artillerie-commandopost, ofwel Artilleriebeabteilungsgefechtsstand horende bij de kustverdediging van het Wassenaarse Slag. Het Baupunkt 202 kwam tot stand tussen circa 1942-1944. Vanwege de geschikte ligging onder de bomen en met een lage grondwaterstand, moesten in 1942 moesten alle inwoners van het gebied evacueren. Volgens tekeningen uit 1945 hoort er een aantal gewapend betonnen bouwwerken met twee meter dikke muren tot het complex waaronder manschappenbunkers, groepsschuilplaatsen, bergplaatsen (voor water, levensmiddelen en dergelijke), een

badinrichting, keukengebouw, commandopost en dergelijke. Bij De Klip waren geen overdekte loopgraven aanwezig maar wel een gedekte trap naar de top van het duin.

Tot Rijksdorp en De Klip hoort de betonnen hospitaalbunker Baupunkt 203 met bouwnummer 7233, type 118 Sanitätsunterstand.

Stützpunktgruppe Katwijk en vliegveld Valkenburg

De Stützpunktgruppe Katwijk werd tussen 1943 en 1945 aangelegd ter verdediging van het belangrijke militaire vliegveld Valkenburg, de monding van de oude Rijn met spuisluis en ter verdediging van de kuststrook. Er kwamen twee kustbatterijen van de marine, de Batterie Noordwijk en de Batterie Katwijk Neu. De landmacht legde de batterij Katwijk Alt aan. Deze batterijen liggen niet in Wassenaar. Dit geldt wel voor een deel van de verdediging van vliegveld Valkenburg, waar rondom luchtafweergeschut (Flak) tot stand kwam. Het zuidelijke gedeelte van het vliegveld ligt op Wassenaars grondgebied.

Delen van de tankmuur en tankgracht en bijbehorende betonnen werken waaronder enkele flankerende mitrailleurkazematten aan de zuidgrens van Stützpunktgruppe Katwijk, landinwaarts van west naar oost vanaf strandpaal 90 en herkenbaar aan de zigzaglijn in het landschap. De muur is circa drie meter hoog en anderhalve meter breed. De tankgracht hoorde bij de verdediging van vliegveld Valkenburg. Het zigzag-verloop hangt samen met het bereik van het geschut dat bij de tanklinie hoorde om de muur, de gracht en eventuele accessen (wegen en paden) te verdedigen. Ook staan zeven zware bunkers (geschutskazematten) die deel uitmaken van Baupunkt 109, Stützpunkt XXXVIc L, een Schwere Luftwaffe Flakbatterie, gebouwd in 1945 als deel van Stützpunktgruppe Katwijk, op Wassenaars grondgebied.

Stützpunktgruppe Scheveningen

Deze Stützpunktgruppe hoorde van meet af aan tot de zwaartepunten van de Duitse kustverdediging. Aanvankelijk was er vooral een militair-strategisch belang. De haven van Scheveningen was uitvalsbasis van en hoofdkwartier voor alle eenheden van de motortorpedoboten, beter bekend als S-Boote. De S-boote werden gebruikt voor snelle acties op zee en richting Engeland. Hiervoor was er in Kijkduin een Mammut-radarpost opgericht. Ter verdediging werden er vanaf 1942 twee kustbatterijen van de marine aangelegd, Batterie Scheveningen Nord en Batterie Westduin. Na 1943 werd ook het politieke belang van Stützpunktgruppe Scheveningen groter. Sinds 1940 was het Nederlandse regeringscentrum Den Haag in gebruik bij de hoogste commando's van marine en landmacht. Het was het ook de zetel van rijkscommandant Seyss-Inquart. In 1942 werd voor hem op landgoed Clingendael in Wassenaar een grote bunker gebouwd, één van de imposantste bouwwerken uit de Atlantikwall-periode. Kenmerkend is de camouflage als boerenschuur (Heimatschutsarchitectur). Ter verdediging van de Reichscommandantur werd

Clingendael in 1943 bij Stützpunktgruppe Scheveningen getrokken en nam de Waffen-SS de leiding over. Er kwam een zwaar bouwprogramma tot stand. Naast een extra luchtafweergeschut zoals de SS Flakbatterie Clingendael werden bunkers rondom de Grote Seyss-Inquart bunker aangelegd voor manschappen en verzorging, meest herkenbaar aan de letter R van Reichskommissar. Er kwam een landfront tot stand met (anti)tankgrachten, (anti)tankmuren en draketandversperringen (tetraëders) en bijbehorende bunkers met zwaar geschut. Een deel van deze werken ligt op Wassenaars grondgebied.

Stützpunkt Clingendael (stelling E)

Restanten van Stützpunkt Clingendael, het door de Waffen SS verdedigde Clingendael inclusief Oosterbeek met de grote bunker van Reichscommandant Seyss-Inquart (in procedure bij RCE voor bescherming als rijksmonument) en bijbehorende verzorgingsbunkers, geschutsbunkers en manschappenonderkomens, gebouwd tussen 1942 en 1945, voornamelijk door de Reichsabteilung Siedlung und Bauten (en niet door de Organisation Todt zoals elders). Het betreft de Baupunkte 234, 235, 236, 237, 238, 239 en 240 als onderdeel van het Stützpunkt Clingendael. De bunkers gemerkt met de hoofdletter R, horen bij de Reichskommissar. De Seyss-Inquartbunker had het bouwnummer R8732. Behalve de Seyss-Inquart bunker hoorden tot de bijzondere typen een hospitaalbunker, de commandopost van de Stützpunktgruppe, twee waarnemingsbunkers met pantserkoepels en aan de Duinenstraat de telefoonbunker voor verbinding met het achterland. Na de Tweede Wereldoorlog bleef Clingendael in gebruik bij het Nederlandse Ministerie van defensie.

Overige

Restanten van de tankmuur en tankgracht en bijbehorende betonnen werken aan de noordgrens van Stützpunktgruppe Scheveningen, landinwaarts van west naar oost vanaf ongeveer strandpaal 97 en herkenbaar aan de zigzaglijn in het landschap. De tankgracht hoorde bij de verdediging (landfront) van Stützpunktgruppe Scheveningen en Stützpunkt Clingendael. Het zigzag-verloop hangt samen met het bereik van het geschut dat bij de tanklinie hoorde ter verdediging van de muren en grachten en de eventuele accessen (wegen en paden). Er lagen drie bijbehorende bunkers op Wassenaars grondgebied.

Aan de Rust en Vreugdlaan, nabij de Rijksstraatweg, op grondgebied van Backershagen, ligt (vermoedelijk) een geschutskoepel.

**Paraplubestemmingsplan
Cultureel Erfgoed Wassenaar
Panden, objecten en
Archeologisch erfgoed
2016**

Regels

Inhoudsopgave

Regels	3
Hoofdstuk 1 Inleidende regels	4
Artikel 1 Begrippen	4
Artikel 2 Wijze van meten	8
Hoofdstuk 2 Bestemmingsregels	9
Artikel 3 Waarde - Archeologie 2	9
Artikel 4 Waarde - Archeologie 3	13
Artikel 5 Waarde - Archeologie 4	17
Artikel 6 Waarde - Cultuurhistorie	21
Hoofdstuk 3 Algemene regels	23
Artikel 7 Anti-dubbeltelregel	23
Artikel 8 Overige regels	24
Hoofdstuk 4 Hoofdstuk 4 Overgangs- en slotregels	25
Artikel 9 Overgangsrecht	25
Artikel 10 Slotregel	26
Bijlagen bij de Regels:	
Bijlage 1 Pandbeschrijvingen	
Bijlage 2 Pandenlijst	
Bijlage 3 Vervallen c.q. vervangen artikelen	

Regels

Hoofdstuk 1 Inleidende regels

Artikel 1 Begrippen

1.1 Plan

Het bestemmingsplan met identificatienummer NL.IMRO.0629.BPCULTERF2014-VG02 van de gemeente Wassenaar;

1.2 Bestemmingsplan

De geometrisch bepaalde planobjecten met de bijbehorende regels en de daarbij behorende bijlagen;

1.3 Aanduiding

Een geometrisch bepaald vlak of figuur, waarmee gronden zijn aangeduid, waar ingevolge de regels, regels worden gesteld ten aanzien van het gebruik en/of het bebouwen van deze gronden;

1.4 Aanduidingsgrens

De grens van een aanduiding indien het een vlak betreft;

1.5 Archeologische verwachting

de aan een gebied toegekende verwachting in verband met de kans op het voorkomen van archeologische relictten;

1.6 Archeologische waarde

De aan een gebied toegekende waarde in verband met de in dat gebied voorkomende (dan wel te verwachten) zichtbare en/of onzichtbare sporen van menselijke aanwezigheid of activiteit uit het verleden;

1.7 Bebouwing

Eén of meer gebouwen en/of bouwwerken geen gebouwen zijnde;

1.8 Beeldbepalende zaak

Een beeldbepalende (of karakteristieke) zaak is een zaak, geen monument zijde, waarvan de hoofdvorm van algemeen belang is:

- als kenmerkende uitdrukking van een bepaalde bouwwijze, architectuur, verkaveling of typologie;
- als kenmerkend overblijfsel van de historische ontwikkeling;
- en als zodanig is aangewezen in het bestemmingsplan.

1.9 Bestaand

- bij bouwwerken: een bouwwerk dat op het moment van terinzagelegging van het ontwerp van het plan bestaat of wordt gebouwd, dan wel nadien kan worden gebouwd krachtens een omgevingsvergunning voor het bouwen, waarvoor de aanvraag voor het tijdstip van terinzagelegging is ingediend, tenzij in de regels anders is bepaald;
- bij gebruik: het gebruik dat op het moment van terinzagelegging van het ontwerp van het plan bestaat, tenzij in de regels anders is bepaald;

1.10 Bestemmingsgrens

De grens van een bestemmingsvlak;

1.11 Bestemmingsvlak

Een geometrisch bepaald vlak met eenzelfde bestemming;

1.12 Bijbehorend bouwwerk

Uitbreiding van een hoofdgebouw dan wel functioneel met een zich op hetzelfde perceel bevindend hoofdgebouw verbonden, daar al dan niet tegen aangebouwd en met de aarde verbonden bouwwerk met een dak;

1.13 Bouwen

Het plaatsen, het geheel of gedeeltelijk oprichten, vernieuwen of veranderen en het vergroten van een bouwwerk;

1.14 Bouwgrens

De grens van een bouwvlak;

1.15 Bouwperceel

Een aaneengesloten stuk grond, waarop ingevolge de regels een zelfstandige, bij elkaar behorende bebouwing is toegelaten;

1.16 Bouwperceelgrens

De grens van een bouwperceel;

1.17 Bouwvlak

Een geometrisch bepaald vlak, waarmee gronden zijn aangeduid, waar ingevolge de regels bepaalde gebouwen en bouwwerken geen gebouwen zijnde zijn toegelaten;

1.18 Bouwwerk

Een bouwkundige constructie van enige omvang die direct en duurzaam met de aarde is verbonden;

1.19 Cultuurhistorische waarde

De aan een bouwwerk of gebied toegekende waarde, gekenmerkt door het beeld dat is ontstaan door het gebruik dat de mens in de loop van de geschiedenis heeft gemaakt van dat bouwwerk of dat gebied, zoals dat onder meer tot uitdrukking komt in de beplanting, het reliëf, de verkaveling, het sloten- of wegenpatroon en/of de architectuur;

1.20 Gebouw

Elk bouwwerk, dat een voor mensen toegankelijke, overdekte, geheel of gedeeltelijk met wanden omsloten ruimte vormt;

1.21 Hoofdgebouw

Een of meer panden, of een gedeelte daarvan, dat noodzakelijk is voor de verwezenlijking van de geldende of toekomstige bestemming van een perceel en, indien meer panden of bouwwerken op het perceel aanwezig zijn, gelet op die bestemming het belangrijkste is;

1.22 Karakteristieke zaak

Een karakteristieke (of beeldbepalende) zaak is een zaak, geen monument zijde, waarvan de hoofdvorm van algemeen belang is:

- als kenmerkende uitdrukking van een bepaalde bouwwijze, architectuur, verkaveling of typologie;
- als kenmerkend overblijfsel van de historische ontwikkeling;
- en als zodanig is aangewezen in het bestemmingsplan;

1.23 Normaal onderhoud

het onderhoud dat, gelet op de bestemming regelmatig noodzakelijk is voor een goed behoud en gebruik van de gronden en gebouwen die tot de betreffende bestemming behoren;

1.24 Overig bouwwerk

Een bouwkundige constructie van enige omvang, geen pand zijnde, die direct en duurzaam met de aarde is verbonden;

1.25 Pand

De kleinste bij de totstandkoming functioneel en bouwkundig-constructief zelfstandige eenheid die direct en duurzaam met de aarde is verbonden en betreedbaar en afsluitbaar is;

1.26 Peil

De hoogte van het aansluitende afgewerkte terrein. Indien sprake is van een geaccidenteerd aansluitend terrein wordt het peil door het bevoegd gezag in het kader van de verlening van de omgevingsvergunning bepaald.

Artikel 2 Wijze van meten

2.1 De dakhelling

Langs het dakvlak ten opzichte van het horizontale vlak;

2.2 De goothoogte van een bouwwerk

Vanaf het peil tot aan de bovenkant van de goot, c.q. de druiplijn, het boeibord, of een daarmee gelijk te stellen constructiedeel;

2.3 De inhoud van een bouwwerk

Tussen de onderzijde van de begane grondvloer, de buitenzijde van de gevels (en/of het hart van de scheidingsmuren) en de buitenzijde van daken en dakkapellen;

2.4 De bouwhoogte van een bouwwerk

Vanaf het peil tot aan het hoogste punt van een gebouw of van een overig bouwwerk met uitzondering van ondergeschikte bouwonderdelen, zoals schoorstenen, antennes, en naar de aard daarmee gelijk te stellen bouwonderdelen;

2.5 De hoogte van een windturbine

Vanaf het peil tot aan de as van de windturbine.

Hoofdstuk 2 Bestemmingsregels

Artikel 3 Waarde - Archeologie 2

3.1 Bestemmingsomschrijving

De voor 'Waarde - Archeologie 2' aangewezen gronden zijn, behalve voor de andere daar voorkomende bestemming(en), bestemd voor de bescherming en het behoud van de op en/of in deze gronden voorkomende en te verwachten archeologische waarden.

3.2 Bouwregels

3.2.1 Algemeen

Ter plaatse van de in deze bestemming bedoelde gronden mag niet worden gebouwd, tenzij het bouwplan betrekking heeft op een of meer van de volgende bouwwerken:

- a. vervanging, vernieuwing of verandering van bestaande bebouwing, waarbij de oppervlakte, voor zover gelegen op of onder peil, niet wordt uitgebreid en waarbij gebruik wordt gemaakt van de bestaande fundering;
- b. een bouwwerk waarbij de bodemingreep niet dieper reikt dan 30 cm beneden maaiveld;
- c. een bouwwerk dat zonder graafwerkzaamheden en zonder heiwerkzaamheden kan worden geplaatst.

3.2.2 Selectiebesluit

De uitzondering, zoals genoemd in artikel 3.2.1 onder b, is niet van toepassing indien een aanvraag betrekking heeft op een terrein waarvoor reeds eerder een selectiebesluit is afgegeven. Het bevoegd gezag kan in een zodanig geval bepalen dat de aanvrager een nieuw rapport moet overleggen waarin de archeologisch waarde van het terrein, dat blijkens de aanvraag zal worden verstoord, naar het oordeel van het bevoegd gezag, in voldoende mate is vastgesteld. De bepalingen van artikel 3.3 onder b zijn van overeenkomstige toepassing.

3.2.3 Advies

Indien er sprake is van het bouwen van een bouwwerk waarvoor en omgevingsvergunning is vereist, dient de aanvrager vooraf schriftelijk archeologisch advies in te winnen bij de archeologisch adviseur van het bevoegd gezag.

3.3 Afwijken van de bouwregels

Het bevoegd gezag kan afwijken van het bepaalde in artikel 3.2.1 indien:

- a. de aanvrager een rapport heeft overgelegd waarin de archeologische waarde van het terrein, welke blijkens de aanvraag zal worden verstoord, naar het oordeel van het bevoegd gezag in voldoende mate is vastgesteld;
- b. de archeologische waarden, zoals onder lid 3.3 sub a bedoeld, door de bouwactiviteiten niet worden geschaad of mogelijke schade kan worden voorkomen door aan de omgevingsvergunning een of meer van de onderstaande voorschriften te verbinden:
 1. het treffen van maatregelen, waardoor archeologische resten in de bodem kunnen worden behouden (behoud in situ);
 2. het doen van (aanvullend) inventariserend en/of waarderend archeologisch onderzoek zoals boringen, proefsleuvenonderzoek en non-destructief onderzoek (zoals grondradar- en weerstandsonderzoek);
 3. het doen van een archeologische opgraving (behoud ex situ);

4. begeleiding van de bouwactiviteiten door een deskundige waarbij de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie in acht worden genomen.

3.4 Omgevingsvergunning voor het uitvoeren van werken, geen bouwwerk zijnde, of van werkzaamheden

3.4.1 Werkzaamheden

Het is verboden om op of in de gronden als bedoeld in artikel 3.1 zonder of in afwijking van een omgevingsvergunning van het bevoegd gezag de volgende werken, geen bouwwerken zijnde, of werkzaamheden uit te voeren:

- a. het uitvoeren van groundbewerkingen waartoe worden gerekend afgraven, ophogen, verwijderen van oude funderingen, woelen, mengen, diepploegen, egaliseren, ontginnen, alsmede het verruimen of dempen van sloten, vijvers en andere wateren en het aanleggen van drainage;
- b. het ondergronds slopen waarbij er funderingspalen verwijderd, getrokken of afgebroken worden;
- c. het uitvoeren van heiwerkzaamheden en het op een of andere wijze indrijven van voorwerpen;
- d. het verlagen of verhogen van het waterpeil;
- e. het aanleggen of rooien van bos of boomgaard waarbij stobben worden verwijderd;
- f. het aanleggen of verwijderen van ondergrondse kabels en leidingen en het aanbrengen van daarmee verband houdende constructies, installaties of apparatuur;
- g. het aanbrengen of verwijderen van diepwortelende beplantingen.

3.4.2 Uitzondering

Het verbod als bedoeld in artikel 3.4.1, is niet van toepassing, indien de werken en werkzaamheden:

- a. noodzakelijk zijn voor de uitvoering van een bouwplan waarbij het bepaalde in artikel 3.3, sub a en b in acht is genomen;
- b. niet dieper reiken dan 30 cm beneden maaiveld;
- c. reeds in uitvoering zijn op het tijdstip van de inwerkingtreding van het plan;
- d. mogen worden uitgevoerd krachtens een reeds verleende omgevingsvergunning of een ontgrondingvergunning;
- e. ten dienste van archeologisch onderzoek worden uitgevoerd door de houder van een opgravingsvergunning zoals bedoeld in artikel 45 van de Monumentenwet 1988;
- f. worden uitgevoerd in bestaande weg- en/of leidingcunetten;
- g. worden uitgevoerd in het kader van regulier onderhoud en beheer.

3.4.3 Selectiebesluit

De uitzondering zoals genoemd in artikel 3.4.2 onder b is niet van toepassing indien een aanvraag betrekking heeft een terrein waarvoor reeds eerder een selectiebesluit is afgegeven. Het bevoegd gezag kan in een zodanig geval bepalen dat de aanvrager een nieuw rapport moet overleggen waarin de archeologische waarde van het terrein, dat blijkens de aanvraag zal worden verstoord, naar het oordeel van het bevoegd gezag, in voldoende mate is vastgesteld. De bepalingen van artikel 3.4.5 lid c zijn van overeenkomstige toepassing.

3.4.4 Advies

Indien er sprake is van een activiteit waarvoor een omgevingsvergunning is vereist, dient de aanvrager vooraf schriftelijk een archeologisch advies in te winnen bij de archeologisch adviseur van het bevoegd gezag.

3.4.5 Voorwaarden

De omgevingsvergunning wordt verleend, indien:

- a. de werkzaamheden waarvoor de omgevingsvergunning wordt aangevraagd zijn toegestaan op grond van de regels van de andere bestemmingen, waarmee de dubbelbestemming samenvalt;
- b. de aanvrager van de omgevingsvergunning een rapport heeft overgelegd waarin de archeologische waarde van het terrein, welke blijkt uit de aanvraag zal worden verstoord, naar het oordeel van het bevoegd gezag in voldoende mate is vastgesteld;
- c. de betrokken archeologische waarden, gelet op artikel 3.4.5 onder b bedoeld, door de activiteiten niet worden geschaad of mogelijke schade kan worden voorkomen door aan de omgevingsvergunning een of meer van de onderstaande voorschriften te verbinden:
 1. het treffen van maatregelen, waardoor archeologische resten in de bodem kunnen worden behouden (behoud in situ);
 2. het doen van (aanvullend) inventariserend en/of waarderend archeologisch onderzoek zoals boringen, proefsleuvenonderzoek en non-destructief onderzoek (zoals bijvoorbeeld grondradar- en weerstandsonderzoek);
 3. het doen van een archeologische opgraving (behoud ex situ);
 4. doen van opgravingen waarbij de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie in acht worden genomen;
 5. begeleiding van de activiteiten door een deskundige waarbij de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie in acht worden genomen.

3.5 Beoordeling

Alvorens de omgevingsvergunning als bedoeld in artikel 3.3 en 3.4 te verlenen, vraagt het bevoegd gezag advies aan de adviseur van het bevoegd gezag.

Artikel 4 Waarde - Archeologie 3

4.1 Bestemmingsomschrijving

De voor 'Waarde - Archeologie 3' aangewezen gronden zijn, behalve voor de andere daar voorkomende bestemming(en), bestemd voor de bescherming en het behoud van de op en/of in deze gronden voorkomende en te verwachten archeologische waarden.

4.2 Bouwregels

4.2.1 Algemeen

Ter plaatse van de in deze bestemming bedoelde gronden mag niet worden gebouwd, tenzij het bouwplan betrekking heeft op:

- a. vervanging, vernieuwing of verandering van bestaande bebouwing, waarbij de oppervlakte, voor zover gelegen op of onder peil, niet wordt uitgebreid en waarbij gebruik wordt gemaakt van de bestaande fundering;
- b. een bouwwerk met een oppervlakte kleiner dan 100 m² waarbij de bodemingreep niet dieper reikt dan 30 cm beneden maaiveld;
- c. een bouwwerk dat zonder graafwerkzaamheden en zonder heiwerkzaamheden kan worden geplaatst.

4.2.2 Selectiebesluit

De uitzonderingen, zoals genoemd in artikel 4.2.1 onder b, zijn niet van toepassing indien een aanvraag betrekking heeft op een terrein waarvoor reeds eerder een selectiebesluit is afgegeven. Het bevoegd gezag kan in een zodanig geval bepalen dat de aanvrager een nieuw rapport moet overleggen waarin de archeologisch waarde van het terrein, dat blijkens de aanvraag zal worden verstoord, naar het oordeel van het bevoegd gezag, in voldoende mate is vastgesteld. De bepalingen van artikel 4.3 onder b zijn van overeenkomstige toepassing.

4.2.3 Advies

Indien er sprake is van het bouwen van een bouwwerk waarvoor en omgevingsvergunning is vereist, dient de aanvrager vooraf schriftelijk archeologisch advies in te winnen bij de archeologisch adviseur van het bevoegd gezag.

4.3 Afwijken van de bouwregels

Het bevoegd gezag kan afwijken van het bepaalde in artikel 4.2.1 indien:

- a. de aanvrager een rapport heeft overgelegd waarin de archeologische waarde van het terrein, welke blijkens de aanvraag zal worden verstoord, naar het oordeel van het bevoegd gezag in voldoende mate is vastgesteld;
- b. de archeologische waarden, zoals onder lid 4.3 sub a bedoeld, door de bouwactiviteiten niet worden geschaad of mogelijke schade kan worden voorkomen door aan de omgevingsvergunning een of meer van de onderstaande voorschriften te verbinden:
 - 1. het treffen van maatregelen, waardoor archeologische resten in de bodem kunnen worden behouden (behoud in situ);
 - 2. het doen van (aanvullend) inventariserend en/of waarderend archeologisch onderzoek zoals boringen, proefsleuvenonderzoek en non-destructief onderzoek (zoals grondradar- en weerstandsonderzoek);
 - 3. het doen van een archeologische opgraving (behoud ex situ);
 - 4. begeleiding van de bouwactiviteiten door een deskundige waarbij de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie in acht worden genomen.

4.4 Omgevingsvergunning voor het uitvoeren van werken, geen bouwwerk zijnde, of van werkzaamheden

4.4.1 Werkzaamheden

Het is verboden om op of in de gronden als bedoeld in artikel 4.1 zonder of in afwijking van een omgevingsvergunning van het bevoegd gezag de volgende werken, geen bouwwerken zijnde, of werkzaamheden uit te voeren:

- a. het uitvoeren van groundbewerkingen waartoe worden gerekend afgraven, ophogen, verwijderen van oude funderingen, woelen, mengen, diepploegen, egaliseren, ontginnen, alsmede het verruimen of dempen van sloten, vijvers en andere wateren en het aanleggen van drainage;
- b. het ondergronds slopen waarbij er funderingspalen verwijderd, getrokken of afgebroken worden;
- c. het uitvoeren van heiwerkzaamheden en het op een of andere wijze indrijven van voorwerpen;
- d. het verlagen of verhogen van het waterpeil;
- e. het aanleggen of rooien van bos of boomgaard waarbij stobben worden verwijderd;
- f. het aanleggen of verwijderen van ondergrondse kabels en leidingen en het aanbrengen van daarmee verband houdende constructies, installaties of apparatuur;
- g. het aanbrengen of verwijderen van diepwortelende beplantingen.

4.4.2 Uitzondering

Het verbod als bedoeld in artikel 4.4.1, is niet van toepassing, indien de werken en werkzaamheden:

- a. noodzakelijk zijn voor de uitvoering van een bouwplan waarbij het bepaalde in artikel 4.3, sub a en b in acht is genomen;
- b. een oppervlakte beslaan van ten hoogste 100 m² en niet dieper reiken dan 30 cm beneden maaiveld;
- c. reeds in uitvoering zijn op het tijdstip van de inwerkingtreding van het plan;
- d. mogen worden uitgevoerd krachtens een reeds verleende omgevingsvergunning of een ontgrondingvergunning;
- e. ten dienste van archeologisch onderzoek worden uitgevoerd door de houder van een opgravingsvergunning zoals bedoeld in artikel 45 van de Monumentenwet 1988;
- f. worden uitgevoerd in bestaande weg- en/of leidingcunetten;
- g. worden uitgevoerd in het kader van regulier onderhoud en beheer.

4.4.3 Selectiebesluit

De uitzonderingen zoals genoemd in artikel 4.4.2 onder b zijn niet van toepassing indien een aanvraag betrekking heeft een terrein waarvoor reeds eerder een selectiebesluit is afgegeven. Het bevoegd gezag kan in een zodanig geval bepalen dat de aanvrager een nieuw rapport moet overleggen waarin de archeologische waarde van het terrein, dat blijkens de aanvraag zal worden verstoord, naar het oordeel van het bevoegd gezag, in voldoende mate is vastgesteld. De bepalingen van artikel 4.4.5 onder c zijn van overeenkomstige toepassing.

4.4.4 Advies

Indien er sprake is van een activiteit waarvoor een omgevingsvergunning is vereist, dient de aanvrager vooraf schriftelijk een archeologisch advies in te winnen bij de archeologisch adviseur van het bevoegd gezag.

4.4.5 Voorwaarden

De omgevingsvergunning wordt verleend, indien:

- a. de werkzaamheden waarvoor de omgevingsvergunning wordt aangevraagd zijn toegestaan op grond van de regels van de andere bestemmingen, waarmee de dubbelbestemming samenvalt;
- b. de aanvrager van de omgevingsvergunning een rapport heeft overgelegd waarin de archeologische waarde van het terrein, welke blijkt uit de aanvraag zal worden verstoord, naar het oordeel van het bevoegd gezag in voldoende mate is vastgesteld;
- c. de betrokken archeologische waarden, gelet op artikel 4.4.5 onder b bedoeld, door de activiteiten niet worden geschaad of mogelijke schade kan worden voorkomen door aan de omgevingsvergunning een of meer van de onderstaande voorschriften te verbinden:
 1. het treffen van maatregelen, waardoor archeologische resten in de bodem kunnen worden behouden (behoud in situ);
 2. het doen van (aanvullend) inventariserend en/of waarderend archeologisch onderzoek zoals boringen, proefsleuvenonderzoek en non-destructief onderzoek (zoals bijvoorbeeld grondradar- en weerstandsonderzoek);
 3. het doen van een archeologische opgraving (behoud ex situ);
 4. doen van opgravingen waarbij de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie in acht worden genomen;
 5. begeleiding van de activiteiten door een deskundige waarbij de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie in acht worden genomen.

4.5 Beoordeling

Alvorens de omgevingsvergunning als bedoeld in artikel 4.3 en 4.4 te verlenen, vraagt het bevoegd gezag advies aan de adviseur van het bevoegd gezag.

Artikel 5 Waarde - Archeologie 4

5.1 Bestemmingsomschrijving

De voor 'Waarde - Archeologie 4' aangewezen gronden zijn, behalve voor de andere daar voorkomende bestemming(en), bestemd voor de bescherming en het behoud van de op en/of in deze gronden voorkomende en te verwachten archeologische waarden.

5.2 Bouwregels

5.2.1 Algemeen

Ter plaatse van de in deze bestemming bedoelde gronden mag niet worden gebouwd, tenzij het bouwplan betrekking heeft op:

- a. vervanging, vernieuwing of verandering van bestaande bebouwing, waarbij de oppervlakte, voor zover gelegen op of onder peil, niet wordt uitgebreid en waarbij gebruik wordt gemaakt van de bestaande fundering;
- b. een bouwwerk met een oppervlakte kleiner dan 2000 m² waarbij de bodemingreep niet dieper reikt dan 100 cm beneden maaiveld;
- c. een bouwwerk dat zonder graafwerkzaamheden en zonder heiwerkzaamheden kan worden geplaatst.

5.2.2 Selectiebesluit

De uitzonderingen, zoals genoemd in artikel 5.2.1 onder b zijn niet van toepassing indien een aanvraag betrekking heeft op een terrein waarvoor reeds eerder een selectiebesluit is afgegeven. Het bevoegd gezag kan in een zodanig geval bepalen dat de aanvrager een nieuw rapport moet overleggen waarin de archeologisch waarde van het terrein, dat blijkens de aanvraag zal worden verstoord, naar het oordeel van het bevoegd gezag, in voldoende mate is vastgesteld. De bepalingen van artikel 5.3 onder b zijn van overeenkomstige toepassing.

5.2.3 Advies

Indien er sprake is van het bouwen van een bouwwerk waarvoor en omgevingsvergunning is vereist, dient de aanvrager vooraf schriftelijk archeologisch advies in te winnen bij de archeologisch adviseur van het bevoegd gezag.

5.3 Afwijken van de bouwregels

Het bevoegd gezag kan afwijken van het bepaalde in artikel 5.2.1 indien:

- a. de aanvrager een rapport heeft overgelegd waarin de archeologische waarde van het terrein, welke blijkens de aanvraag zal worden verstoord, naar het oordeel van het bevoegd gezag in voldoende mate is vastgesteld;
- b. de archeologische waarden, zoals onder lid 5.3 sub a bedoeld, door de bouwactiviteiten niet worden geschaad of mogelijke schade kan worden voorkomen door aan de omgevingsvergunning een of meer van de onderstaande voorschriften te verbinden:
 - 1. het treffen van maatregelen, waardoor archeologische resten in de bodem kunnen worden behouden (behoud in situ);
 - 2. het doen van (aanvullend) inventariserend en/of waarderend archeologisch onderzoek zoals boringen, proefsleuvenonderzoek en non-destructief onderzoek (zoals grondradar- en weerstandsonderzoek);
 - 3. het doen van een archeologische opgraving (behoud ex situ);
 - 4. begeleiding van de bouwactiviteiten door een deskundige waarbij de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie in acht worden genomen.

5.4 Omgevingsvergunning voor het uitvoeren van werken, geen bouwwerk zijnde, of van werkzaamheden

5.4.1 Werkzaamheden

Het is verboden om op of in de gronden als bedoeld in artikel 5.1 zonder of in afwijking van een omgevingsvergunning van het bevoegd gezag de volgende werken, geen bouwwerken zijnde, of werkzaamheden uit te voeren:

- a. het uitvoeren van groundbewerkingen waartoe worden gerekend afgraven, ophogen, verwijderen van oude funderingen, woelen, mengen, diepploegen, egaliseren, ontginnen, alsmede het verruimen of dempen van sloten, vijvers en andere wateren en het aanleggen van drainage;
- b. het ondergronds slopen waarbij er funderingspalen verwijderd, getrokken of afgebroken worden;
- c. het uitvoeren van heiwerkzaamheden en het op een of andere wijze indrijven van voorwerpen;
- d. het verlagen of verhogen van het waterpeil;
- e. het aanleggen of rooien van bos of boomgaard waarbij stobben worden verwijderd;
- f. het aanleggen of verwijderen van ondergrondse kabels en leidingen en het aanbrengen van daarmee verband houdende constructies, installaties of apparatuur;
- g. het aanbrengen of verwijderen van diepwortelende beplantingen.

5.4.2 Uitzondering

Het verbod als bedoeld in artikel 5.4.1, is niet van toepassing, indien de werken en werkzaamheden:

- a. noodzakelijk zijn voor de uitvoering van een bouwplan waarbij het bepaalde in artikel 5.3, sub a en b in acht is genomen;
- b. een oppervlakte beslaan van ten hoogste 2000 m² en niet dieper reiken dan 100 cm beneden maaiveld;
- c. reeds in uitvoering zijn op het tijdstip van de inwerkingtreding van het plan;
- d. mogen worden uitgevoerd krachtens een reeds verleende omgevingsvergunning of een ontgrondingvergunning;
- e. ten dienste van archeologisch onderzoek worden uitgevoerd door de houder van een opgravingsvergunning zoals bedoeld in artikel 45 van de Monumentenwet 1988;
- f. worden uitgevoerd in bestaande weg- en/of leidingcunetten;
- g. worden uitgevoerd in het kader van regulier onderhoud en beheer.

5.4.3 Selectiebesluit

De uitzonderingen zoals genoemd in artikel 5.4.2 onder b zijn niet van toepassing indien een aanvraag betrekking heeft een terrein waarvoor reeds eerder een selectiebesluit is afgegeven. Het bevoegd gezag kan in een zodanig geval bepalen dat de aanvrager een nieuw rapport moet overleggen waarin de archeologische waarde van het terrein dat blijkens de aanvraag zal worden verstoord, naar het oordeel van het bevoegd gezag, in voldoende mate is vastgesteld. De bepalingen van artikel 5.4.5 onder c zijn van overeenkomstige toepassing.

5.4.4 Advies

Indien er sprake is van een activiteit waarvoor een omgevingsvergunning is vereist, dient de aanvrager vooraf schriftelijk een archeologisch advies in te winnen bij de archeologisch adviseur van het bevoegd gezag.

5.4.5 Voorwaarden

De omgevingsvergunning wordt verleend, indien:

- a. de werkzaamheden waarvoor de omgevingsvergunning wordt aangevraagd zijn toegestaan op grond van de regels van de andere bestemmingen, waarmee de dubbelbestemming samenvalt;
- b. de aanvrager van de omgevingsvergunning een rapport heeft overgelegd waarin de archeologische waarde van het terrein, welke blijkt uit de aanvraag zal worden verstoord, naar het oordeel van het bevoegd gezag in voldoende mate is vastgesteld;
- c. de betrokken archeologische waarden, gelet op artikel 5.4.5 onder b bedoeld, door de activiteiten niet worden geschaad of mogelijke schade kan worden voorkomen door aan de omgevingsvergunning een of meer van de onderstaande voorschriften te verbinden:
 1. het treffen van maatregelen, waardoor archeologische resten in de bodem kunnen worden behouden (behoud in situ);
 2. het doen van (aanvullend) inventariserend en/of waarderend archeologisch onderzoek zoals boringen, proefsleuvenonderzoek en non-destructief onderzoek (zoals bijvoorbeeld grondradar- en weerstandsonderzoek);
 3. het doen van een archeologische opgraving (behoud ex situ);
 4. doen van opgravingen waarbij de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie in acht worden genomen;
 5. begeleiding van de activiteiten door een deskundige waarbij de richtlijnen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie in acht worden genomen.

5.5 Beoordeling

Alvorens de omgevingsvergunning als bedoeld in artikel 5.3 en 5.4 te verlenen, vraagt het bevoegd gezag advies aan de adviseur van het bevoegd gezag.

Artikel 6 Waarde – Cultuurhistorie- karakteristieke of beeldbepalende zaak

6.1 Bestemmingsomschrijving

De voor Waarde - Cultuurhistorie – karakteristieke (of beeldbepalende) zaak aangewezen gronden zijn, behalve voor andere voorkomende bestemmingen, primair bestemd voor het behoud en zo mogelijk de versterking van de aan deze gronden, panden en objecten eigen zijnde cultuurhistorische waarden, zoals zijn beschreven in de bij de regels opgenomen bijlage 1.

6.2 Bouwregels

Het bouwen op de in lid 6.1 bedoelde gronden, is mogelijk indien in aanvulling op de regels van de onderliggende bestemmingen voldaan wordt aan de volgende regels:

- a. De aanwezige cultuurhistorische waarden, zoals beschreven in bijlage 1 mogen niet worden aangetast;
- b. Om de aanvraag voor een omgevingsvergunning voor het bouwen van een bouwwerk goed te kunnen beoordelen is een motivatie en een integrale belangenafweging nodig waarom dit verantwoord is in relatie tot de cultuurhistorische waarden ;
- c. Het bevoegd gezag laat zich bij de beoordeling van het bepaalde in lid 6.2, sub a en b adviseren door de Commissie Welstand Cultureel Erfgoed (WCE) dan wel een andere door het bevoegd gezag aan te wijzen commissie van onafhankelijke deskundigen.
- d. Aan de omgevingsvergunning voor het bouwen van een bouwwerk kunnen voorschriften worden verbonden met het oog op de aanwezige cultuurhistorische waarden;
- e. Bouwwerken als bedoeld in artikel 3 van bijlage II van het Besluit omgevingsrecht zijn toegestaan indien de cultuurhistorische waarde van het pand of object, zoals beschreven in bijlage 1 niet wordt aangetast en er hieromtrent een advies is verkregen van de Commissie Welstand Cultureel Erfgoed (WCE) dan wel een andere door het bevoegd gezag aan te wijzen commissie van onafhankelijke deskundigen;
- f. Indien het bevoegd gezag – na een afweging zoals bedoeld in b en na advies van de WCE zoals bedoeld in c – beslist dat het verantwoord is de aanwezige waarden te verstoren of te vernietigen wordt gemotiveerd hoe men vanuit die waarden nieuwe ontwikkelingen realiseert die bijdragen aan het behoud of de ontwikkeling van de specifieke cultuurhistorische waarden;
- g. Afwijken van het bestemmingsplan als bedoeld in artikel 4 van bijlage II van het Besluit omgevingsrecht is slechts toegestaan indien de cultuurhistorische waarde van het pand of object, zoals beschreven in bijlage 1 niet wordt aangetast en er hieromtrent een positief advies is verkregen van de Commissie Welstand Cultureel Erfgoed (WCE) dan wel een andere door het bevoegd gezag aan te wijzen commissie van onafhankelijke deskundigen.

6.3 Specifieke gebruiksregels

Tot gebruik strijdig met deze bestemming, wordt in ieder geval gerekend:

- a. Het gebruiken of laten gebruiken van gronden en/ of bouwwerken op een wijze of tot een doel ten gevolge waarvan de aanwezige cultuurhistorische waarden worden aangetast;
- b. Om de aanvraag voor een omgevingsvergunning voor het gebruik van een bouwwerk goed te kunnen beoordelen is een motivatie en een integrale belangenafweging nodig waarom dit verantwoord is in relatie tot de cultuurhistorische waarden ;
- c. Het bevoegd gezag laat zich bij de beoordeling van het bepaalde in lid 6.3, sub a en b adviseren door de Commissie Welstand Cultureel Erfgoed (WCE) dan wel een andere door het bevoegd gezag aan te wijzen commissie van onafhankelijke deskundigen;
- d. Aan de omgevings-vergunning voor het gebruik van een bouwwerk kunnen voorschriften worden verbonden met het oog op de aanwezige cultuurhistorische waarden;
- e. Indien het bevoegd gezag – na een afweging zoals bedoeld in b en na advies van de WCE zoals bedoeld in c – beslist dat het verantwoord is de aanwezige waarden te verstoren of te vernietigen wordt gemotiveerd hoe men vanuit die waarden nieuwe ontwikkelingen realiseert die bijdragen aan het behoud of de ontwikkeling van de specifieke cultuurhistorische waarden.

6.4 Omgevingsvergunning voor het slopen van een bouwwerk

Slopen van bouwwerken als bedoeld in lid 6.1 kan slechts worden toegestaan indien hiervoor een omgevingsvergunning is verleend door het bevoegd gezag. Hiervoor gelden de volgende regels:

- a. Een omgevingsvergunning voor het slopen van een bouwwerk wordt verleend indien de (gedeeltelijke) sloop niet zorgt voor een aantasting van de waarde beschreven in bijlage 1;
- b. Om de aanvraag voor een omgevingsvergunning voor het slopen van een bouwwerk goed te kunnen beoordelen is een motivatie en een integrale belangenafweging nodig waarom het slopen gewenst is en dit verantwoord is in relatie tot de cultuurhistorische waarden die verloren gaan;
- c. Het bevoegd gezag laat zich bij de beoordeling van het bepaalde in lid 6.4 a en b adviseren door de Commissie Welstand en Cultuurhistorie Cultureel Erfgoed (WCE) dan wel een andere door het bevoegd gezag aan te wijzen commissie van onafhankelijke deskundigen;
- d. Aan de omgevingsvergunning voor het (gedeeltelijk) slopen van een bouwwerk kunnen voorschriften worden verbonden met het oog op de te beschermen cultuurhistorische waarden;
- e. Indien het bevoegd gezag – na een afweging zoals bedoeld in b en na advies van de WCE zoals bedoeld in c – beslist dat het verantwoord is de

aanwezige waarden te verstoren of te vernietigen wordt gemotiveerd hoe men vanuit die waarden nieuwe ontwikkelingen realiseert die bijdragen aan het behoud of de ontwikkeling van de specifieke cultuurhistorische waarden.

6.5 Wijzigingsbevoegdheid

Het bevoegd gezag is bevoegd om met toepassing van artikel 3.6 Wet ruimtelijke ordening het bestemmingsplan te wijzigen door de bestemming Waarde - Cultuurhistorie te verwijderen indien dat op basis van nader verkregen cultuurhistorische kennis wenselijk is. Hiervoor geldt de volgende regel:

- a. Het bevoegd gezag laat zich bij de beoordeling adviseren door de Commissie Welstand en Cultuurhistorie Cultureel Erfgoed (WCE) dan wel een andere door het bevoegd gezag aan te wijzen commissie van onafhankelijke deskundigen, waarbij er voor het verlenen van de vergunning een positief advies noodzakelijk is

Hoofdstuk 3 Algemene regels

Artikel 7 Anti-dubbeltelregel

Grond die eenmaal in aanmerking is genomen bij het toestaan van een bouwplan waaraan uitvoering is gegeven of alsnog kan worden gegeven, blijft bij de beoordeling van latere bouwplannen buiten beschouwing.

Artikel 8 Overige regels

8.1 Archeologie

Voor wat betreft de regeling voor archeologie komen de bestaande regelingen voor archeologie bij vaststelling van voorliggend bestemmingsplan te vervallen. Het betreft de regelingen zoals opgenomen in bijlage 3 behorend bij deze regels. De onderhavige regeling voor archeologie is van toepassing op alle bestemmingsplannen die binnen het plangebied van dit bestemmingsplan vallen met uitzondering van het plangebied van bestemmingsplan Duinrell waarvoor in dit paraplubestemmingsplan geen dubbelbestemming archeologie wordt opgenomen.

8.2 Cultuurhistorie

Voor wat betreft de regeling voor cultuurhistorie komen de bestaande regelingen voor cultuurhistorie voor de panden en objecten die opgenomen zijn in dit parapluplan bij vaststelling van voorliggend bestemmingsplan te vervallen voor zoverre het regels betreft waarin de nieuwe regels voorzien. Het betreft de regelingen zoals opgenomen in bijlage 3 behorend bij deze regels.

Hoofdstuk 4 Hoofdstuk 4 Overgangs- en slotregels

Artikel 9 Overgangsrecht

9.1 Overgangsrecht bouwwerken

- a. Een bouwwerk dat op het tijdstip van inwerkingtreding van het bestemmingsplan aanwezig of in uitvoering is, dan wel gebouwd kan worden krachtens een omgevingsvergunning, en afwijkt van het plan, mag, mits deze afwijking naar aard en omvang niet wordt vergroot:
 - 1. gedeeltelijk worden vernieuwd of veranderd;
 - 2. na het teniet gaan ten gevolge van een calamiteit geheel worden vernieuwd of veranderd, mits de aanvraag van de omgevingsvergunning wordt gedaan binnen twee jaar na de dag waarop het bouwwerk is teniet gegaan;
- b. Het bevoegd gezag kan eenmalig bij omgevingsvergunning afwijken van lid a voor het vergroten van de inhoud van een bouwwerk met maximaal 10 %;
- c. Het eerste lid is niet van toepassing op bouwwerken die weliswaar bestaan op het tijdstip van inwerkingtreding van het plan, maar zijn gebouwd in strijd met het daarvoor geldende plan, daaronder begrepen de overgangsbepaling van dat plan.

9.2 Overgangsrecht gebruik

- a. Het gebruik van grond en bouwwerken dat bestond op het tijdstip van inwerkingtreding van het bestemmingsplan en hiermee in strijd is, mag worden voortgezet;
- b. Het is verboden het met het bestemmingsplan strijdige gebruik, bedoeld in lid a, te veranderen of te laten veranderen in een ander met dat plan strijdig gebruik, tenzij door deze verandering de afwijking naar aard en omvang wordt verkleind;
- c. Indien het gebruik, bedoeld in het eerste lid, na het tijdstip van inwerkingtreding van het plan voor een periode langer dan een jaar wordt onderbroken, is het verboden dit gebruik daarna te hervatten of te laten hervatten;
- d. Het eerste lid is niet van toepassing op het gebruik dat reeds in strijd was met het voorheen geldende bestemmingsplan, daaronder begrepen de overgangsbepalingen van dat plan.

Artikel 10 Slotregel

Deze regels worden aangehaald als:

"Regels van het bestemmingsplan Paraplubestemmingsplan Cultureel Erfgoed Wassenaar Panden, objecten en Archeologisch erfgoed 2016 van de gemeente Wassenaar".

**Paraplubestemmingsplan
Cultureel Erfgoed Wassenaar
Panden, objecten en
Archeologisch erfgoed 2016**

BIJLAGEN BIJ DE REGELS

BIJLAGE 1

PANDBESCHRIJVINGEN

BIJLAGE 2

PANDENLIJST (overzichtslijst)

BIJLAGE 3

VERVALLEN REGELINGEN CULTUURHISTORIE VOOR PANDEN EN

OBJECTEN OPGENOMEN IN HET PARAPLUBESTEMMINGSPLAN

BIJLAGE BIJ DE REGELS (Artikel 8.2)

Naam BP	Artikel	Vervangen door	Planidentificatie	Vastgesteld
Ammonslaantje -Maaldrift 2013	16.2 16.5	6.2 6.4	NL.IMRO.0629.AMMON 2013-V G01	10-06-2013
Centrum	geen	nvt	NL.IMRO.06290000.BP Centr2006	21-12-2009 (onher)
Kerkehout	20.2; 20.4	6.2 6.4	NL.IMRO.0629.Kerke 2010-OH0 1	11-04-2011
Landelijk gebied 2015	53.2.1 53.2.2. 53.4 <i>In Bijlage 6 bij de regels: Uitgangs- punten bij de toepassing van artikel 53 dubbelbestem- ming waarde- cultuurhistorie de zin: "In afwachting van de uitwerking van het amendement van 13 oktober</i>	6.2 6.4 6.3 Zin vervalt	NL.IMRO.0629.BPLAND GEB2015-VG01	07-04-2015

	2014 worden geen panden en objecten in dit plan opgenomen".			
Oostdorp Hoge Klei 2013	geen	nvt	NL.IMRO.0629.BPOOST DHOGE K2013-VG01	13-05-2013
Prinsenwijk 2007	1.1 1.3	Lid 1 MIP-panden vervangen door GIP-panden uit paraplu 6.4	NL.IMRO.06290000.BP Prins2007	19-04-2010 (onher)
Villawijken	22.2 22.5	6.2 6.4	NL.IMRO.0629.BPVILLA 2010-VG 01	17-05-2010
Duinrell	15.215.3 15.4	6.2 6.36.4	NL.IMRO.0629.BPDuinrell2015-VG01	14-12-2015
Hofcamp 2013	geen	nvt	NL.IMRO.0629.BPHOFCA2013-VG01	10-06-2013

BIJLAGE 3 (vervolg)

BIJLAGE BIJ DE REGELS (Artikel 8.1)

VERVALLEN REGELINGEN ARCHEOLOGIE

Naam BP	Artikel	Planidentificatie	Vastgesteld
Ammonslaantje -Maaldrift 2013	Artikel 15	NL.IMRO.0629.AMMON2013-V G01	10-06-2013
Centrum	Artikel 21	NL.IMRO.06290000.BPCentr20 06	21-12-2009 (onher)
Hofcamp 2013	Artikel 23	NL.IMRO.0629.BPHOFCA2013- VG01	10-06-2013
Kerkehout	Artikel 19	NL.IMRO.0629.Kerke2010-OH0 1	11-04-2011
Landelijk gebied 2015	Artikel 50, 51, 52	NL.IMRO.0629.BPLANDGEB 2015	7-04-2015

Oostdorp Hoge Klei 2013	Artikel 16	NL.IMRO.0629.BPOOSTDHOG EK2013-VG01	13-05-2013
Prinsenwijk 2007	Artikel 1, lid 5	NL.IMRO.06290000.BPPrins2007-	19-04-2010 (onher)
Villawijken	Artikel 21	NL.IMRO.0629.BPVILLA2010-VG01	17-05-2010
Weteringpark	Artikel 26	NL.IMRO.06290000.BPWPark2008-	23-12-2009 (onher)

